1929
25

Butun dunja proletarları birləзin!

S. MUFTIZADA, H. ƏFƏNDIZADA, I. ЗAQIR, G. HƏSƏNOV.

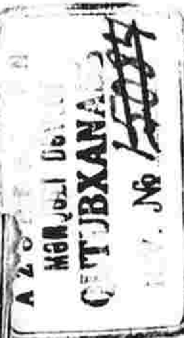
AJDЬNLЬK

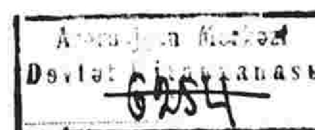
UMYMI AKЗAM TƏHSIL KYRSLARЬ UÇUN
KIRAƏT QITABЬ

DEVLƏTI ELMI ЗYRA TƏRƏFINDƏN TƏSDIK VƏ TƏSVIB EDILMIЗ

Redaktory Ə. Əbdurrəhimzada

II - çapь

AZƏRNƏSR
Baqь – 1929

AZƏRNƏŞR mətbəəsində basıldı.
Baqı, Balşoj Marskoj və Krasno-Presnensqi quçələrin tinində №16/36
Baş Mətbuat Mudirliƣi 4974
Sifariş 748 *Sajı 8000.*

Birinci çapına mukəddəmə.

Umym təhsil kyrslarının dørt illiq jaʒajıʒında diƣər dərslər qibi ana dilindən də qitab olmamıʒdyr. By il Baqı sijasi məarif ʒo'bəsi vaktın az oldygyna bakmajıb, bə'zi dərslərdən qitablar çıkarmıʒ və ana dili qitabının tərtibini lazım ƣørmuʒdur. Umymi təhsil kyrsları iqi illiq oldygyndan qitabın birinci hissəsi birinci kyrsa və iqinci hissəsi də iqinci kyrsa ajid olarak duzəldilmiʒdur.

Umymijjətlə kyrslar, proletarları istehsalatdan ajırmajarak lazımi bilƣi verməq istədiƣindən, ana dili qitabı da haman məksədi tə'kib edib, kyrsantların ictimai, elmi vukyf və mə'lymatlarını ƣeniʒləndirə bilməq jollarını ƣøstərmiʒdur. Bynyn uçun qitab, kyrsyn ehtiva etdiƣi umym dərslərin programları ilə rabitədar və xusysilə ictimaijjat programı ilə də tərtib edilmiʒdur. Kiraət materialları mevzy cihətindən baʒka kyrsantların dil savadını da inqiʒaf etdirməq jollarını nəzərdə dytmyʒdyr. Iʒlərin planlaʒdırılması, ƣørulən iʒlərin və qeçilən dərslərin jəqynlaʒdırılması və sajirə kyrslarda, ana dilinin tədrisi kismən laboratorija usyly ilə qeçdiƣini ƣøstərməqdur. Ana dili qitabı da by əsası nəzərə alıb, qeçilən mevzy'lara jəqyn vyra biləcəq, və dərsin qeçiliʒini asanlaʒdıracak ajrı-ajrı syalları mevzy'ların altına jazmagı bizə vadar etmiʒdur.

Butun ƣøstərdiƣimiz arzyları hazır etdiƣimiz «Ajdınlık» adlı kiraət qitabı tə'min edərsə, øzumuzu xoʒbəxt hesab edəriq.

Muəllifilər.

I - HISSƏ

BIRINCI KYRSLAR UÇUN

I

MƏDƏNI INKILAB

Bizim kyrslarьn əhəmijjəti

Əsqi hɵqumət elmin tərəkki etməsinə heç əhəmijjət verməmədiƣindən, məqtəblərdə ancak varlь balalarь və məqtəb hakkьnь verməƣə ƣucu olanlar okyjyrlardь. Beləliqlə proletar camaat yʒaklardan dytmyʒ bɵjuqlərə kədər savadsьz və avam kalьrdь. Onlarьn belə cahil və avam olmasь isə kapitalistlərin onlarь istismar etməsi iʒini asanlaʒdьrьrdь.

Oktjabr inkilabь kyryldykdan sonra hər ʒejdə bir jeniliq baʒladь. Məarif və mədənijjət iʒlərində də bɵjuq dəjiʒiqliqlər əmələ ƣəldi. Zəhmətqeʒ haqimijjətini daimь olarak mɵhqəmlətməq uçun hɵqumət, iʒçiləri savadlandьrmagь lazьm bildi. Ʒəhərlərdə, dajirələrdə, qəntlərdə savad kyrslarь açьlarak, proletarlarьn savadsьzlьklarь ləgv edilməƣə baʒladь. Iʒçilərdən ʒyra, təsərrufat, həmqarlar, kooperativ və sajir təʒqilatlar uçun fəal, biliqli adamlar jetiʒdirməq məksədilə, 1924-cu ildən baʒlajarak umymi təhsil kyrslarь da açьldь.

By kyrsyn sajь 1925-nci ildə 27 olyb 946 nəfər okyjanь var idi. 1927-nci ildə isə kyrslarьn sajь 90, okyjanlarьn sajь isə 3609 nəfərə çatdь. Umymi təhsil kyrslarьnda sijasi, ictimai, fənni dərslər qeçməqdədur. 28-nci ildə kyrslarь kyrtaran 500 tələbə, fəhlə faqyltələrinə texnikymlara iʒçi darulfunynlarьna ƣirməq və ali təhsil almak imqanь əldə etdilər. By əsas səbəblərə ƣɵrə umymi təhsil kyrslarьnьn əhəmijjəti çok bɵjuqdur.

At və təqər.

Tərcumə edəni: Cabbar Əfəndi-zada.

Demjan Bednidən.

Arabanьn təqəri gьcьrdadь, inlədi;
Agьr juqun zəhmətindən ʒiqajətlər elədi.
At by hala ʒaʒarak
Təqərə syal verdi, dedi: Joldaʒ, mənə bak.
By gьcьrtь, by ʒiqajət de nədən?..
Butun juqu çəqən mənəm, ʒiqajəti edən sən!

Bə'zi insan simasında qyja jorgyn aləm var,
Çok guryrly qorunur.
Bəjuq işlər japmış qibi gıcırdar,
Başkasının geirətilə əjunur.

Biliq qəməqilə.

Jaz kyrtarmış, qəntlilər əqinlərini biçib jıgmaga hazırlaşmışlardı.

Qunun birisində qəj uzu karalıb ətrafı karanlıklara burudu. Camaat bəjuq bir təhluqənin, jetişmiş olan əqini tamamı ilə məhv edəcəqinə dajir bəjuq korkyja duşdu. Bir muddət sonra əhali dəstə ilə qənt şyrasının karşısına toplanıb bir çarə istədilər.

Haman qəndin jakınlıgında çokdan bəri, bir alman qəjcuqu bylynyrdy. Byranın qəntliləri son dərəcə mədəni olyb qərunməz əqinə maliq idilər.

Qənt şyrası, sədri jenə də almanlardan bir qoməq olacagını duşunərəq onlara muracəət etdi.

Almanlar, jakın zamanlarda qətirtmiş oldykları aləti, qənt şyrasına tapşırarak, bynynla bylyty dagıtmak mumqun oldygyny səjlədilər.

Bylytlar qəndin ustunu kapladıgı zaman, haman silahlardan qəjə atəş açdılar. Bylytlar tamamilə dagılıb, qənt təhluqədən kyrtardı.

Belə təsərrufat alətindən istifadə etməqi qəntlilər çok arzı edib, qənt şyrası vasitəsilə həmişəliq əzlərinə aldılar.

Qənt təsərrufatına zərər jetirən dolynyn karşısını almak həmişə mumqundur və by da bir curə tufənq və fişənq vasitəsilə olyr.

Halı-hazırda Qəncə kəzasında və Azərbajcanın sajir mintəkələrində bylyt dagıdan qəntli birliqləri vardyr.

SYALLAR:

1—Doly nə vakt jagar?
2—Dolydan korynmak mumqundurmu?

Insanlar okyjyb jazmagı necə əjrəndilər?

Minlərcə illər byndan əvvəl insanlar da mejmyn suruləri və sajir hejvanat qibi meşələrdə vəhşi halda dolanırlardı.

Ehtijac onları əqin və sajirə ilə məşgyl olmaga məcbyr etdi. O zaman insan surulərinin silah və alətləri jok idi. Dili çok ibtidai, sadə hecə və işarətlərdən ibarət idi. Jazıb okymagı isə kət'ijjən bilməzlərdi. Bynların danışıkları qet-qedə tərəkki edərəq səzlərdən ibarət oldy.

Insanlar danışmak bildiqdən sonra, jazı ilə də fiqirlərini bildirməqə çalışdılar; belə qi, hər nə deməq istədilərsə, o şejin şəqlini çəqməqə başladılar. By işarətlər və şəqillər, jazının başlangıcı oldy. Çin jazılarına bakılsa, tamamilə cisimlərin şəqilləri oldygy qərulər.

Hər şejin şəqlini çəqməq çətin oldygyndan, insanlar başka işarələr axtardılar və cisimlərin adlarına qərə, muxtəlif işarətlər duzəltməqlə ilq jazını mejdana qətirdilər. Beləliqlə insanlar əz agılları sajəsində hejvan surusundən ajrıldılar və mədəni həjat vucyda qətirdilər.

SYALLAR:

1—Insanlar əvvəldə oky jazı bilirdilərmi?
2—Okyjyb jazmaga səbəb nə oldy?
3—Okyjyb jazmak, kabakca nə halda idi?
4—By jolda axırda nə oldy?

Azadlık nəgməsi.

Oryc-zadə.

Ej yca şə'lə, ej yca fanar;
Nə qəzəl çıragsan, nyrlar saçarsan.
Ej yca məksədlər, ej yca zaman.
Nə qəzəl vaktda qullər açarsan.

Jıkıldı istibdad, kyryldy şyra,
Əzilmişlər həp, mejl etdilər byra;
Insanlar cəladı duşdulər tora,
Xajinlər canına sellər açarsan.

Fəhlələr zavodda, qəntli bostanda,
Hər biri azad, jaşar by anda;
Kyrsa qedəcəq işdən çıkanda
Joksyllar qetməqə jollar açarsan.

Məqtəbdə okyjan oglanlar, kızlar,
Şyraja hər biri bir fiqir sazlar.
Mə'ryzəjə qəlib syal jazarlar,
Bahar mevsimisən qullər açarsan.

Byzovçy byzovda, sıgırçı malda,
Çobanlar sa qitab okyjar jolda;
Iclasa toplanır evdə kalan da
Sabah uçun baʒka jollar açarsan.

Mətbyatın roly.

Hoqumət bir sınfın o biri sınıf uzərindəqi agalıgını saklajan bir təʒqilatdyr. Hər ɵlqənin mətbyatı da agalık edən sınfın fajdasına olarak iʒlər. Deməq qi mətbyat, daim hoqumətin bir jardımçısıdyr.

M ə t b y a t: gəzetlər, məcmyələr, ictimai, iktisadi və sijasi nəʒrijjata dejilir. Proletar sınfını daimi əsarətdə saklajan və onyn zəlımətindən istifadə edən kapitalistlər, mətbyatı əllərində bir silah saklajırlar.

Ʒyra hoqyməti isə proletarlar hoqyməti oldygyndan illərcə cəhalət və mevhymat içində kalan qəntli və iʒçilərə mətbyatdan ɵz sınfi mənfəətlərinə ƣɵrə istifadə etməƣə jol verir.

Ʒyra hoqumətinin də mətbyatı jalınız proletarların mənfəətləri uçun çalıʒan bir silahdyr.

Azərbajcanda turqcə «Kommynist», rysca «Baqinsqi Raboçi», erməncə «Kommynist» gəzetləri ilə birliqdə «Ƣənc iʒçi», «Jeni jol», «Ʒərk kadını» və sajir gəzetə və məcmyələr çıkdıgı qibi, Ʒyralar Ittifakının içərisində jaʒajan millətlərin hamısının ɵz dilində curbə-cur gəzetələri və məcmyə, qitabları çıkmakdadyr. Kapitalistlərin haqimijjəti zamanında isə by mumqun dejildi. Ʒyralar Ittifakında 49 dildə 207 gəzetə və 130 məcmyə nəʒr edilir.

1926-ncı ildə 34 nəʒrijjat tərəfindən 23,274,450 nusxə muxtəlif qitab byrakılmıʒdyr.

Proletar sınfını, lazımi kədər qitab, məcmyə və gəzetələrlə tə'min etməq, ancak proletar haqimijjəti oldykdan sonra mumqun olmyʒdyr.

SYALLAR:

1—Mətbyatın əhəmijjəti nədədur?...
2—Ɵlqəmizdə mətbyat nə qibi rol ojnajır?
3—Bizdə nəʒr olynan gəzetə və məcmyələri sajınız.

II

INKILAB VƏ INKILAB RƏHBƏRLƏRI.

Bɵjuq Oktjabr.

Rysjanın birinci marksistlərindən olan Plexanov, vaktilə demiʒdi qi: «R y s j a d a   i n k i l a b   h ə r ə q a t ı   j a   t a m a m i l ə   o l m a j a c a k   v ə   j a   i ʒ ç i   s ı n f ı n ı n   g a l i b i j j ə t i l ə   n ə t i c ə l ə n ə c ə q d u r». Oktjabr inkilabı by sozun dogrylygyny isbat etdi.

Fevral inkilabında hər nə kədər iʒçilərin bɵjuq əhəmijjət və kijməti var idi isə də, rəhbərliqsiz və təʒqilatsızlık uzundən hoqumət byrzyazija əlinə qeçmiʒdi.

Kapitalistlərin səqqiz ajlık hoqumranlıgı, proletarların dolanacagını kabakqından daha fəna etdi Fəkət joldaʒ Leninin ƣɵstərdiƣi jol və kommynist firkəsinin etdiƣi vahid rəhbərlıq, Oktjabr inkilabının galibijjətilə nəticələnməsinə və proletarların haqimijjəti əllərinə alınmasına səbəb oldy.

Proletar azadlıgı bajramlarında hamımız joldaʒ Leninin və kommynist firkəsinin by barədə etdiƣi fədaqarlıkları heç bir zaman jaddan çıkarmamalıjık.

Oktjabr inkilabı, butun dunja proletarlarının azadlık məʒ'əlidur.

SYALLAR:

1—Oktjabr inkilabının bɵjuq rəhbəri qimdur?
2—Oktijabr inkilabı nə zaman olmyʒdyr?
3—Oktjabr inkilabı iʒçilərə nə verdi?

Lenin.

Lenin 1870-nci ilin 23 aprelində Simbirsk ʒəhərində anadan olmyʒdyr. Atası məqtəb mudiri idi. Kardaʒı, çar uçuncu Aleksandrı ɵldurməq istədiƣindən, 1887-nci ilin 30 martında hoqumət tərəfindən ɵlduruldu. 17 jaʒında iqən Lenin javaʒ-javaʒ inkilabın nə oldygyny və kardaʒının intikamını duʒundu. By ildən e'tibarən kardaʒını əvəz edib, daha baʒka jollarla çarizmi məhv etməq fiqrinə duʒdu. Rysjanın muxtəlif jerlərində iʒçi təʒqilatları duzəltdi. By səbəbə

ƣɵrə tə'kib və həbs edildi. 1895-nci ildə, Leningrad iʒçilərinin tə'tilində rəhbərliqdə bylyndygy uçun jenə də həbs edildi. Iqi il həbsdə kaldьkdan sonra, 1897-nci ilin 29 janvarьnda uç il muddətinə surƣun edildi. 1900-ncu ilin 21 janvarьnda surƣundən kajьtdь. Bir neçə dəfə daha dystak edildiqdən sonra, 1900-ncu ilin 16 ijylynda Avropaja qoçdu. Avropada olmakla barabar inkilab iʒlərindən çəqinmədən Rysja iʒçilərinə lazьmi rəhbərliqdə bylyndy və onlarьn firkəsini jaratdь. On jeddi il muhacirliqdə kalьb ɵmrunun axьrьna kədər varlь sьnfьn amansьz duʒməni, proletarlarьn azadlьk rəhbəri olmyʒdyr. Rysja və butun dunja proletarlarьnьn ən bɵjuq rəhbəri olan Lenin, nihajət vaktsьz olarak 1924-ncu ilin 20 janvarьnda həmiʒəliq aramьzdan ƣetdi.

Joldaʒ Lenin.

Lenin ɵldisə də onyn jaratdьgь kommynist firkəsi, ƣɵstərdiƣi jol—leninizm—həmiʒə jaʒajacakdyr.

SYALLAR:

1—Lenin hansь tarixdə və harada dogylmyʒdyr?
2—Leninin kardaʒь nə uçun ɵlduruldu?
3—By iʒ Lenində nə qibi tə'sir bьrakdь?
4—Lenin neçə jaʒьndan, inkilab jolynda çalьʒmaga baʒladь?
5—Lenin bizim uçun hansь joly kojdy?

Lenin.

M. S. Ordybadl.

Afakь agladьrsa da tə'siri-matəmin,
Asydə jat by mevt ilə sarsьlmaz aləmin.
Bir kəl'ə təq təcəssum edər kyrdygyn cahan,
Kəbrində də cahana açarsan bir asman.
Miljon kabarlь əl çiçəq atsьn məzarьna,
Ɵlmuʒ bədən, fəkət əbədi bir ʒiarьna.

Cismin ƣɵmulsə xaqa, ƣɵmulməz əməllərin,
Daim bizimlədur jenə hummətli əllərin.
By mevtə ʒad olyrmy o gəddar duʒmənin,
Ɵlsən də sən urəqlərimizdur nəʒimənin;
Biz də səninləjiz! Sənə səndən də məhrəmiz,
Fiqrin, əməllərin qibi hər iʒdə mohqəmiz.
Alçak urəqlər olmaja mevtinlə qamijab,
Ryhyn da, hejqəlin də, məzarьn da inkilab!

N. Nərimanov.

Nəriman Nərimanov 1871-ci ildə Tiflis ʒəhərində dunjaja ƣəlmiʒdur. Cavanlьgьnь muəllimliqdə və ictimai iʒlərdə qeçirmiʒdur. Daima proletarlara jardьm etmiʒ, varlьlar ilə duʒmən olmyʒdyr. 1905-ci il inkilabь zamanьndaqь tə'tillərdə iʒtiraq etmiʒ və Iran inkilabçьlarьna dəxi jardьmda bylynmyʒdyr. Byna ƣɵrə ony həbs və surƣun etməƣə baʒlamьʒlardyr. Surƣundən sonra Baqьja ƣəlmiʒ və jenə də inkilabi iʒlərə iʒtiraq etmiʒdur. 1917-nci il inkilabьnda Hummət firkəsinin sədri olmyʒdyr. 1920-ci ildə Azərbajcanda Ʒyra hoqumәti kyryldykdan sonra əvvəl Azərbajcan Inkilab Komitəsinin sədri, sonra Xalk Komisarlar Ʒyrasь sədri, və nihajət Umym Ittifak Mərqəzi Icraijjə Komitəsi sədri olmyʒdyr. Proletar sьnfьnьn və Ʒərkin azadlьgь ygrynda var kuvvəsilə, çalьʒmьʒdyr. Bynyn uçun butun Ʒərk ony çok sevmiʒdur.

Joldaʒ Nərimanov

Ʒərk xalklarь və butun dunja proletarlarь, Nərimanofdan daha bir çok qoməqlər ƣɵzlərqən, ʒərkin by olməz dahisi 1925-nci ilin 19 martьnda Moskvada vəfat etmiʒdur.

SYALLAR:

1—Nərimanov nə vakt və harada dogylmyʒdyr?
2—O, nə qibi iʒlər qɵrməqə kədəm kojmyʒdyr?
3—Haraja və nə zaman surqun edilmiʒdur?
4—Nərimanov bir dahi sajıla bilərmi?
5—Nəriman nə zaman vəfat etmiʒdur?

Ʒyralar Ittifakı, və dunja proletarları.

Proletarların Rysjada haqimijjəti Oktjabr inkilabı, vasitəsilə əldə edildi. Byna ʒahid olan diqər ɵlqələrin proletarları, dəxi ojanmaga baʒladılar və «proletarlar hɵqumətı idarə edə bilməz» dejənlərin jalan sɵjlədiqlərini baʒa duʒdulər. Byndan sonra javaʒ-javaʒ Almanja, Avstrja, Macarıstan, Italja və sajir ɵlqələrdə də proletarların inkilabi çıkıʒları, baʒladı. Bə'zi jerlərdə Ʒyra hɵquməti belə kyryldy.

Sonra Rysjada oldygy qibi inkilabi hərəqatın baʒladıgı, ɵlqələrdə də byrzyazija nəqərləri olan es-erlər və menʒeviqlər kapitalistlərin fajdasına olarak iʒləməqə baʒladılar. By səbəbə oralarda mejdana qələn inkilab hərəqatı, və Ʒyra hɵquməti dagıldı, və byralarda iʒləjən kommynist rəhbərlərini cur-bə-cur əzablar ilə e'dama məhqym etdilər. Kapitalistlər istədiqlərinə najil oldykdan sonra, intikam almak uçun kalan proletarları, da həbs, surqun və e'dam etdilər. Ʒyra hɵquməti isə Ittifakımızda olan byrzyazija adamları, əvəzinə proletarları, və inkilabçıları, qəturməqə baʒladı. Hamı, inkilabçı, muhacirləri ɵlqəmizə kəbyl edib, jaʒamasına imqan verdi və by sajakla Ʒyralar Ittifakı, butun dunja proletariatının sosjalist vətəni oldy.

Xarici ɵlqələrdən məmləqətimizə proletar numajəndələrinin qəlmələrindən məksəd, muvəffəkijjətlərimizi joklamak və ɵz jerlərindəqi proletarlara xəbər verməqdur.

Təcribələrimiz, onlar uçun bir dərs olyb ondan istifadə ilə kapitalizmin axırını, jakınlaʒdıracakdyr.

SYALLAR:

1—Rysja inkilabına sajir hɵqumətlər necə bakırlardı?
2—Sərmajədarlar proletariatdan nə qibi intikamlar alırlardı?
3—Ʒyralar Ittifakı, dunja proletariatının nəji sajılır?

Oktjabr və Ʒərk.

Oktjabr inkilabı, galibijjətlə nəticələndiqdən sonra inkilab hərəqatı, dalgaları, Ʒərkə jajıldı, və qet-qedə artmaga baʒladı. By hərəqat Ʒərk ɵlqələrini talan və garət edən Inqiltərə, Amerika, Japonija və sajir kapitalistlərin qɵzləmədiqi bir qejfijjət idi. Oktjabr inkilabından sonrakı, Ʒərk, joldaʒ Leninin sɵjlədiqi qibi «Ʒərk artık qohnə Ʒərk dejil» idi. Zira, Qitaj proletarları,: «Sizin zulum və əzijjətinizə artık jol verə bilməriq». «Bizim səbrimiz bitmiʒdur, vakt iqən zulmunuzu uzərimizdən qəturməlisiniz. Joksa vaj halınıza» qibi ʒiarları, mejdana atarak ajaga kalkmıʒlar və by hərəqat Qitajda Ʒyra kyrylyʒy bərpa olynana kədər davam edəcəqdur.

Turqijə, və Iran isə ɵzlərinin həkiki dost və duʒmənlərini artık jaxʒı, tanımıʒlardyr. Bynlar Ʒyra proletarları, ilə sıkı, kardaʒlık rabitəsi jaradarak, Avropa kapitalistlərinin jarım mustəmləqəsi olmakdan ɵzlərini kyrtarmaga baʒlamıʒlardyr. Çunqu Oktjabr inkilabı, Ʒərk xalkına azadlık jolyny, qɵstərmiʒdur.

Jakında Ʒərk tamamən azad Ʒərk olacak və onyn azadlıga çıkması, kapitalizmin məhvinə səbəb olyb, bəʒərijjətə rahatlık verəcəqdur.

SYALLAR:

1—Oktjabr inkilabı, Ʒərkdə nələr tərətdi?
2—Kapitalistlər byna karʒı, nə tədbirlər qɵrurlər?
3—Ʒərkin ajılmasına səbəb nədur?

Mustəmləqə olan Ʒərkə.

I. Jıldırım.

Kanlı, pəncələrdə qɵz jaʒı, tɵqmə,
Ej sijah ɵrtulu qəlini Ʒərkin!
Zalıma jalvarma, bojnyny buqmə,
Acizə açma daha əlini Ʒərkin.

Bak jenə koʒyjor akan çajların,
Kalk dejə səslənir Himalajların,
Inan qi kojnynda isjandyr jarın,
Ajdınlat isjanlı, jolyny Ʒərkin.

Ej parçalanmıʒ Ʒərk! Ej anna!
Bənzə dənizlərdə kopan tyfana,
Aciz olma, mərd ol hajkır duʒmana,
Əzməsin inləjən elini Ʒərkin.

III

TƏBIƏT VƏ ONYNLA MUBARƏZƏ.

Hava.

Insan nəfəs verərqən dɵşunun kalkıb endiƣini ƣɵruruq. Dɵşu belə qoruq qibi kaldırıb endirən havadyr. Hava jer uzunun hər tərəfini dytan gazlar məxlytydyr. Hava rənƣsiz oldygyndan biz ony ƣɵrə bilməjiriq. Insan hejvan bitƣilər havasız jaşaja bilməz. Havada daima sy byxarı olyr qi byndan jagışa əmələ ƣəlir. Jer uzundəqi hava təbəkəsinin kalınlıgı tamamən mə'lym dejildur. Ancak alimlər onyn kalınlıgını 300-500 qilometroja kədər təxmin edirlər. Havanın jykarı katı çok sejrəq olyb aşagı katı sıkdyr. Jykarı katda jaşamak mumqun dejildur; çunqu hava oralarda çok sejrəq və zijadəsilə sojykdyr. Havadan insanlar son zamanlar istifadə etməq jollarını ojrənərəq, ajroplanlar jaratmışlar qi, bynyn vasitəsilə insanlar bɵjuq tərəkki etmişlər. Byndan başka son zamanlar ilacı tapılmajan naxoşlykları ƣɵzəl havalı jerlərdə hava ilə saglamlaşdırırlar, bynyn əqsinə olarak pis hava olan jerlər jaşamaga yjgyn olmadıgından bir çok naxoşlyklar da tɵrədə bilir. Bynyn uçun havadan istifadə etməq jollarını ojrənib pis havadan hər qəs korynmalıdyr.

Belə də cahan muharəbəsi zamanında havadan azot tyrşysy dəxi almagı almanlar qəşf etmişlər; by tyrşy qimja sənajeinin əsası oldygy qibi patlajıcı maddələr hazırlamak uçun də başlıca əsas maddədur.

Quləqlər.

Hava hərəqətsiz oldygy vakt, biz heç ony hiss etməjiriq; ancak o bizə hərəqət etdiqdə mə'lym olyr. Dunjanın hər tərəfində havanın istiliƣi bir dejildur. Bə'zi jerdə hava çok isti, bə'zi jerdə isə sojykdyr.

Havada bir xasijjət var qi, isti dəjdiqcə şişər və junƣulləşər; junƣulləşən hava jykarı kalkar; başka jerdəqi sojyk hava isə şiddətli akarak ƣəlib onyn jerini dytar. Havanın by sajak bir jerdən başka jerə akıb ƣetməsinə quləq dejirlər

Havanın hərəqətindən insanlar çok istifadə edirlər Jel-dəjirmənləri, jelqənli qəmilər quləq vasitəsilə hərəqət edir. Bə'zən quləq şiddətli əsib xırda evləri jıkır, agacları çıkarır, tajaları aşırır; by sajak quləq zijan verir.

Quləq vasitəsilə hava dəjişib təmizlənər. Dənizdən quləq əsdiƣi vakt, jagışa ƣətirərəq jaj vaktı havanın sərin və jakşı olmasına səbəb olyr. Quləqlərin nev'i çokdyr. Hər jerin ɵzunə ƣɵrə haqim quləqləri vardyr. Məsələn Baqıda xəzri və ƣilavar quləƣi qibi.

SYALLAR:

1—Quləq nədən əmələ ƣəlir?

2—Quləƣin fajdası nədur?

3—Quləq nə cur zərərlər jetirə bilər?

4—Quləƣin nev'lərini sajın?

Fırtına.

Artık dərəcədə şiddətli əsən qulqlərə fırtına dejirlər. Bə'zən fırtına elə şiddətli əsir qi, təsvir etməq mumqun dejildur. 1869-ncy ilin pajız ajında Volganın şimal tərəfində haman şiddətli əsən fırtınanı belə nagıl edirlər: qiçiq bir qəndin qanarından əsən fırtına qɵjun ot tajalarını aparıb məhv etmiş, dəjirmənləri dagıtmış, evləri yçyrtmyşdyr.

By fırtınanın şiddətindən qəndin arasından akan çaj, tamamilə kyrymyş, meşələrin agacları tamamilə tələf olmyşdyr. Fırtına, Volga nəhrinin syjyny dibinə kədər tərpədib, syjy qəntlərə dogry jeritmiş və byrada olan qəntlər tamamilə məhv olmyşdyr. By jakınlarda jenə ora şiddətli bir fırtına əsib çokly zijanlar verdi. Təbiətin amansız təhluqələrindən ɵzumuzu muhafəzə etməq uçun elmə dogry koşmalı və təbiəti çıkaracagımız texniqi maşınlar ilə ɵzumuzə tabe etməƣə çalışmalıjız.

SYALLAR:

1—Fırtına nəjə dejirlər?

2—Fırtına nədən əmələ ƣəlir?

3—Bynyn nə qibi zijanları olyr?

4—Fırtınadan nə vasitə ilə kurtylmak mumqun olacak?

Jagьʒ.

Dənizlərdə, çajlarda və qөllərdə olan sylar qunəʒin istiliqindən byxar halьna qeçib, havanьn jykarьlarьna kalkьrlar. By sy byxarь, havanьn jykarь təbəkələrinə kalkarak, bylyt ʒəqlində hər tərəfə yçyʒyrlar. Sy byxarьnьn xьrda damcьlarь birləʒərəq, iri damcьlar əmələ qətirirlər. By iri damcьlar təqrar jer uzunə təqulərqən, biz jagьʒ jagьr» dejiriq. Daglьk və meʒəliq olan jerlərdə jagьʒ daha da çok olyr.

Bylytlar hərəqət edərqən, kabagьnь qəsmiʒ daglar uzərində dajanarlar və өz sylarьnь daglara və ətrafьndaqь jerlərə byrakarlar. Jagьʒ çok olan jerlərdə qənt təsərrufatь ilərilәjir və məhsylatь bol olyr. Jagьʒьn fajdasь çok bөjuqdu. Əqin və bostanlarь kyraklьkdan kyrtarar; jagьʒ təsadufi bir iʒ oldygy uçun, mədəni məmləqətlərdə jalьnьz ona ymyd baglajьb dyrmajьrlar. Kyraklьk zamanь, havadaqь sy byxarlarьndan istifadə ilə jagьʒ jagdьrьrlar. Baqь kəzasь qibi çok kyrak olan jerlərdə də, fənni usyllardan istifadə edib əqinlərimizi kyraklьkdan kyrtarmaga çalьʒmalьjьz.

SYALLAR:

1—Jagьʒ nədən əmələ qəlir?
2—Jagьʒьn mənfəətlərini sajьn!
3—Hansь jerlərə jagьʒ çok jagar?
4—Mədəni өlqələrdə jagьʒdan өtru nə edirlər?

Jagmyrlarьn nev'ləri.

Bir səjjahьn səjlədiqinə qөrə, Amerikada tyfana okʒar jagьʒlar jagьb, jeri tamamilə basьrmьʒ. O jagьʒlar bizim jerlərdə oldygy qibi dejil, krantdan akan sylara okʒajьrmьʒ. By jagьʒ baʒlajandan bir neçə dəkikə sonra, sellər akmaga baʒlar. Və by sellər də evləri yçyryr, agaclarь koparьr. Belə jagьʒ isti өlqələrdə çok-çok jagьr. Bizim jerlərdə də bə'zi quclu jagьʒlar olyr və byndan insanlara çok zijanlar tokynyr. Uzum baglarь, bostanlar, mejvələr pyç olyrlar. Mədəni өlqələr by qibi jagьʒlarьn bylytlarьnь dagьdьb jagьʒьn jagmasьna imqan verməjir.

SYALLAR:

1—Hansь jerlərə ʒiddətli jagьʒ jagar?
2—Mədəni өlqələrdə byna nə qibi çarə tapmьʒlar?

Doly.

Bylyty əmələ qətirən sy byxarь havadaqь sojygyn tə'sirilə sьkьʒarak sy damcьlarьna dөnur, dediq. By sy damcьlarь da ʒiddətli sojygyn nəticəsində byz halьna çevrilib aʒagь enər, aʒagь endiqcə jolda sy byxarlarь bynlara ilavə olarak tamam doly olyb jerə jagьrlar. Doly nə kədər juqsəqdən jagarsa, dənəsi də o kədər bөjuq olyr.

Bөjuq dolylar qəntlilərin əqinlərini, bostanlarьnь məhv edər, bə'zi dolylar hətta insan və hejvan tələfatьna da səbəb olyr. Juqsəq jerlərdə jaz zamanь tez-tez korkyly dolylar jagьb bөjuq tələfat verir. By jakьnda Karabag tərəflərində jagan belə bөjuq doly çokly zijanlar vermiʒdur.

SYALLAR:

1—Doly nədən əmələ qəlir?
2—Dolynyn nəjə zərəri vardyr?

Kar.

Havanьn jykarь katlarь muəjjən bir dərəcədə sojyk oldygy zaman, bylytdaqь sy byxarь çok qiçiq parçalar halьnda donar. Bynlarьn bir neçəsi bir-birinə bitiʒdiqdən sonra kar husyla qəlir. Karьn bizə həm xejri, həm də zərəri vardyr; məsələn: «kar əqinin jorganьdyr» dejirlər; çunqu havanьn ʒaxtasьndan əqini muhafəzə edir. Karlь daglarda qөrunən karlar, bizim çajlarьmьzь sy ilə tə'min edir; səhiniqi də jakьnda olan jerin havasьnь qөzəlləʒdirir.

Laqin kalьn karlar bə'zən ʒəhərlərdə və qəntlərdə çok zərərlər verir: evlər jьkьlьr, mallar ələfsiz kalьb acьndan həlaq olyrlar, fəkirlərin dolanacagь çətinləʒir.

SYALLAR:

1—Kar nədən əmələ qəlir?
2—Karьn fajdalь cihətlərini səjləjin.
3—Karьn vyrdygy zərərləri səjləjin.

Vylkan.

Jer qurəsinin ust katь toprakdyr. Jerin altьna qetdiqcə isti oldygyny hər qəs bilir. Jerin dərinliqlərində ʒiddətli istidən toprak, daʒ və sajir mə'dənlər hamьsь maje bir haldadyr. Dərinliqdə ərimiʒ od ha-

lı.nda olan metallarıın, jeri qyryltı ilə patladarak od halı.nda baj-ra çı.kmasıına «vylkan» dejilir. Vylkanlar çı.kdıgı, jerin dort tərəfinə tə-qulərəq, ətrafı.nda bir təpə vucyda qətirir.

Vakt-vakt by təpədən od vyryr; by kajda ilə əmələ qəlmiз təpə və daglara «janardag» adı, verilmiзdur. Dənizin dibindən də bə'zən vylkan vyra bilir. Bir məhəldə vylkan husyla qələcəqi kabakcadan jer təprənməsi, jer altı, qyryltysy və çatlaklar əmələ qəlməsilə anla3ılır. Vylkanıın od halıında maje və gaz pusqurən (fantan edən) dəliqinə «krater» dejilir. Kraterdən çı.kan maddələrə «lav» dejilir. Maje lavlarıın kraterin kı.ragıına illərcə jı.gı.lmasıından jeni dag əmələ qələ bilir. Jer qurəsinin bojuq dərinliqlərində maje halıında odlar oldygyna vylkanlar bir 3ahiddurlər. Jer uzundə 300 kədər vylkan vardyr. Bə'zi vylkanlar dajanmaz, illərcə janar; bynlara «fəal vylkan» dejilir. Bə'ziləri də juz illər birdən janmazlar: bynlara da «sənmuз vylkar» dejilir. Sənmuз vylkanlardan bə'ziləri ara-sı.ra təqrar janmaga baзlar. Qiçiq Kafkaz daglarıında Ararat və Baqı.da Binəkazı, qəndi jakı.nlı.gı.nda «Qədəqi» sənmuз janar dagdyr.

SYALLAR:

1 — Vylkan nəjə dejərlər?
2 — Vylkanlar bizə nəji bildirir?
3 — Vylkanlar neçə curdur?

Jer tərpənmə.

Vylkanlardan bəhs edərqən dediq qi, jer qurəsinin içərisində maje və gaz halıında bir çok maddələr vardyr. Istinin зiddətindən by gazlar çok зiзərlər və çı.kmaga jer tapmadı.kları, uçun hər bir tərəfə quc eləməqə baзlarlar. Çı.kmaga jer tapdı.kları, zaman, by maje odly gazlar—janardag зəqlində jerin uzunə çı.kar. Dı.зarı, çı.kmaga jer tapmadı.kda isə, onyn qucundən uzərindəqi jer təbəkəsi ditrəməqə baзlar. Jerin by cur ditrəməsinə «vylkan zəlzələləri» dejilir. Baзka səbəblərə qərə də zəlzələ ola bilər. Jerin alt lajlarıından bə'ziləri sojyjarak jı.gı.зmaga baзlar; by jı.gı.зma nəticəsində bə'zi boзlyklar əmələ qəlir. By hərəqətə «tektoniq» zəlzələ dejilər. Azərbajcanda zəlzələjə dytylan jer Зamaxı.dyr.

Зamaxı, зəhərinin zəlzələdən bir neçə dəfə xarab olması bizə mə'iymdyr. Zəlzələ zamanı, Зamaxı.nıın binaları, dagı.lı.b xaraba kalmı.з və bir çok adamlar tələf olmyзdyr.

Bə'zən zəlzələ, iqi-uç həftə beз dəkikəjə kədər davam edər, dajanar, sonra jenə baзlar; orta hesabla ildə 3830 dəfə jer tərpənir, jə'ni hər 2 saat 17 dəkikədən bir jer qurəsinin bir jeri hərəqətə qəlir.

SYALLAR:

1 — Zəlzələ nədur?
2 — Zəlzələ hansı, səbəblərdən əmələ qəlir?
3 — Zəlzələdən nə qibi tələfat əmələ qəlir?
4 — Azərbajcanda zəlzələ mərqəzi haradadyr?

Зamaxı, zəlzələsi.

1902-ci il 31-janvarda Зamaxı, зəhərində dəhзətli bir zəlzələ olmyзdyr. By zəlzələ bir dəkikə içində bojuq qyryltylarla qozəl зəhərin bəzəqli evlərini, bojuq binalarıını, jer ilə bir etmiзdi. Insanlarıın korkydan bagı.rmalarıını, hejvanlarıın hurquзmələrini, jaralılarıın imdad uçun kı.зkı.rmalarıını, qorduqdə, insanıın tuqləri urpərirdi. Bir tərəfdən zəlzələ, o biri tərəfdən də onyn əmələ qətirdiqi jangı.n, sag kalan camaatı, kı.зı.n sojygynda məsqənsiz byrakdı.. Zəlzələnin hər jarı.m saatda bir təqrar etməsi, kalan binalarıın çatlak divarlarıını, da jı.kdı.. Quçələrdəqi jujuruзmə səbəbilə əhalinin bir çoxy daз, divar altıında kalı.b məhv oldy. 25 min əhalisi olan Зamaxı, зəhərinin 4 min nəfəri oldu. Зəhər yçdygy zaman, qyryltylar oldykca dəhзətli idi. Toz kalkı.b зəhəri burumuзdu. Jyrdsyz-jyvasız kalan

insanlar, çøllərdə çadır kyryb çadır içində jaзamaga məcbyr olmyзdylar. Jeməqə heç bir зej tapılmajırdı. Tezliqlə Baqıdan, ətraf qəntlərdən qøndərilən çørəq və sajirə ancak camaatı aclıkdan kyrtara bildi. Zəlzələ təbiətin ən zərərli hadisələrindəndur.

SYALLAR:

1 — Зamaxı zəlzələsi hansı tarixdə olmyзdyr?
2 — By zəlzələdə nə kədər insan tələf olmyзdyr?
3 — Orada ac kalanların imdadına qimlər jetiзdilər?

IV

HIFZISSIHHƏ.

Mikroblar nə edə bilərlər?

Canlı зejlərdən ən xırda və qøz ilə qørunə bilməjənlərə, mikrob dejilir. Mikroby, mikroskop icad olandan sonra qəзf etmiзlər. O vakta kədər mikrobyn nə oldygy bəlli dejil idi. Mikroblar da baзka hejvanlar qibi jejər, içər, artar, xejir və zərər verər, nihajət ølər. Mikroblar cur-bə-cur olyrlar. Hər bir misri naxoзlygyn øzunə qørə xusysi зəqildə mikrobları vardyr.

Mikrobların artması gajət çok oldygyndan duзduqu jerlərdə dərhal artıb naxoзlyklar tørədirlər. Mikroblar rutybət və çirqli jerlərdə tez artarlar: havada və tozda olan mikroblar insanın və hejvanın nəfəs alarqan aqzından, byrnyndan dolyb içərisində øzlərinə məsqən dytarlar və orada asancasına artıb vucydy xəstələndirirlər. Mikrobların cinscə sajı çokdyr. By halda Inqiltərədə mikrob myzesində 600-dən zijada mikrob cinsi saklanılmakdadyr. By mikrobların tørətdiqləri zəhərlərə karзı, alimlər, dərman və ilaclar hazırlajıb lazım oldygy zaman bynlar ilə mubarəzə edirlər. Məsələn isitmə (kızdırma) mikroblarilə mubarəzə etməq uçun «xinin» mualəcəsi hazırlamıзlar. Vərəm naxoзlygy uçun qunun зyaından istifadə edirlər və beləliqlə hər bir mikrobyn øzunə munasib çarələr tapılmıзdyr. Bynlardan korynmak uçun hər qəs təmiz dolanmalı, bynların artmasına jol verməməli və umymijjətlə hifzissihhəjə bələd olmalı və bədəni kuvvətli saklamalı; zira mikroblar saqlam bədəndə jaзaja bilməzlər.

SYALLAR:

1 — Mikroblar nə curdur?
2 — Mikrobları adi qøzlə qørməq olyrmy?
3 — Nə uçun ona mikrob dejirlər?
4 — Nə qibi jerdə onlar tez artarlar?
5 — Mikroblar ilə nə cur mubarəzə lazımdyr?

Milçəqlər və naxoɜlyklar.

Hava isti oldykca, milçəqlər hər jerdə çokalmaga baɜlajıɾlar. Biz isə onların by halına əhəmijjət verməjiriq. Halby qi, milçəqlər heç bir jerdə bizi rahat byrakmazlar. Agzımıza, qozumuzə qirər, jejəcəqimiz ɜejlərə konar, və mə'dəmizi bylandırarlar. Onların fəna iɜləri jalnız bizi incitməq dejildur. Bir çok jolykma naxoɜlykların jajılmasına səbəb, jenə də milçəqlərdur. Onlar həmiɜə pis jerlərdə jaɜarlar və mikrobları, oz uzərlərinə jıgıb, bir jerdən baɜka jerə aparарlar?

Milçəqlərin tərətdiqləri naxoɜlyklar, xolera, tif, dezinteri və sajirədur. Yɜak olan evlər uçun milçəq, ən korkyly bir duɜməndur. Θzumuzu naxoɜlyklardan və milçəqlərdən korymak istərsəq, o zaman istilər baɜlamazdan əvvəl onların kabagını almalıjız; quçələrdə, evlərdə, həjətlərdə olan zibilləri, qirli syları təmizləməli və evlərdə, aɜxanalarda, xulasə hər jerdə milçəq kıran dərmanlar ilə onları məhv etməlijiq. Can saglıgı duɜmənlərindən olan milçəqi heç bir zaman jaddan çıkarmamalıdyr.

SYALLAR:

1 — Naxoɜlykların bir kısmını tɵrədən nədur?
2 — Milçəqlər naxoɜlygy insanlara nə cur jolykdyryrlar?
3 — Milçəqdən korynmak uçun nə qibi tədbirlər lazımdyr?
4 — Nə cur jerlərdə milçəq çok olyr?

Malarija (kızdırma).

Azərbajcanın batаklık olan jerlərindəqi insanların çokynda, malarija naxoɜlygy vardyr. By naxoɜlygyn nədən mejdana qəldiqi, 1880-ci ilə qibi bilinməjirdi. O vakta kədər hamı malarija naxoɜlygynyn jaɜ mejvələrdən, sylardan və ja bostanlardan tərədiqini quman edirlərdi. Haman tarixdə fransalı doktor «Lavza» malarija mikrobyny insan kanında qəɜf etdi və by naxoɜlygyn batаklıklarda jaɜajan agcakanadların insanı diɜləjərəq kanına haman naxoɜlyk mikrobyny verməsindən mejdana qəldiqi mə'lym oldy.

Hamı ozunə jakın olan batаklıkları kyrytmak ilə ozunu naxoɜlyga dytylmakdan saklamalıdyr. By naxoɜlyga dytylan adamların uzu sarı olyb, ozləri də javaɜ-javaɜ arıklar və nihajət olurlər. Qəhnə hoqumət, by naxoɜlyklardan bizi korymak uçun heç bir tədbirdə bylynmamıɜdyr. Ɜyra hoquməti isə, batаklıkları kyrydarak agcakanadları məhv etməq, pylsyz «xinin» dərmanı byrakmak, sihhijjə-

mintəkələri təɜqil etməq və sajirə ilə kızdırma naxoɜlygyny jok etməq uçun ciddi bir syrətdə çalıɜmakdadyr.

1917-ci ildən 1921-ci ilə kədər Azərbajcanda by naxoɜlyk çokly zijan verміɜ, isə də, axır vaktlarda javaɜ-javaɜ azalmaga baɜlamıɜdyr. Batаklık olan jerlərdəqi malarija agcakanadlardan hamı, ozunu muhafəzə etməli ara-sıra xinin dərmanı atmalıdyr.

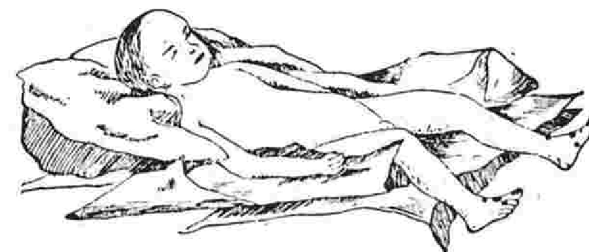
SYALLAR:

1 — Malarija xəstəliqi hansı jerlərdə çok olyr?
2 — By xəstəliqi tərədən nədur?
3 — Hoqumətimiz by naxoɜlykdan kyrtarmak uçun, nə qibi tədbirlər qərmuɜdur?

Jolykma naxoɜlyklar.

Bə'zi naxoɜlyklar vardyr qi, onlar xəstədən baɜka saglam adama qeçir. Belə azarlara jolykma azarlar dejirlər. Qeçmiɜdə by naxoɜlykların necə qeçdiqini bilməjirdilər. Son zamanlar isə jolykma naxoɜlykların jalnız mikroblar vasitəsilə qeçdiqini øjrənmiɜlər.

Vərəm, kızılca, tif, traxoma, çiçəq və sajir by qibi naxoɜlykların bir adamdan baɜka bir adama qeçməsi, naxoɜyn paltarını qejməq, artıgını jeməq, bir jerdə jaɜamak, uz silən dəstmalını, və sabynyny iɜlətməq ilə olyr. By naxoɜlyklardan hər il bir çok adam tələf olyr. Tələf olanların çoky elmsiz və hifzissihhədən xəbəri olmajan adamlardyr. Jolykma naxoɜlygyndan ozunu kyrtarmak istəjənlər, həmiɜə ozlərindən mukəjjəd olmalıdyrlar.

Sifilsli ata və anadan olmyɜ yɜak

Jolykma xəstəliqləri əsasən iqi kısma ajrılır. Sifilis və suzənəq qibi ictimai xəstəliqlər; vərəm, revmatizm qibi həmqarlık xəstəliqləridur.

Halı-hazırda xəstələr ajrı saklanmadıqından və hifzissihhəjə riajət olynmadıqından, Azərbajcanın bir çok qəntləri baздan-baзa siflis, suzənəq qibi xəstəliqlərə dytylmyзlar; həm də by xəstəliqlər irsi olarak nəsildən nəsilə qeçirlər; vərəm dəxi eləcə çok intiзar tapmış xəstəliqlərdəndur. Xusysən cahanqirliq və vətəndaзlık muharəbəsinin nəticəsi olarak, uz vermiз kəhətliq və aclık səbəbilə by xəstəliq зiddət etmiз. Belə hər tərəfə jajılmış xəstəliqlərə ictimai xəstəliq adı verilir.

Bir daha muəjjən sən'ətdə çalıзanlarda daima muəjjən xəstəliqlər muзahədə edilir qi, bynlara da həmqar xəstəliqləri dejilir. Məsələn mətbəə iзində çalıзanların mətbəə xəlitəsindən zəhərlənməsi nəticəsində vərəm və urəq xəstəliqləri, muəllimlərdə əsəbiliq, vərəm xəstəliqləri və iləx baз verir.

SYALLAR:

1 — Jolykma naxoзlyk nə deməqdur?
2 — By naxoзlygy jolykdyran səbəblər nələrdur?
3 — Jolykma naxoзlykdan korynmak uçun nə etməlidur?
4 — Ictimai xəstəliqlər hansılardyr?
5 — Hansı xəstəliqlərə həmqarlık xəstəliqləri dejirlər?

Karın jatalagı.

1.

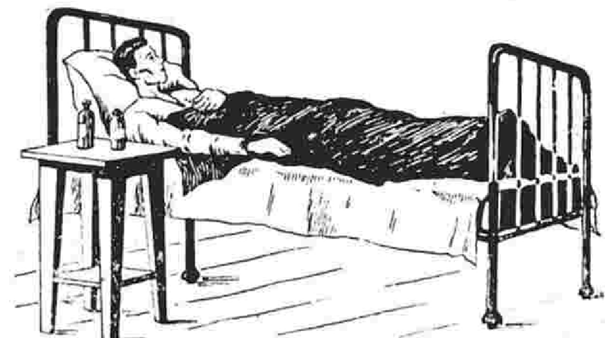
Jolykma azarlardan biri də karın jatalagı (tif xəstəliqinin bir nev'i) dyr. Bynyn mikroby xırda və çizqili зəqillidur. Agzımızdan mə'dəmizə, oradan da kana qeçib kanı zəhərləməqə baзlar. Jatalak jolykma naxoзlygydyr. By naxoзlyga dytylan adamların paltarlarını jyjan adamlar da əllərini jakзı jymamış agızlarına qətursələr, haman naxoзlyga dytylarlar. Ustu açık və natəmiz olan sy vasitəsilə, by naxoзlyk daha asan qeçər; çunqu nabələd adamlar jalınız paltarını dejil, mejvələri də belə sylar ilə jyjyrlar. Nəticədə naxoзlyk mejdana qəlir. Tif mikroby çok davamlıdyr. Həftələrcə, illərcə pisliqdə, kyry toprakda, çirq sylarda diri kalır və çokala bilir. Karın jatalagı həm bəjuqləri, həm də qiçiqləri dytar və naxoзlyga dytylanlardan çokyny əldurər.

2.

Jatalak mikroby vucyda qirdiqdən 9-10 qun sonra naxoзlyk baз qəstərər; by naxoзlygyn ilq əlamətləri: kuvvətsizliq, ajak, bel və baз agrılarıdyr. Balaca titrəmə, yjkysyzlyk naxoзy rahatsız etməqə baзlar və kızdırması javaз-javaз artar. Birinci həftənin sonynda kızdırma 40 dərəcəjə çıkar. Naxoзyn dalagı jeqələnər; vucydy mərci bojda səpqilərlə səpər. Azarın iqinci həftəsi korkylydyr. Naxoзlar, dalgın bir halda olarak sajıklamaga baзlarlar. Bir takım зejlər qəzunə qərunər. Bynyn uçun bə'zi vakt naxoзlar əzunu pəncərədən quçəjə tyllarlar. Agızları kyry, açık və qəpuqlu olyr. Uçuncu həftə xəstə ja ələr və ja bir kədər jakзılaзar. Əqər naxoзyn baзka bir jerindən naxoзlygy baзlamazsa, o zaman kızdırması 37 dərəcəjə enər, 4-ncu həftənin axırında javaз-javaз jakзılaзır, amma çok zəif olyr. Naxoзyn ən korkyly zamanı uçuncu həftədur. Çok naxoзlar by zaman əlurlər. Karın jatalagında agızın pis olması və bagırsagın fənalıgı jaman nəticələr verir. Bagırsaklara artık kan toplanıb deзilir. Bəjrəq və sajir naxoзlyklar byndan sonra baзlaja bilir. By naxoзlyga dytylmamak uçun naxoзyn paltarına, əзjasına əl vyrmamalıdyr. Əl dəjməq lazım qəldiqdə, əlləri spirt ilə jıkamalıdyr. Jatalak naxoзlygyna dytylmamak uçun ən jakзı çarə jatalak aзısıdyr.

SYALLAR:

1 — Jatalak naxoзlygy nədən olar?
2 — By naxoзlygyn mikroby nə curdur və hansı vasitələrlə qeçir?
3 — Jatalak naxoзlygynda nə qibi əlamətlər qərunur?
4 — Jatalak naxoзlygynyn ən korkyly vaktı nə zamandyr?
5 — Insanlar byndan korynmak uçun nə çarə etməlidur?

Vərəm naxoзlygyna dytylan bir nəfər.

Vərəm (çaxotka) naxoзlygy.

Jolykma naxoзlyklarının korkylysyndan birisi də vərəm naxoзlygydyr. By naxoзlyk insanın hər ə'zasından və xusysilə ag-

Vərəm naxoзlygynyn mikrobları.

cijərindən baзlar. Sonraları, javaз-javaз əqsurəq və bəlgəm «hajkırık» qəlib, nihajət naxoз ələr. Vərəm naxoзlygy agcijərə daxil olan vərəm mikroblarından əmələ qəlir.

By naxoзlyk nə cur jolykyr?

By naxoзlyk insanlara azarlının bəlgəmindən qeçir. Naxoзyn bəlgəmi jerə duзduqdə toz ilə havaja kalkar. Saglam adamlar agzını, açıb nəfəs aldıkda mikroblar agzından cijərlərinə qirər və orada tezliq ilə artarlar. Vərəm naxoзlygyndan kyrtarmak uçun vərəmli adamlar ilə ehtijatlı davranmalı, onlar ilə bir jerdə jaзamamalı və kablarını ajrı dytyb bəlgəmlərinin duзməqinə imqan byrakmamalıdyr.

SYALLAR:

1 — Vərəm naxoзlygy nə cur naxoзlykdyr?
2 — By xəstəliq nədən əmələ qəlir?
3 — By xəstəliq ən çok hansı ə'zadan baзlar?
4 — Vərəm xəstəliqinin əlamətləri nədur?
5 — Vərəmdən nə cur korynmak lazımdyr?
6 — Vərəmdən baзka nə qibi həmqarlık xəstəliqləri vardyr (jazı vəzifəsi).

Yзak naxoзlykları.

Bir çok naxoзlyklar vardyr qi, bynlar insanı çok vəkt yзak iqən dytyr: kızılca, difterit, çiçəq, iskarlatin, bogma və sajir naxoзlyklar by cur jolykına naxoзlyklardyr. By naxoзlyklara ən çok yзaklar dytylyrlar. Qeçmiзdə by cur naxoзlykların çarəsi olmadıgından, çok yзaklar tələf olyrlardı. Xalk bynyn kabagını almak uçun çok duзunurdu; nihajət by 20-nci əsrin həqimləri, by naxoзlykların bə'ziləriniп aзılanmak ilə kabagını almak fiqrinə duзdulər. İndi aзılamakla çiçəq, difterit, iskarlatin qibi mudhiз azarların kabagını alırlar. Зyra hoqumətı by jolda bojuq işlər qorur. Xəstəliqə dytylmamaları uçun, yзakları pylsyz hətta məcbyri belə pejvənd etdirir. By naxoзlykların ilacı tapılmadan əvvəl, yзakların 50 fajizi tələf

olyrmyз; indi jalnız 10-15 fajiz tələf olyr. By on on beз fajizin də kırılmasının əsil səbəbi ata-anaların avamlıgı, yзaklara baka bilməmələridur. Yзakları xəstəliqdən və ölumdən kyrtarmak uçun, onları təmiz saklamalı, vaktlı-vaktında pejvənd etdirməli, naxoзlygy dyjylan qibi dərhal həqimə qəstərməlidur.

SYALLAR:

1 — Yзak naxoзlykları hansılardyr?
2 — Nə uçun bynlara yзak naxoзlygy dejilir?
3 — By naxoзlykdan korynmak uçun nə etməlidur?
4 — Зyra hoqumətı yзaklar uçun nə tədbir qərmuзdur?

Bir ilin içində təvəllud edən hər 100 yзagın bir jaз tamamına qibi jaзamajıb olmaları. *)

Rysja Avropasında	25,4
Macarıstan	20,4
Avstrija	20,3
Rymanija	19,5
Almanija	17,5
Bolgarija	16,0
Ispanija	16,4
Serbija	15,0
Italija	15,0
Belçika	14,0
Fransa	11,5
Finlanda	11,5
Inqiltərə	11,0
Danimarka	10,2
Isveç	7,3
Norveç	6,8

Çiçəq naxoзlygy.

Vaktilə çiçəq çıkarmak hamı uçun məcbyri bir зej qumar edilirdi. Indi o fiqirlər aradan qəturulmuзdur. Çiçəq jolykma bir xəstəliqdur; laqin ondan korynmak olar. Jalnız naxoзyn janına qirib çıkanlar, xəstənin paltarına əl vyranlar by naxoзlyga dytyla bilərlər.

Çiçəq naxoзlygy ilə ancak bir dəfə azarlamak olyr. By naxoзlygyn tarixi əsqidur. Miladdan çok zaman əvvəl Asjada tanınmıзdı. Avropada 6-ncı əsrdə tanınmaga baзlamıзdyr. Mikroby bədənə qirdiqdən 3 qun sonra, xəstəliq, baз agrısı və baз qicəllənməsilə baзlar. Зiddətli titrəməsi, baз, kol və ajak agrıları olyr. Naxoзyn kızdırması kırk dərəcəjə çıkar. Nəbz vyrması, nəfəs alıb verməsi

*) By statistika, 1909-1911-nci il mə'lymatıdyr.

çokalьr. Yjkysyzlyk və sajьklama ƣərulur. 2-3 ƣun sonra naxoʒyn vucydy səpər. Naxoʒlygyn altьncь ƣununda içərisinə sy toplanan kabarcьklar mejdana ƣələr. Bynlarьn ortalarь çykyr olyr. Naxoʒlygyn 8—9-ncy ƣununda kabarcьklar ajdьnlaʒar. Naxoʒyn uzu və əli ʒiʒər, ƣɵzlərinin syjy akar, 11-12-nci ƣundə kabarcьklar kyrymaƣa baʒlar.

By azara dytylan insanlarьn uzləri çopyr olar. Çiçəq naxoʒlygy həm ƣɵzəlliq və həm də sihhət duʒmənidur. Azara dytylmadan kabak hər bir yʒagь pejvənd etdirməq (aʒьlamak) və naxoʒlykdan kyrtarmak lazьmdyr.

SYALLAR:

1 — Çiçəq naxoʒlygy necə naxoʒlykdyr?
2 — Kabakda bynyn dərmanь var idimi?
3 — Çocyklarьmьzь byndan xьlas etməq uçun nə lazьmdyr?

Ƣɵj ɵqsurəq.

Ƣɵj ɵqsurəq ən çok on jaʒьna kədər yʒaklarь dytyr. Bir jaʒьna kədər by naxoʒlyga dytylan qərpə balalar muhəkkək ɵlurlər. Bɵjuq adamlarьn ƣɵj ɵqsurəƣə dytylmalarь təq-təq ƣɵrulən iʒdur. Ƣɵj ɵqsurəq də jolykma xəstəliqlərdəndur. Bynyn uçun ƣɵj ɵqsurəƣə dytylan çocyklarь dərhal baʒkalarьndan ajьrmalьdyr. By naxoʒlyga dytylan yʒak ɵqsurduƣu vakt uzu kьzarьr, ƣɵzlərindən jaʒlar akьr, dodaklarь ƣɵjərir, byrnyndan kan belə açьlьr. Beləliqlə bə'zi balalar 3-4 həftə ɵqsurub, kuvvətlərini itirərəq jataƣa duʒərlər. Bynyn ilq dərmanь yʒagь təmiz və sojyk havada ƣəzdirməqdur. Ɵqsurəƣin ʒiddətli vaktь ilq «3» həftədur. Ondan sonra bir kədər junƣullaʒir. Naxoʒyn tamamən jakʒьlaʒmasь 3-4 aj surər. Naxoʒ jakʒьlaʒьb ɵqsurəƣi bitdiqdən sonra bir az sojyk alьrsa jenə də ɵqsurəq kajьdar. Umymijjətlə by azar asanlьkla sagalan bir azar dejildir.

SYALLAR:

1 — Ƣɵj ɵqsurəq hansь jaʒda yʒaklarь çok dytyr?
2 — Ƣɵj ɵqsurəq nə cur xəstəliqdəndur?
3 — By naxoʒlygyn əlamətləri nədur?
4 — By xəstəliƣə dytylan yʒaklarь nə cur saklamalьdyr?

Yʒak tərbijəsi.

Ata və analar, balalarьnь tərbijə etməq uçun qəhŋə adətlərdən əl çəqməjirlər. Belə olan syrətdə bizim verdiƣimiz tərbijə ilə bir neçə juz il byndan kabak verilən janlьʒ tərbijə arasьnda təfavut olmajьr. Ona ƣɵrə hər bir yʒak tərbijəçisi, ja onyn ata-anasь, və ja muəllimi muhəkkək indiqi zaman ƣəstəriʒlərindən istifadə etməlidur. Tərbijənin butun əhəmijjəti də jalьnьz by məsələdən aʒьlьdyr. Tərbijə iʒinə kanyni bir syrətdə janaʒmakdan məksəd sosjalist kyrylyʒy uçun fəal və fajdalь uzvlər jaratmakdyr. By iʒ ata, ana və muəllimlərin uzərinə duʒur. Proletar haqimijjətinin mɵhqəmliƣini, sosjalizm cəmijjəti kyrylyʒynyn muvəffəkijjətini ancak yʒaklara ƣɵzəl və ciddi tərbijə verməqlə tə'min edə biləriq. Hər bir yʒak həjata atьlьnca uç tərbijə altьnda bojujə bilər: ana tərbijəsi, ƣuçə tərbijəsi, məqtəb tərbijəsi.

By tərbijələrin əsasьnь mɵhqəmləndirməq uçun hər uç tərəfi nəzərdə dytmak və yʒagьn tərbijələnməsinə dikkət verməq lazьmdyr. Bizdə tərbijə iʒi çok ƣeridə oldygyndan və yʒaklarь bejnəlmiləl bir ryhda jetiʒdirməq uçun, huqumətimiz yʒak evləri və bagçalarь açmьʒdyr. Bynlardan istifadə edərəq, sosjalizm ryhynda tərbijə almьʒ balalar jetiʒdirməq hər qəsin borcydyr.

SYALLAR:

1 — Bizlərdə yʒaklarь nə cur tərbijə edirlər?
2 — Yʒaklara qimlər və nə cur tərbijə verməlidur?
3 — Ƣɵzəl tərbijənin əhəmijjəti nədədur?

Yʒak bagçasь nədur?

Ilq dəfə olarak yʒak bagçasьnь təʒqil edən, almanlardan məʒhyr Frebel olmyʒdyr. By, ibtidai tərbijəni umymiləʒdirmiʒ və tərbijə iʒində jeni bir cərəjan açmьʒdyr. Laqin onyn ƣɵstərmiʒ oldygy jollar axьr vaktlarda jalьnьz devlətli balalarьna məxsys olyb kalmьʒdyr və bynyn nəticəsində tərbijə umymi və ictimai olmakdan çьkarak sьnfi olmyʒdyr. Ʒyralar Ittifakьnda isə Frebelin əsaslarь bir kədər dəjiʒilib proletar sьnfьnьn istəqlərinə yjgyn bir ʒəqilə salьnmьʒdyr. Yʒaklarь tərbijə etməq uçun huqumət tərəfindən yʒak bagçalarь, çocyk jyrdlarь açьlьr. Ʒyralara 4 jaʒьndan 7 jaʒьna kədər yʒaklar kəbyl edilib Ʒyra ryhynda tərbijə edilirlər. Iʒə məhəbbət, zəhmətə davam etməƣə və kollektiv jaʒamaga alьʒьrlar. Byrada çocyklar ojyncaklar ilə ojnamak, mysiki çalmak, ʒərki sojləməq, rə-

sim çaqmaq qibi işlərlə barabar əqib biçməq dəxi øjrənirlər. By isə yşaklarda zəhmətə həvəs və kabilijjət jaradır. Byna qørə hər qəs yşaklarını belə çocyk muəssəsələrində tərbijə etdirməlidur.

SYALLAR:

1 — Yşak tərbijəsinin əslini kojan qimdur?
2 — Frebelin çıkardıgı yşak tərbijəsi axırda nə şəqil aldı?
3 — Şyralar ølqəsində nə qibi tərbijə verilir?
4 — By cu tərbijədən əsil məksəd nədur?
5 — Yşaklarımız harada tərbijə alsalar jakşıdyr?

Zimnastiq.

Birdən-birə çok çalışmak və agır juqlər qøturməq insanı kuvvətdən salıb duşqun edər. Çok işsiz kalmak və uzvləri hərəqətə qətirməməq də vucydy aciz və zəif edir. Insan, həm zehin ilə, həm vucyd ilə çalışmasını bir nizama salmalı. Zehinlə bir çok zaman çalışan adam qəzməli, dolaşmalı, və əzələlərini dəxi hərəqətə qətirməlidur. Uzvləri işlətməq əzələləri muntəzəm syrətdə hərəqətə qətirməq dəxi bir işdur. By işə zimnastiq dejilir. Zimnastiq işilə məşgyl olan adamların vucydy saglam kol və bacakları kuvvəli olyr. Hər bir işə davamlı, və cur'ətli oldygy qibi naxoşlyga da qec dytylyr.

Əvvəlləri qutlənin zimnastiq işinə heç əhəmijjət verilməzdi. Şyra kyrylyşyndan sonra bizdə bədən tərbijəsinə bøjuq əhəmijjət verilməqdədur. Hər bir məqtəb, təşqilat və kylyblarda bədən tərbijəsi dərnəqləri duzəlmişdur. Bynynla saglam, kuvvəli proletar nəsli əmələ qəlib şəhər və qənt təsərrufatımızı juqsəldəcəq və sosjalizmi kyra biləcəqdur.

SYALLAR:

1 — Bədən tərbijəsinin əhəmijjəti nədur?
2 — Zimnastiq ilə məşgyl olmajanın axırı nə olar?
3 — Zimnastiqin xalk həjatı ilə əlakəsi nədur?

Ølqələrin iklimi və əhalinin məşgələsi.

Jer uzundə olan ølqələrin iklimi bir cur dejildur. Balaca bir kəzada belə daglık tərəflərin iklimi bir cur, çøllərin və duzlərin iklimi bir başka dəniz qənarlarının isə tamam başka cur olyr.

Ølqələrin iklimi muxtəlif oldygy uçun, o jerlərdə olan bitqilərin, hejvanların və insanların da jaşajışı muxtəlifdur.

Məsələn Baqı qəntlərinin iklimi bostançılıga, Daglık Karabagın ikimi maldarlıga, Qəncənin taxılçılıga yjgyn oldygy uçun, byradaqı əhali də haman işlərlə məşgyl olyrlar. By iklim dəjişiqliqi hər jerdə vardyr.

Ən az qun olan və topragı daim byz altında kalan Rysjanın şimal tərəfinin adamları, avçılıkla dolanmaga məcbyrdyrlar. Iklimi nisbətən isti, topragı kuvvətli və kara oldygy uçun, Ykrajnanın əhalisi əqinçiliqlə jaşajır.

Jagmyry çok və otları bol olan jerlərdə əhali kojynçylykla və maldarlıkla qeçinir. Iklimi rutybətli olan bir çok jerlərdə meşəçiliq çok olyr və əhalinin də bir kısmı meşə təsərrufatı ilə məşgyl olyr.

SYALLAR:

1 — Iklim hər jerdə birdurmu?
2 — Iklimin əhalijə nə qibi tə'siri olyr?
3 — Şyralar Ittifakındaqı iklimin nev'lərini sajın.

Kyrort jerləri.

Şyralar Ittifakında mə'dən syları olan qøzəl havalı, baglı-bagçalı bir çok jerlər vardyr. By jerlərdə hoqumət xusysi xəstəxana, mualəcəxana və istirahət evləri açmışdyr. By təhər mualəcə jerlərinə «kyrort» dejilir.

Kyrortlarda bir çok agır xəstələrə mualəcə edilir. Hər il kyrortlara minlərcə xəstələr qøndərilir. Bynlar orada saglamlaşarak işə kajıdırlar.

Şyralar Ittifakının Krım, Kafkas mə'dən syları; Azərbajcanın Şamaxı, Lənqəran, Qurdustan, Şyşa, Şəqi və Kyba kəzaları; Qurcustanın Borzom, Manglis ilə Kara dəniz sahilləri; Volga nəhrinin bə'zi jerləri, qøzəl kyrort jerləridur.

Qeçmiş zamanda by jerlərə ancak varlılar qedə bilərlərdi. Indi Şyra hoqumətinin sajəsində qeniş xalk qutləsi hamı, kyrortlardan istifadə edə bilir. Ildən-ilə sıgorta idarələri işçiləri komisjonlardan qeçirib istirahət və saglamlaşmak uçun kyrortlara qøndərir.

SYALLAR:

1 — Nə qibi jerlərə kyrort jerləri dejilir?
2 — Şyralar Ittifakında kyrort jerləri varmıdyr?
3 — O jerlərə qimlər qøndərilir?

V

FƏHLƏ SЬNFЬ VƏ SƏNAJEIMIZ.

Həmqarlar ittifakь.

Azərbajcanda fabriq-zavod və jerli (məhəlli) komitələrin birləʒmiʒ baʒ idarəsi, Azərbajcan Həmqarlar Ittifakь Ʒyrasьdyr. Zakafkasja mikjasьnda həmqarlar ittifakьnьn birləʒməsinə, Zakafkasija Həmqarlar Ittifakь Ʒyrasь və umym Ʒyralar Ittifakь cumhyrijjəti mikjasьnda həmqarlar ittifakьnьn birləʒməsinə, Umym Ittifak Həmqarlar Ittifakь Ʒyrasь dejirlər. Inkilabçь həmqarlar ittifakьnьn bejnəlxalk birləʒməsinə də, Kьrmьzь Həmqarlar Bejnəlmiləli dejirlər.

Həmqarlar ittifakь ilq dəfə olarak Rysjada 20-nci əsrin əvvəlində mejdana ƣəlmiʒdur. Joldaʒ Lenin «Həmqarlar ittifakь—kommynizm məqtəbidur» dejir. Dogrydan da həmqarlar ittifakь iʒçiləri əl bir iʒləməƣə, vahidliqlə, sosjalizm cəmijjətinin jakʒь, çalьʒkan uzvu olmaga alьʒdьrьr. Byndan baʒka iʒçilərə hər cur qəməq ƣəstərir. Həmqarlar ittifakьna iʒçilər ƣɵnullu olarak daxil olyrlar. Hal-hazьrda Umym Ittifak Həmqarlar Ittifakьnьn 10 miljondan artьk uzvu vardyr.

SYALLAR:

1 — Həmqarlar ittifakь, Rysjada nə vəkt baʒlanmьʒdyr? .
2 — Inkilabçь həmqarlar ittifaklarь harada birləʒirlər?
3 — Umym Ittifak Həmqarlar Ittifakьnьn nə kədər uzvu vardyr?

Mərqəzi iʒçi kooperativi.

Joldaʒ Lenin, «kooperasja sosjalizmə ƣedən joldyr» demiʒdur. Bynyn uçun iʒçilər joldaʒ Leninin vəsijjətinə əməl edib, hər jerdə ɵzlərinə kooperativ açmьʒlar. By duqanlara rəhbərliq edən hej'əti-idarə və təftiʒ komisjonydyr; bynlar ildə bir dəfə umymi iclas karʒьsьnda iʒçilərə hakkь-hesab verirlər. Iʒində duzluq ƣəstərməjənlərin jerinə bacarьklьsьnь seçirlər. Butun iʒçi kooperativləri maddi kuvvələrini artьrmak uçun mərqəzi iʒçi kooperativi (MIK) adь ilə

birləʒmiʒlərdur. Halь-hazьrda iʒçi kooperativinin 600-dən artьk duqanь, və 4000 ə jakьn by duqanlarda iʒləjən iʒçiləri vardyr. M. I. K. hər aj 5 miljon manatdan artьk alьʒ-veriʒ edir. Bynynla kazanc dalьnca ƣedən iʒçilər, xusysi alverçilərin əlindən kyrtarmьʒlar.

SYALLAR:

1 — Kooperativ hakkьnda joldaʒ Lenin nə demiʒdur?
2 — Iʒçilər kooperativi nə uçun açmьʒlar?
3 — Kooperativ hej'əti-idarəsini qimlər seçirlər?
4 — Kooperativlər nə uçun birləʒmiʒlərdur?

Iʒ muddəti hakkьnda.

8 saatlьk iʒ ƣunu ygrynda butun ɵlqələrin iʒçiləri yzyn muddətdən bəri mubarəzə etməqdədurlər. Hər il bir maj bajramь ƣunundə proletarlar tə'til edərəq, iʒ ƣununun 8 saata kədər azalmasьnь tələb edirlər. Byna bakmajarak Ʒyralar Ittifakьndan baʒka hər jerdə, iʒçiləri həddindən artьk iʒlətməqdədurlər. Ʒyralar Ittifakьnda Nikolaj taxtdan duʒub Qerensqi iʒ baʒьna qeçdiƣi zaman, iʒçilər ɵzlərinə 8 saatlьk iʒ hakkьnda kərar çьkarьb çalьʒmaga baʒladьlar. Laqin 8 ajlьk Qerensqi hɵquməti jaʒadьgь halda, by barədə bir kanyn vermədi və daima iʒçiləri çok çalьʒdьrmasьnda davam etdi. Oktjabr inkilabьnьn 4-ncu ƣunu 1917-nci ilin 27 oktjabrьnda, Ʒyra hɵqumətl 8 saatlьk iʒ ƣunu hakkьnda dekret verdi və bynynla hɵqumət iʒçi sьnfьnь azadlьga çьkartdь. Indi isə Ʒyralar ɵlqəsində iʒçilər 7 saatlьk iʒ ƣununə qeçməq karʒьsьndadyrlar. Hamьmьz var kuvvəmiz ilə 7 saatlьk iʒ vaktьndan bir dəkikədə boʒ jerə sərf etməməƣə çalьʒmalьjьz. Boʒ qeçən vaktlar iʒ vaktьnьn səmərəsiz olmasьna və nəticədə proletar hɵqimijjətinin iktisadi cihətdən sьkьntь çəqməsinə səbəb olar.

SYALLAR:

1 — Kabakda iʒçilər nə kədər iʒlərdilər?
2 — Baʒka ɵlqələrdə indi nə kədər iʒləjirlər?
3 — 8 saatlьk iʒ ƣunu hakkьnda dekreti qim və nə vəkt verdi?
4 — By halda neçə saatlьk iʒ ƣununə qeçilməq istənilir?

Inƣiltərə proletariatьnьn tə'tili.

1926-ncь ilin jaz fəslində gəzetələr bizə bɵjuq bir xəbər ƣətirdilər. By isə Inƣiltərə qɵmur mə'dən iʒçilərinin ƣeniʒ inkilabi çьkьʒlarь, xəbəri idi. Butun dunja proletarijasь tərəfindən dikkətlə karʒьla-

nan by tə'til hərəqatь, iʒ vaktьnьn azalmasь, zəhmət ʒərajitinin jakʒьlaʒmasь, ƣundəliq zəhmət hakkьnьn artmasь və sajirə qibi iktisadi tələblər ilə baʒlamьʒdь. Tə'til ƣundən-ƣunə daha ƣeniʒ və daha sijasi bir ʒəqil aldь. Inƣiltərə iʒçilərinin by mubarəzəsi bir sьnfьn diƣər bir sьnьf əlejhinə karʒь olan çьkьʒь idi. Hər bir sьnfi mubarəzə sijasi mubarəzə oldygyndan, iktisadi tələblər ilə baʒlanan by çьkьʒ, sijasi bir ʒəqil aldь. Həmqarlar Ittifakьnьn Baʒ Ʒyrasь tə'tili idarə etməƣi ohdəsinə ƣoturub tə'til komitəsi adьnda bir komitə təʒqil etdi. Iʒçi sьnfьnьn baʒьnda dyran tred-jynion firkəsinin Baʒ Ʒyrasьnda iʒtiraq edən Makdonald, Xiks və sajirə by qibi xajinlər, byrʒyazija noqərləri tə'tilin dərin sijasi bir ryhda oldygyny ƣoruncə iʒçilərin by çьkьʒьnь dagьtmak uçun çalьʒmaga baʒladьlar. Bynyn uçun tə'tilin rəhbərləri Umym Ittifak Həmqarlar Ʒyrasь tərəfindən ƣostərilən jardьmь kəbyl etməməƣə, hoqumət və kapitalistlər ilə ƣizlin saziʒlərdə bylynmaga baʒladьlar. Inƣiltərə kommynist firkəsi by jalançь rəhbərlərin paxьrьnь hər nə kədər açdьsa da, qohnə rəhbərlərə inanan iʒçilər byna o kədər inanmadьlar. Fəkət nəticədə kommynist firkəsinin ƣostərdiqləri dogry çьkdь. O bojuq inkilab hərəqatь iʒçilərin məglybijjəti ilə kyrtardь. Hər nə kədər ƣec olsa da by hal, həm Inƣiltərə və həm də butun cahan iʒçi sьnfьnьn ƣozunu açdь. Hər halda iʒçilərin aldьgь by dərs, byndan sonraqь çьkьʒlarьn muvəffəkijjətlə kyrtaracagьna bir rəhbər olacakdyr.

SYALLAR:

1 — Inƣiltərədə qimlər tə'til baʒladьlar?
2 — Tə'tilçilərin məksədi nə idi?
3 — Onlarь qim idarə edirdi?
4 — Tə'tilçiləri qimlər aldatdьlar?
5 — Ƣələcəqdə olacak tə'tillərə bynyn nə qibi tə'siri olar?

Tokycy sənajei.

Pambyk, jyn, ipəq, qətan və qəndir qibi ʒejlərdən muxtəlif mallər hazьrlajan sənajeə—tokyma sənajei dejirlər. Dunjada tokyma sənajei birinci dəfə olarak Inƣiltərədə mejdana ƣəlmiʒdur və sonra baʒka məmləqətlərdə də təʒqil edilmiʒdur. Hər ɵlqənin ɵzunə məxsys tokyma sənajei vardyr. Biz hənyz by barədə bə'zi ɵlqələrdən ƣeridəjiç.

Ʒyralar Cumhyrijjəti Ittifakьnda umdə tokyma sənajeinin mərqəzi Ivano Voznesensqi və Moskvadyr. Baqь və Ƣəncədə olan tokyma sənajei Ittifak uçun çok əhəmijjətlidur. Baqьdaqь Lenin fabriqi

hər il minlərcə metro ag verir. Ƣəncə mahьt fabriqi də Ʒyra hoquməti kyryldykdan sonra tiqilib iʒə salьnmьʒdьr. Ʒəqi kəzasьndaqь ən bojuq ipəq fabriqləri iʒləməqdədur, ilavə olarak jeni usyl ilə bojuq ipəq fabriqi də tiqilir. Byndan ilavə jeni texnika uzrə bojuq-bojuq tokyma sənajei muəssəsələri plana daxil edilmiʒdur. Ʒyralar Ittifakьnьn ən bojuq çit fabriqlərindən sajьlan jeni çit fabriqi dəxi tiqilməƣə baʒlanmьʒdyr. Ƣələcəqdə Azərbajcan tokyma sənajeində bojuq, ƣorqəmli jer dytacakdyr. Jeni təʒqil edilən fabriqlər, məmləqətimizdə iʒçi kadrolarьnьn mejdana ƣəlməsinə səbəb olacak. By iʒçi kadrosynyn artmasьna sosjalist kyrylyʒymyz ən birinci kuvvəsini əldə etməƣə bizə imqan verəcəqdur.

SYALLAR:

1 — Tokyma sənajei nəjə dejərlər?
2 — Ʒyralar ɵlqəsində hansь jerlərdə tokyma sənajei vardyr?

Neft.

Ag neft janan mə'dən olyb, hərarəti daʒ qomurdən və odyndan artьkdyr. Neftin əmələ ƣəlməsi xusysynda alimlər cur-bə-cur rə'jlərdə bylynyrlar: bə'ziləri kədim zamanlarda dənizlərin dibində qulli mikdarda olan balьklar olduqdən sonra dibə çoqərəq onlarьn havasьz jerdə çurumələrindən neft əmələ ƣəlmiʒdur, dejirlər: diƣər bir kьsmь isə dənizin dibində hədsiz xьrda hejvanlar olyb, tez tərəjib tezcə də kьrьldьklarьndan neftin by xьrda hejvan çuruntulərindən əmələ ƣəlməsini isbat edirlər. Hələ qi by xusysda muəjjən və durust bir mə'lymat jokdyr.

Təmizlənmiʒ neft cevhəri birinci dəfə Rysjaja 1863-ncu ildə Amerikadan ƣətirilmiʒdur. Baqь rajonlarьnda neft byryglarь, 1885-nci ildən kazьlmaga baʒlamьʒdyr. O vakta kədər neft, kyjylardan vedrələr vasitəsilə dartьlьrmьʒ. Qohnə Baqь atəʒpərəstləri arasьnda neft kyjylarь mukəddəs sajьlar və ony xam halьnda janacak əvəzinə jandьrarlarmьʒ. Bə'zi jerdən neft ɵz-ɵzunə çьkьr. Umymijjətlə nefti 500-dən 1000 metroja kədər dərinliƣində kazьlmьʒ kyjylardan çьkarьrlar. Neft: 1) Zalonka 2) kompressor 3) dərin nasoslar vasitəsilə çьkarьlьr. Fabriq-zavodlarda, dəmirjol, vaporlarda janacak əvəzinə istifadə edilməqdədur və bynyn uçun də çok bɵjuq əhəmijjəti vardyr. Eleqtriq olmajan jerlərə ьʒьk verən vasitə də halь-hazьrda ag neftdur.

SYALLAR:

1 — Neftin nədən əmələ ƣəlməsi barədə alimlər nə sɵjləjirlər?

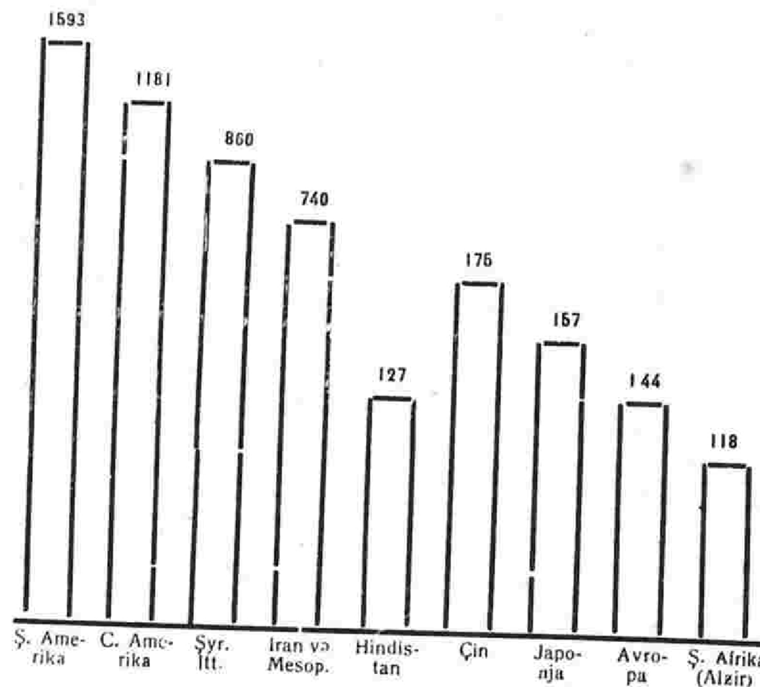
2 — Neftin byryƣ usylilə çьkarьlmaƣa baʒlanmasь hansь tarixdəndur?

3 — Nefti neçə metro jerlərdən çьkarmak olyr?

4 — Neftin əhəmijjətini sajьnьz?

Dunjadaqь neft ehtijatь.

(milion ton ilə)

Çəqic.

A. Fevzi.

Inkilab jolynda nəƣmələr çaldьꞑ,
Zulmət qabysyndan intikam aldьꞑ,
Tarixə bir bojuq vəlvələ saldьꞑ,
Qɵhnə usyllarь devirən çəqic!

Ɵzun də mə'dənsin, çiliqdur adьꞑ,
Səninlə jьkьldь o istibdadьꞑ
Hejqəli; sən bizə duz jol aradьꞑ,
Insana hak joly ƣɵstərən çəqic!
Bitdi kənʒərində vəhʒiliq sozu,
Silindi uzlərdə olumlər tozy,
Ƣulmədə iʒçinin çisƣinli ƣozu,
Cəhalət divini oldurən çəqic!
Ɵrsunun ustundə hərdəm bajьlan,
Zavodlar içinə səsi jajьlan,
Iʒçinin janьnda kuvvət sajьlan,
Sənsin jaʒajьʒь ƣulduran çəqic!
Əsrimin əməƣi həjatь butun,
Səninlə japmada ʒərəfli dujun,
Ƣulumsər ufkumdə jьldьzьꞑ, ƣunun,
Zəhməti sən'əti sevdirən çəqic!

Dəniz dyzy.

Həjatьmьzda lazьm olan muhum maddələrdən biri də dyzdyr. Təbiətdə, xusysən dəniz sylarьnda sansьz-hesabsьz dyz vardyr. Dəniz sylarьnьn dili acь edən inƣilis dyzy oldyƣy qibi, bizim xorəƣə iʒlətdiƣimiz dyz da vardyr. Əƣər bir kazana dəniz syjy ƣətirib təqsəq, ony byxarlaʒdьrsak, birinci nevbədə onyn uzundə cibs adlanan, iqinci nevbədə inƣilis dyzy adlanan və sonradan xorəq dyzy adlandьrdьƣьmьz dyzlar hasьl olyr. Jediƣimiz xorəq dyzy, by cur istehsal olmakdan baʒka, bir daha mə'dən ʒəqlində çьkьr qi byna daʒdyz dejiriq.

Dyzsyz insan və hejvanьn ətləri ʒitləʒib xəstələnə və hətta tələf də ola bilir.

Byndan baʒka dyzdan eleqtriq vasitəsilə ƣənt təsərrufatь duʒmənləri ilə, mubarəzə etməq və muharəbədə iʒlətməq uçun lazьm olan xlor gazь və sənaje'də əhəmijjəti olan natriym metalь da istehsal olynyr.

Dəmir.

Dəmir ən muhum bir mə'dəndur. Insan, dəmirsiz jaʒaja bilməz. Fabriq və zavodlardaqь maʒьnlar, dəzƣahlar qotanlar və baʒka bir çok həjatda iʒlənən ʒejlər dəmirdən olyr.

Jaʒadьƣьmьz devrdə hər bir ʒej dəmirdən əmələ ƣəldiƣindən, by devrə «dəmir devri» dejilir. Haraja bakarsak dəmirdən japьlmьʒ

зejlər qorəriq. Halı-hazırda bir məmləqətin nə dərəcədə mədəni olması, onyn işlətdiqi dəmir ilə tə'jin edilir.

Dəmir, bizim qordyqumuz зəqildə jerdən çıkarılmajır. O, jerdən bir çok maddələr ilə karışık mə'dən зəqlində çıkarılır. Byny peçlərdə əridib saflaзdırarak, ondan polat, çygyn və jymyзak dəmir qibi dəmir nev'ləri hazırlanır. Dəmirin by nev'ləri onyn tərqibində kalan karbonyn mikdarından asılıdyr. Зyralar Ittifakında dəmir istehsalının baзlıca rajonları: Yral, Don hevzəsi, Kornitsqi, Зimal və Leningrad rajonlarıdyr. Зyralar Ittifakı əqinçi ølqəsi oldygy uçun, metal zavodlarında: traktor, biçən, taxıl biçən, taxıl savıran və sajir qənt təsərrufatına lazım olan maзınlar hazırlanır. Bynların da baзlıca hissələri dəmirdur.

SYALLAR:

1—Dəmir haradan çıkarılır?

2—Dəmiri nəjə işlədiriq?

3—Qənt təsərrufatında dəmirin nə qibi əhəmijjəti vardyr?

Зyralar Ittifakında kystar sənajei.

Əsqidən bəri artmakda olan kystar sənajei Зyralar Ittifakında halı-hazırda da davam etməqdədur. Høqumət də onyn davamına jardım edir; çunqu sənajei çok tərəkki etməmiз ølqəmizdə kystar sənajeinin əhəmijjəti bojuqdur. Byrada kystar sənajeinin artmasına bir çok səbəblər vardyr:

1—Fabriq-zavod sənajei zəifdur.

2—Зyralar ølqəsinin bir çok jerlərində kıз yzyn olyb, qəntlilər jeddi səqqiz aj əqin iзlərilə məзgyl olmajırlar. Ancak kystərlık ilə vakt qeçirirlər.

3—Qəntlilərin çoky fabriq mərqəzlərindən yzak və vəsajiti-nəklijjədən məhrymdyrlar. By qibi qəntlilərin mala olan ehtijacı, jerli kystar sənajeilə ødənir. Byna qørə də kystar sənajei bojujub artmıзdyr. Əsas vəzifəmiz kystar sənajeini kollektivləзdirməqlə fabriq-zavod halına salmakdyr; çunqu fabriq-zavodyn tərəkkisilə ølqəmizin sərvətini juqsəldib ehtijacımızı tə'min edəcəqiz və bynynla qet-qedə kystar sənajei azalacakdyr.

Kystar sənajeindən fabriq-zavod sənajeinə qeçməq, iзçi kuvvətindən kazanc etməqdən baзka mədaxilimizi də dəfələrlə artıracakdyr.

SYALLAR:

1—Зyralar Ittifakında kystar sənajeinin vəzijjəti nezədur?
2—By ølqədə kystar sənajeinin artmasının səbəblərini qøstərin.
3—Kystar sənajei barədə høqumətin qøturduqu xətti-hərəqət.

VI

QƏNT TƏSƏRRUFATЬMЬZ.

Azərbajcanda qənt təsərrufatь.

Azərbajcanda jaʒajan əhalinin 75 fajizi qənt təsərrufatь ilə məʒgyldyr. Byrada ən baʒ təsərrufat əqinçiliqdur. Əqilən ʒejlər: bygda, arpa, pambyk, duju və sajirədur. Pambyk və duƣu, sy sevən bitƣilərdən oldygyndan, syly jerlərdə daha jakʒь əmələ ƣəlirlər. Muharəbədən sonra pambyk məhsyly, tamamilə aradan kaldьrьlmьʒdь. Indi isə jenə də tərəkki etməƣə baʒlamьʒdyr. Azərbajcanьn bə'zi kəzalarьnda bagçьlьk və bostançьlьk iʒi də tərəkki etmiʒdur. Baƣlarьn çoky uzum baglarьndan ibarətdur. Uzum baglarьndan hasьl olan məhsyl, baʒka ʒəhərlərə də ƣondərilir. Əqinçiliq ilə barabar, Azərbajcanda maldarlьk ilə də məʒgyl olanlar çokdyr. Kojynçylyk by təsərrufatьn ən irəli ƣedən kьsmьdyr. Byndan baʒka Azərbajcanьn bə'zi kəzalarьnda, ipəqçiliq ilə də məʒgyl olyrlar. Bə'zi jerlərdə arьçьlьk da vardyr. Azərbajcanьn baʒlьca qənt təsərrufatь, pambykçylyk, bagçьlьk, maldarlьk, ipəqçiliq, əqinçiliq və arьçьlьkdyr.

Qənt təsərrufatьnьn juqsəliʒi, ʒəhər təsərrufatьnьn juqsəlməsinə bojuq səbəbdur. Pambykçylyk, kojynçylyk və sajir sənaje bitƣiləri çokaldьkca, fabriq-zavodlarьmьz da bir o kədər artacakdyr. Əqinçiliq iʒləri canlandьkca iʒçilərin jejəcəq cihətdən olan ehtijaclarь ƣozəlləʒəcəq, istənilən dərəcədə tərəkki edəcəqdur. Hoqumtimiz bir tərəfdən ʒəhər təsərrufatьna əhəmijjət verdiƣi qibi, o biri tərəfdən də qənt təsərrufatьnьn juqsəlməsi uçun qənt istikraz vərəkəsi byrakmьʒdyr.

Bynynla qənt təsərrufatьmьz tez bir zaman içərisində canlanacak. Məmləqətimiz bir qənt təsərrufatь məmləqəti oldygyndan, qənt təsərrufatьnьn juqsəlməsi hoqumətimizin xarici sijasətinə də bojuq qəməqlər edəcəq; zira məhsyl çok və ƣozəlləʒdiqcə, məmləqətimiz xarici ölqələrdə ozunə bazar tapacak, ixracatьmьz çokaldьkca da mədaxilimiz və hoqumətimiz ƣuclənəcəqdur.

SYALLAR:

1- Qənt təsərrufatь nələrdən ibarətdur?

2—Bynlardan ən məʒhyry hansьlardyr?

3 -Qənt təsərrufatьnьn tərəkkisi, sənajein tərəkkisində nə qibi bir rol ojnamakdadyr?

4—Qənt təsərrufatьnьn tərəkkisi xarici sijasətə nə qibi tə'sir edə bilər?

Ev hejvanlarь və maldarlьk.

Qənt təsərrufatьnda ev hejvanlarь bojuq rol ojnajьrdь. Hazьrda lazьmi kədər qənt təsərrufatь maʒьnlarьna hələ maliq olmadьgьmьzdan, qəntlilərin hejvanlara jenə də ehtijaclarь vardyr. Ev hejvanlarь qəntlilər uçun mustəkil bir təsərrufat mənbəidur. Bynlarьn vasitəsilə jag, sut, dəri ƣon, jyn və gejri məhsyllar əldə edilir. At oquz və inəƣin qənt təsərrufatьnda nə kədər əhəmijjəti oldygy hamьja mə'lymdyr. Qəntlilər arasьnda by cur hejvanlara «bəsləjici ana» adь verilir. Azərbajcan qəntçilərinin ƣəlirindən 40 fajizi maldarlьkdan hasьl olyr. Laqin by maldarlьk, bir ixtisas dajirəsində dejildur. Hər bir qəntli bir neçə hejvana maliqdur. Maldarlьgь qəhnə usyl ilə aparьrlar. Odyr qi byrada bir inəq, Amerikanьn bir kojyny kədər ancak sut verir.

Azərbajcanda byjnyzly hejvanlarьn və kojynlarьn çokalmasьna fiqir verilirsə də, onlarьn saglamlaʒmasьna, cins bir ʒəqil almasьna əhəmijjət verilməjir. Azərbajcan qəntlərinin bə'zilərində dəvə və eʒʒəq qibi hejvanlardan da istifadə edilir. Azərbajcanda maldarlьk ilə dolanan qəntlilər, jarьm qoçəri halьnda jaʒajьrlar. Jaj zamanь hejvanlarь jajlaga aparьb havalar sojyklaʒanda kьʒlaklara donurlər.

Ʒyra hoqumətі Azərbajcanda maldarlьk iʒlərini tərəkki etdirməq uçun bir çok iʒlər ƣormuʒdur. Bə'zi kəzalarda cins hejvan jetiʒdirən muəssəsələr təʒqil etmiʒdur. Danimarka və sajir əcnəbi ölqələrdən cins at, inəq və kojynlar ƣətirdib, bizim də hejvanlarьmьzьn cins olmasьna çalьʒьr. Hejvanlarьn tələf olmamasь uçun bir çok jerlərdə bajtarlьk mintəkələri açьlmьʒdyr. Qənt təsərrufatьnda iʒləməq uçun lazьm olan hejvanlar ancak ölqəmiz sənaje'ləʒdiqcə azalacak və onlarьn jerini tamamən maʒьnlar dytacakdyr.

SYALLAR:

1—Ev hejvnlarьnьn əhəmijjəti nədədur?

2—Qənt təsərrufatьnda hejvanlarьn roly nədur?

3— Qənt təsərrufatında hejvanların maʒın ilə əvəz edilmələri nə cur mumqundur?

4— Malların cinsləʒdirilməsi uçun nə qibi tədbirlər qorulur?

Kojynçylyk.

Qənt təsərrufatı içərisində inəq kədər əhəmijjətə maliq olan hejvanın biri də kojyndyr. Kojynyn sudu, jyny, dərisi, əti, kyzysy bojuq təsərrufat mənbə'ləridur. Sojyk iklimlərdə isti paltar və ajakkabı olmazsa jaʒamak kabil dejildur. Hər cur isti paltarları və ajakkabılarını bizə verən kjyndyr. Dərisindən qurq, jynyndan ʒal, japıncı, qeçə, məhyt əmələ qətiririq. Əti isə dadlı və saglam gıdamızdyr. Sudundən pəndir, jag əmələ qəlir; pejini isə bostanlarımızı kuvvətləndirir. Byndan baʒka kojyn az jejən oldygy uçun, xarcı az və mənfəəti çok olan hejvandyr. Muharəbədən əvvəl kjynçylykda birinci jer dytan Ʒyralar Ittifakı idi. Muharəbə və kəhətliq nəticəsində kojynçylyk iʒi çok qerijə duʒmuʒdur. Azərbajcanın kojyn saklamaga iklim və ʒərajiti yjgyn oldygy uçun, byrada kojyn saklamak ən kədim zamandandyr. Muharəbədən sonra byrada kojynçylyk iʒi zəifləʒmiʒdur. Muharəbədən əvvəl Azərbajcanda iqi miljon dort juz səqsən mindən çok kojyn var iqən, 1921-nci ildə ancak altı juz səqsən jeddi minə kədər kojyn kalmıʒdı. Ʒyra hoqumətinin fəalijjəti nəticəsində 1925-nci ildə Azərbajcanda olan kojynyn sajı, bir miljon beʒ juz on beʒ minə kədər idi. Ʒyra hoqumət Azərbajcanda kojynçylygyn tərəkkisi uçun baʒka tədbirlər də qorur. Otlak jerlərinin duzqun bolunməsi, cins kojynlardan nəsil dytylması, qəçəri jollarının tə'miri və sajirə, həp kojynçylygyn tərəkkisi uçun atılan addımlardyr.

Halı-hazırda kojynçylygyn ən muqəmməl usyly, Danimarka təsərrufatlarının apardıgı usyldyr qi, onlar kojyndan bizim kojynçylarımızın qəturduqləri qəlirdən dəfələrlə artık qəlir qotururlər. Bizdə adətən kojyn surusu muxtəlif cins kojyndan ibarət oldygy uçun, onların jynları bir olmajır və bynyn nəticəsində dəxi jynyn kijməti az, cinsi də pis olyr. Hələ kojyn məhsylatını satmak uçun muqəmməl təʒqilatların olmaması da onyn fajdasını dəfələrlə azaldır.

SYALLAR:

1—Kojynçylygyn nə qibi əhəmijjəti vardyr?

2—Kojyn məhsyllarını sajın?

3—Muharəbədən əvvəl Ʒyra kojynçylygy nə halda idi?

4—Azərbajcanda kojynçylyk hansı zamandandyr?

5—Kojynçylygyn tərəkkisi uçun hoqumətimiz nə qibi tədbirlər qorur?

Avçılık.

Maidarlık və əqinçiliqdən xəbəri olmajan ilq insanlar, ancak avçılık ilə jaʒardılar. Ona qorə də onlar bir jerdə otyrak jaʒajıʒ, kyrmajıb, avın çok oldygy jerlərə qoçərdilər. Halı-hazırda insanlar mədəni həjata qeçdiqlərindən, aralarında bir çok təsərrufat ʒəqilləri vardyr. By səbəbdən indi avçılık iʒlərinə bir o kədər də ehtijac jokdyr. Byna bakmajarak avçılık ilə jaʒajan bir çok xalk vardyr. Ölqələrin iklimi və ʒərajiti onlara baʒka cur təsərrufat ilə məʒgyl olmaga imqan verməjir. Məsələn: Sibirdə jaʒajan jakyt və esqimoslara baʒka sənət ilə məʒgyl olmak mumqun olmadıgından, onlar avçılık ilə jaʒajırlar. Azərbajcanda dəxi cuz'i bir avçılık vardyr. Byrada avçılık ilə məʒgyl olanlar, qəntlilər və kyllykçylardyr. Jalnız bə'zi kəzalarda, məsələn: Lənqəran, Qurdustan, Daglık Karabag və sajirə Azərbajcanın daglık hissələrində jaʒajan qəntlilər cur-bə-cur vəhʒi hejvanları avlajarak, quzəranlarını bynynla qeçirirlər.

Azərbajcan meʒələrində muxtəlif cins hejvanlar və kyʒlar vardyr. Bir çok zaman avçılık sərbəst byrakıldıgından, hejvanların kədəri əqsilmiʒdi. Jə'ni cinslər məhv olmaga uz kojmyʒdy. Indi avçılık iʒi nizama salınmıʒdyr. Avçılar ittifakı adında bir təʒqilat kyrylmyʒ, byndan icazəsiz bir qimsənin avçılık etməqə ixtijarı jokdyr. By təʒqlat dəxi jykarıdaqı noksanları nəzərə alarak, av uçun muəjjən kanynlar jaratmıʒdyr. Baʒka təsərrufat ilə jaʒamak mumqun olmajan jerlərdə avçılıgın bojuq əhəmijjəti vardyr.

SYALLAR:

1—Ibtidai insanlar nə uçun avçılık ilə jaʒajırdılar?

2—Indi avçılıga nə uçun əhəmijjət verilməjir?

3—Hansı xalklar indi avçılık ilə jaʒajırlar?

4—Azərbajcanda avçılık varmı?

5—Avçılık iʒi nə zamandan nizama salınmıʒdyr?

6—Avçılar ittifakının məksədi nədur?

Arıçılık.

Qənt təsərrufatının bir ʒə'bəsi də arıçılıkdyr. Arıçılık, Ʒyralar ittifakının bir çok jerlərində, o cumlədən Azərbajcanda da vardyr. Qəntlilər, by iʒ ilə ən kədim zamandan məʒgyl olyrlar. Hətta

əhali o zaman, hoqumət verƣilərini bal və mym ilə əvəz edərlərdi. Laqin sonraları, sənajein tərəkkisi; kənd, şəqər zavodlarьnьn açьlmasь, arьçьlьƣьn javaş-javaş zəifləməsinə səbəb olmyşlardyr. Bə'zi kəzalarda əqin işləri mumqun olmadьƣьndan, əhali ancak maldarlьk və arьçьlьk ilə məşƣyl olyrlar. Byralarda arьçьlьk işi ən fajdalь təsərrufatdyr.

Arьçьlьk təsərrufatilə bizdə Kyba, Lənqəran, Şamaxь, Karabaƣ, Şəqi və sajirə qibi Azərbajcanьn nabatь bol olan jerlərdə məşƣyl olyrlar. Bə'zi kəzalarda arьçьlьk sənəti ən fajdalь təsərrufatdan hesab olynyr.

Son zamanlar əhali, javaş-javaş jeni usyllar ilə arь saklamaƣa başlamьşlar. Arьçьlьk jeni usyl ilə aparьlarsa, çok artьk məhsyl almak mumqundur. By barədə Şyra hoquməti ciddi işlər ƣorur; qənt təsərrufatь, stasjonlarь, təşqil edərəq oralarda arьçьlьk şo'bəsi açmьş və qəntlilərə jeni usyllardan istifadə etməƣi ojrətməƣə başlamьşdyr.

SYALLAR:

1—Bizim ɵlqədə arьçьlьk varmь, və nə haldadyr?
2—Hoqumətimiz by işə necə bakьr?
3—Arьçьlьk nə cur təsərrufatdyr?

Pambykçylyk.

Bojuƣ əhəmijjət verilən təsərrufatdan birisi də pambykçylykdyr. Azərbajcanda pambyk işləri çok iləridədur. Hər il altь miljon pyta kədər pambyk hasьl edilir. Byrada pambyk əqini ildən ilə artmakdadyr. Azərbajcanda çok pambyk əqilən jer Mygan, Mil, Şirvan duzudur. Pambygyn jakşь məhsyl verməsi uçun, ony tez-tez syvarmak lazьmdyr. Bynyn uçun Qur və Aras nəhirlərindən kanallar çəqilib haman pambyk əqilən jerləri sylajьrlar.

Şyralar ɵlqəsində əqilən pambyk, bizim fabriqlərin ehtijacьnь tamamilə ɵdəməjir. Ona ƣɵrə hər il xarici ɵlqələrdən neçə miljon pyt pambyk alьnьr. Xaricdən alьnan pambygy kьzьl para və ja kijmətli təsərrufat mubadələsilə almak mumqun olyr. Odyr qi, Şyralar hoqumətь daxildə pambyk məhsylyny artьrmaƣa çalьşьr. Pambyk məhsylyny artьrmak uçun pambyk əqinçilərinə toxym, maşьn, pyl, hejvan və sajirə cihətdən bojuƣ jardьmlar olynyr. Syvarьlmamьş kalan jerlərə jeni kanallar çəqilərəq, topraklar pambyk əqininə jarar bir hala salьnьr.

Şyralar Ittifakьnьn pambyk hasil etdiƣi jer, Zakafkasja və Turqustandyr. Xaricdən ƣələn pambyk isə, Amerika, Mьsьr və Hindistandan alьnьr. Şyra hoqumətinin fəalijjəti sajəsində daxildə pambyk məhsyly artacak və jakşьlaşacakdyr və xalkьn miljonlarca kьzьl pyllarь, ɵz məmləqətimizin tərəkkisinə sərf ediləcəqdur. Bynynla təsərrufatьmьzь tərəkki etdirəcəq və dolanacaƣьmьzь jakşьlaşdьra biləcəqiz.

By halda, Şyralar ɵlqəsində muharəbədən kabakqь mikdarda pambyk əqilməqdədur. Pambyk əqininə jarar jerlərimiz tamamilə sydan tə'min olynarsa, pambyk ehtijacьmьz da ɵdənəcəqdur və byndan sonra xaricdən pambyk ƣətirməƣə ehtijac kalmajacakdyr. Toprakdan çokly məhsyl əldə etməq uçun topraƣь ƣubrələməq, jə'ni pejin və qimjəvi əczalar ilə topraƣь kuvvələndirməq lazьmdyr. Butun mədəni ɵlqələr qənt təsərrufatlarьnь, beləliqlə tərəkki etdirməqdədurlər. Ən çok lazьm olan ƣubrə, natriym və kaliym şoralarь, (şora)dyr.

SYALLAR:

1—Hansь kəzalarda pambyk əqini mumqundur?
2—Şyralar Ittifakьnda neçə ɵlqədə pambyk hasьl edilir?
3—Ɵlqəmizdən hasьl olan pambyk, ehtijacьmьzь, ɵdəjirmi?
4—Xaricə ehtijacьmьz olmamak uçun necə etməlidur?

Çəjirtƣə.

Çəjirtƣə sumuqsuz bir hejvandyr. Isti jerlərdə jaşar. Majьn əvvəllərində jymyrtadan çьkьb, taxьl və sajir məhsylatь jeməƣə və tələf etməƣə başlar. Çəjirtƣələrin kədəri miljonlar ilə oldygy uçun, bynlar kədərsiz syrətdə toxym byrakar və bir muddət yçyşdykdan sonra kьrьlarlar.

Topraƣa byrakьlmьş olan toxymlar, ertəsi jaj fəslində taxьlьn jaşыllaşьb juqsəldiƣi bir zamanda dirilib jenə də taxьlь məhv etməƣə başlar. Bynlarьn sajь çok oldygy uçun yçdyklarь zaman, ƣunəşin kabaƣьnь, ƣəsirlər və by sajakla jerə bir muddət karanlьk çoqur. O vakt bynlar hansь bir jerə enmiş olsalar oranь tamamilə bərbad edərlər.

Insan uçun by sajak fəlaqət ƣətirən bir hejvanь məhv etməq lazьmdyr. Avropa ɵlqəsində çəjirtƣələri məhv etməq uçun, ajroplanlar vasitəsilə, onlarьn bylyndyklarь jerə cur-bə-cur zəhərli gazlar byrakьrlar. Onlarьn byrakdьklarь toxymlarь, həm qəntlilər toplajьr və həm də qimjəvi əczalarla məhv edirlər.

Byndan başka bə'zən dərin xəndəqlər kazarak jenь yçmakda olan çəjirtƣələri oraja toqub kьrьrlar; bə'zən onlarь jandьrьrlar. By

ısyllar ilə onları, kırıb kyrtarmak mumqun dejildur. Qəlmə hoqumət qənt təsərrufatı,na zijan vyran çəjirtqələr uçun, heç bir tədbirdə bylynmajı,rdı..

Fəkət, Ʒyra hoqumətі hər durlu jardımda bylynyr və qənt təsərrufatı,nı,n muhafəzəsi uçun durlu-durlu tədbirlər qormədədur. Hətta əqinlərimizi xarici əlqələrdən (İrandan) qələn çəjirtqədən muhafəzə etməq uçun İran hoqumətilə belə əlakəjə qirişilmiʒdur.

SYALLAR:

1—Çəjirtqə necə hejvandyr?
2—O, haralarda jaʒar və necə artar?
3—Çəjirtqəni məhv etməq uçun hansı, vasitələr vardyr?
4—Azərbajcanda çəjirtqə varmı,dyr?
5—Çəjirtqə ilə mubarəzə olynyrmy?

Qəndə dogry.

Içi: Ə. Kÿly-zadə

Ujetməlijiq qəndə dogry qedəq biz,
Həp kaldı,rak istehsalı, qəntlərdə.
Bv məksədi hər dəkikə qorəq biz,
Texnikanı, artı,rak biz hər jerdə.
　　Qeçdi daha xı,ʒ, oquzun zamanı,,
　　Ɠərb elində kalmamı,ʒdyr niʒanı,,
　　Qəntlər surur hələ agac qotanı,,
　　Əsqi adət kalı,b bizim ellərdə.
Qəlməliqdən tazalı,ga sapak biz,
Dirliq uçun asan joly tapak biz.
Qəntlilərə iʒ maʒı,nı, japak biz,
Koj ojnası,n dəmir çəqic əllərdə.
　　Hajdı, verəq əsqiliqə jeniliq,
　　Əjrədəq biz qəntlilərə hər biliq,
　　Biliqdədur dejiblər diriliq,
　　Biz iʒçilər əl yzadak çollərə.

Ipəqçiliq.

Bildiqiniz ipəqi əmələ qətirən ipəqkyrdydyr. By kyrd, əz agzı,ndan ərumçəq toryna bənzər incə saplar byrakı,r. Byrakdı,gı, sap ilə hər tərəfdən əzunu sarı,jı,b by syrətlə tanı,dı,gı,mı,z baramanı, əmələ qətirir. By kyrdyn ətrafı,na sarı,lmı,ʒ barama sapı,nı,n yzyndygy 350 metro kədər olyr; haman baramaları, ipəq zavodları,nda

əvvələn bogyrlar, jə'ni byxar vasitəsilə içindəqi kyrdy əldururlər. Belə bogylmyʒ baramanı,, neçə illər ilə saklamak olar, əqs halda içindəqi kyrd qəpənəq olyb baramanı, deʒərəq dı,ʒarı,ja çı,kı,r və baramanı, xarab edər. Baramanı, byxarda kajnanmı,ʒ sy içində xusysi supurqə ilə dəjduqdən sonra ipəq açan zavodda sapları,nı, açı,rlar. Haman saplardan cur-bə-cur ipəq mallar tokynyr.

Ipəq kyrdynyn bəslənməsi uçun tyt agacı,nı,n japrakları, lazı,mdyr. Azərbajcanda by agacdan çok jetiʒdiqi uçun, byrada ipəqçiliq ta kədimdən bəri vardyr. Tyt agacı, Azərbajcanı,n hər kəzası,nda jetiʒir; ona qərə Azərbajcan kəzaları,nı,n hamı,sı,nda ipəqkyrdy bəsləməq mumqundur. Ancak ən çok ipəqçiliq ilə məʒgyl olan kəza, Ʒəqi və Ʒamaxı, kəzası, və Daglı,k Karabagdyr. Byralardan hər ildə juz min pyta kədər ipəq hası,l edilir. Ʒəqi ʒəhərində əsqi zamandan belə ipəq fabriqləri vardyr. Ʒyra hoqumətі zamanı,nda Ʒəqi ipəqçiliqinə çok əhəmijjət verilmiʒdur. Jeni sistem texnikaja maliq ipəq zavodları, tiqilməqdədur. Ʒyralar Ittifakı,nda Azərbajcandan baʒka Turqustanda da ipəqçiliq vardyr. Turqustanda Səmərkənd ipəqi ən məʒhyr ipəqdur. Çar zamanı,nda ipəqçiliq iʒi hər jerdə bojuq jer dytdygy uçun bizim ipəqçiliq iʒimiz də, cahan mikjası,nda uçuncu jer dytmakda idi (cinscə iqinci jer dytyrdy).

Bizdə ipəq cinsini jakʒı,laʒdı,rmak uçun bir çok tədbirlər qorulur. Ipəqçiliq ilə məʒgyl olan kəzalarda, ipəq stansijaları, və bynlarda iʒləməq uçun mutəxəssislər jetiʒdirilir. By vakta kədər əlqəmizdə ipəq toxymy əmlə qəlmədiqindən, sajir məmləqətlərdən toxym qətirməq məcbyrijjətində idiq. Əlqəmiz Ʒyralaʒdı,kdan sonra, bynyn da kejdinə kalı,b bir neçə kəzada toxym çı,karan stansijalar açı,lmı,ʒdyr qi, byralarda hər il juz minlərcə kyty cins toxym hazı,rlanı,r və qəzəl nəticələr verir.

Əvvəlləri Azərbajcan və Turqustan ipəqlərinin çokysy xarici bazarlarda satı,lı,rdı,. Ancak indi sənajeimizin juqsəlməsi sajəsində xam maldan əzumuz istifadə ediriq.

Ipəqçiliqin əhəmijjəti və fajdası, çok oldygyndan qəntlilər by iʒdə ciddijjətlə çalı,ʒmalı,dyrlar.

SYALLAR:

1—Ipəq, nədən əmələ qəlir?
2—Ipəqkyrdy, nə ilə bəslənir?
3—Hansı, kəzada ipəqçiliq tərəkki etmiʒdur?
4—Bir ildə əlqəmizdə nə kədər ipəq hasilatı, olyr?
5—Ən kijmətli ipəq harada əmələ qəlir?

Kollektiv təsərrufat və traktor.

Qənt təsərrufatьnь jeni usyl və texnika ilə kyrmak vaktь artьk qəlmiʒdur; laqin ortabab və joksyl qəntlilərin təq-təq olarak jeni maʒьnlar, jakaʒ, cins hejvanlar və toxymlar almaga kuvvələri çatmaz. By qibi qəntlilərin traktor və by qibi bɵjuq alətləri almak və ondan istifadə etməq uçun ʒəriq olmalarь və kollektiv duzəltmələri lazьmdyr. Qəntlilər belə iʒin fajdasьnь duʒunub artel və kommynalar duzəltmiʒlər. Kollektiv təsərrufat iʒləri qəntliləri kolçomaklarьn pənçəsindən kyrtaran ən həkiki joldyr. By qibi muʒtərəq təsərrufat kyrmyʒ qəntlilər traktor və ja baʒka jeni əqin alətləri ala bilərlər. Təsərrufatьn juqsəlməsində bynlarьn bɵjuq rollarь vardyr.

Inkilabdan kabak Azərbajcan qəntliləri traktoryn nə oldyqyny belə bilməzdilər. Tamam əqin jerləri xьʒ və qotan ilə əqilərdi. Ʒyra hoqumətinin qolumə əqin alətlərini jeni maʒьnlar ilə əvəz etməq jolynda ciddi iʒlər qɵrmuʒdur. Zavodlarьmьzdan çokly traktor və maʒьnlar byrakьlьb qeniʒ qutlənin ehtijacь ɵdənilir.

Xarici ɵlqələrdən qənt təsərrufatьna lazьm olan hər cur jeni maʒьnlar qətirilməqdədur. Qəntlilərimiz by maʒьnlardan və hɵqumətimizin hər cur qoməqindən istifadə edərəq təsərrufatlarьnь tərəkki etdirirlər. Ɵzlərini by jol ilə kolçomaklarьn hucymyndan kyrtarmak uçun, kollektiv təsərrufat, artel və sajirə duzəltməqə baʒlamalьdyrlar.

SYALLAR:

1—Qəntdə qimlərə maʒьn lazьmdyr?
2—Fəkir qəntlilər nə vasitə ilə traktor və maʒьn ala bilərlər?
3—Qənt təsərrufat kooperativi nə uçundur?
4—Ʒyradan kabak əqin alətləri nə idi?
5—Mədəni həjatь qəntlilər nə ilə karʒьlamalьdyrlar?

Qənt kooperativi.

Bizim zavod və fabriqlərdə qənt və ʒəhər ehtijacь uçun cur-bəcur mallar və maʒьnlar hasьl olynyr. Fabriq və zavodlardan çьkan mallarь vasitəsiz olarak iʒçi və qəntlijə çatdьrmak lazьmdyr. Belə muhum bir iʒi xusysi tacirlərə verməq bizim uçun əlveriʒli dejildur. Çunqu onlar qəntçi və iʒçilərin zəhmətlərini qohnə adətləri uzrə istismar edə bilərlər. Belə bojuq bir iʒi ancak kooperativ qoməqi ilə həjata qeçirməq mumqundur. Kooperativin umdə məksədi xusysi ticarət ilə rəkabət aparmak, və proletarlarьn iktisadi halьnь jaklaʒdьrmakdyr. Kooperativ istehsal muəssəsələrindən mallarь ycyz kijmətlə alьb ɵz uzvlərinə kazanc mulahəzə etmədən satьr; kooperativ ticarətinə nəzarət edən uzvlərin ɵzləridur. Bynlar, hər zaman ticarətin qediʒinə dikkət verib, mallarьn kijmətinin kalkmasьna imqan verməjirlər. Ejni zamanda satьlan mallarьn jakaʒ olmasьna dəxi dikkət edirlər. Azərbajcanda ən bɵjuq kooperativ Mərqəzi Iʒçi Kooperatividur. Kooperasija ʒəhər ilə qənt arasьnda bir qɵrpu təʒqil edir. Qənt kooperativi, qəntçiləri kolçomaklardan kyrtaran bɵjuq bir vasitədur.

SYALLAR:

1—Istehsal olynan mallarь cəmijjətə qim jetirir?
2—Nə uçun xusysi tacirlərə jol verilməjir?
3—Kooperativlərin ticarətinə qimlər nəzarət edir?
4—Ən bɵjuq kooperativ hansьdyr?
5—Qənt ilə ʒəhər arasьnda kooperativin roly nədur?

1	Kooperativin nev'i	1925-nci il oktjabrьn birində var idi		1926-ncь il oktjabrьn birində var idi		1927-nci il oktjabrьn birində var idi	
		kooperativlərin sajь	pajçьlarьn sajь	kooperativlərin sajь	pajçьlarьn sajь	kooperativlərin sajь	pajçьlarьn sajь
2	Qənt təsərrufat kredit kooperativi	88	29780	114	44378	122	52343
3	Qənt təsərrufat arteli	9	294	17	326	29	503
4	Sutçuluq kooperativi	6	327	8	603	19	1058
5	Bagbanlar „	3	134	7	1204	4	240
6	Maʒьn ʒirqətləri „	7	97	25	364	38	578
7	Şərabçьlar „	5	2194	6	2614	8	2720
8	Syvarma ʒirqətləri „	39	5011	36	6865	11	2487
9	Tutunçulər „	3	111	3	159	3	325
10	Bostançьlar „	4	114	4	119	15	276
11	Qənt təsərrufat kommynalarь	2	141	—	—	—	
12	Muhacirlər artelləri	—	—	3	21	4	56
13	At saklajanlar „	—	—	3	84	3	84
14	Meʒə sənajel arteli	—	—	1	42	2	64
15	Maldarlar „	—	—	2	104	2	339
16	Arьçьlar „	—	—	2	36	2	34
17	Istehsal artelləri „	—	—	1	16	—	—
18	Pambykçylar „	—	—	1	200	3	2326
19	Elektriq „		—	—		1	46
	Cumlətanь:	166	38203	233	57422	226	63467

VII

HƏQUMƏT KYRYLYƷYMYZ.

Ictimai Ʒyra Cumhyrijjətləri Ittifakı.

Oktjabr inkilabından sonra qeçmiƷ Rysjanın jerlərində Ʒyra cumhyrijjətləri kyryldy. Iƨçi və qəntlilərin duƷmənləri olan mulqədar və kapitalistlər jenicə kyrylan Ʒyra cumhyrijjətlərini rahat byrakmadılar. Vətəndaƨ muharəbəsini yzatdılar: qah Deniqin, qah Kolçak, qah Vranqel qibi əsqi çar qeneralları, hər tərəfdən baƨ kaldırıb jenicə duzəlmiƨ Ʒyra həqumətini jıkmak və dagıtmak istədilər. Onlar kovyldykdan sonra vətəndaƨ muharəbəsi bitdi. 1922-nci ilin dekabr ajında 10-ncy Ʒyralar Kyryltajında ƨərtnamə ilə Ictimai Ʒyra Cumhyrijjətləri Ittifakı jaradıldı. By ittifaka daxil olan cumhyrijjətlər bynlardyr:

1—Rysja Ictimai KoƷma Ʒyra Cumhyrijjəti,
2—Ykrajna KoƷma Ʒyra Cumhyrijjəti,
3—Belorysja KoƷma Ʒyra Cumhyrijjəti,
4—Zakafkazija KoƷma Ʒyra Cumhyrijjəti.

1924-ncu ildə Ʒyralar kyryltajında Turqustan, Əzbəjistan dəxi bojuq Ʒyra Cumhyrijjətləri Ittifakına daxil oldylar. Ictimai Ʒyra Cumhyrijjətləri Ittifakı belə jazılır: I.Ʒ.C.I.

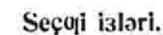
Ictimai Ʒyra cumhyrijjətlərinin baƷ həqumət idarəsi.

Ictimai Ʒyra Cumhyrijjətləri Ittifakının ən baƨ idarəsi Umym Ittifak Ʒyralar Kyryltajıdyr. By kyryltaj ittifakın mərqəzi ƨəhəri olan Moskva ƨəhərində toplanır. Umym Ittifak Ʒyralar Kyryltajı ildə bir dəfə çagrılır. By kyryltajın çıkardıgı kət'namalara butun ittifakın hər jerində əməl olynyr. Kyryltajlar çagrılana kədər Ʒyralar məmləqətini idarə edən Umym Ittifak Mərqəzi Icraijjə Komitəsi və onyn organlarıdyr.

SYALLAR:

1—BaƷ kyryltaj harada çagrılır?
2—Kyryltajda nə iƷ qərulur?
3—Kyryltaj çagrılana kədər məmləqəti qim idarə edir?

ƷYRALAR ITTIFAKI KYRYLTAJLARININ KYRYLYƷ SXEMASI.

Seçqi iƷləri.

Ʒyra həqumətİ, proletar həqumətİ oldygy uçun qəntlərdə olan qənt Ʒyraları, əməqçi qəntlilərdən ibarətdur. By həqumət seçqi əsası

uzərinə kyryldyƣyndan, muəjjən zamanlarda seçƣi ьʒləri baʒlar, camaat istədiqləri adamь hɵqumət sьralarьna qeçirə bilərlər. Ʒyra seçƣilərində mulqədarlarьn, kapitalistlərin, alverçilərin, ryhanilərin, dəlilərin, ƣohnə zandarma idarələrində xidmət edənlərin, xulasə ɵz zəhmətilə dolanmajanlarьn seçməƣə və seçilməƣ hakkь jokdyr. Bə'zi ittifaklarda proletar qəntlilərdən bir neçəsi ɵz təsərrufatьnda baʒkalarьnь iʒlətməƣə məcbyr olyrlar. Məsələn: azarlь qəntli və dyl kadьnlar ɵzləri iʒləməƣə məcbyr oldyklarьndan və iʒləjə bilmədiqlərindən, baʒkalarьnь iʒlədirlər. Byna istismar deməq olmaz. Onyn uçun by qibi adamlar seçƣi iʒindən məhrym edilməjirlər. Kьzьl əsqərlər, matroslar, əvvəlcə iʒçi və ja qəntli olyb sonradan iʒləməq bacarьƣьnь itirənlər seçməƣə və seçilməƣə hakldyrlar. Byrada kadьnlar ilə qiʒilər bir səsə maliqdurlər.

SYALLAR:

1—Ʒyra hoqumәti hansь əsas uzrə kyrylmyʒdyr?
2—Byradaca seçƣi hukykyna qimlər maliqdurlər?
3—Seçƣi hukykyndan məhrym edilənlər qimlərdur?

Kьrmьzь ordynyn tarixi.

1917-nci ilin oktjabr ajьnda iʒçi və qəntlilər kapitalist və mulqədarlarь boƣdykdan sonra hɵqumәti ələ aldьlar. Fabriq zavod və topraklara təqrar sahьb olmak, qohnə itifaklarьnь əldə etməq uçun ƣeneral və sajirləri cavan Ʒyra hɵqumәti əlejhinə hucym etməƣə baʒladьlar. Bynlarьn hucymyny dəf' etməq uçun hɵqumət mə'təbər iʒçi və qəntlilərdən istifadə etməƣə baʒladь. Jakʒь tə'lim ƣɵrmədiqlərindən duʒmənə galib ƣələ bilməq, bynlara çok çətin oldy. Kolçak, Deniqin, Jydeniç və sajir ƣenerallar, Ʒyra hɵqumәtini və inkilab mərqəzlərini hər jerdə muhasərə etdilər. By halьn kabaƣьnь almak və duʒmənləri ortadan kaldьrmak uçun, Ʒyra hɵqumәti 1918-nci ilin 23 fevralьnda Kьrmьzь ordy duzəltməq barəsində əmr verdi. Belə çətin ʒərtlər içində duzəlmiʒ Kьrmьzь ordy, ɵz həkiki kuvvəsini duʒmənə ƣostərdi. Javaʒ-javaʒ Jydeniçi, Kolçakь, Deniqini məhv etdi. Proletar haqimijəti duʒmənlərdən xьlas oldy.

Mubarəzədə galibjijjət kazanmak uçun, kommynist firkəsi Kьzьl ordy sьralarьnь ɵz uzvlərilə tə'min etdi. Bynynla Kьrmьzь ordy mɵhqəm, jakʒь biliqli və nizamlь oldy. Kommynist firkəsi, Kьrmьzь ordynyn rəhbəri və baʒ təʒqilatçьsьdyr.

SYALLAR:

1—Kьrmьzь ordy nə vakt və qimlərdən təʒqil olyndy?
2—Kьrmьzь ordy qimləri məhv etdi?
3—Kьzьl ordyja qimlər rəhbərliq edirlər?

Məhqəmə iʒləri.

Ʒyra hoqumәti və kommynist firkəsinin əkidəsincə sosjalist hɵqumətin, sosjalist camaatьn ən muvafik və minasib məhqəməsi, xalk tərəfindən seçilən məhqəmələrdur; belə qi: seçənlər ony dəjiʒə də bilirlər və hər bir əməqçi vətəndaʒ orada haqimliq hukykyndan nevbə ilə istifadə edə bilər.

Proletar hɵqumətində xalk məhqəməsi camaatьn ən fəkir və avam sьnьflarьnьn uzunə açьk olyr. Bizim uçun əhəmijjətli byrasьdyr qi, ʒyra xalk məhqəmələrinin kərarlarь qohnə byrzyazija usylyndan ajrь olyb, xalk haqimləri hər iʒi byrzyazija vicdanь ilə dejil, proletar və sosjalist vicdanь ilə həll və muhaqəmə edirlər. Byrzyazija məhqəmələrinin kyrylyʒy, ancak devlətli sьnьf uçun xejirli və əlveriʒlidur. Çunqu varlьlar pyl, vəqil və gejriləri ƣucu ilə iʒi ɵz nəf'lərinə qəsdirə bilərlər. Halby qi fəkirlər xarc korkysyndan ɵz hukykyndan əl çəqib iʒi byrakьrlar.

Proletar məhqəməsi qin və intikamdan yzak olyb, məksədi camaatda ictimai məs'ylijjət və ictimai idraqь tərbijə etməqdur. Bizdə məhqəmələr cur-bə-cur xasijjətlərdə olyrlar; məsələn toprak iʒlərinə bakan toprak məhqəməsi, əməq iʒlərinə dikkət edən əməq məhqəməsi, ali inkilab məhqəməsi və gejriləri vardyr. Sosjalizm kyrylyʒymyz tərəkki etdiqcə məhqəməjə ehtijac kalmajacakdyr.

SYALLAR:

1—Proletar məhqəmələrinin byrzyazija məhqəmələrindən baʒkalьƣь nədədur?
2—Bizim nə cur məhqəmələrimiz vardyr?
3—Bizim məhqəmələrin axьrь nə olacak?

Məarif iʒləri.

Əsqi hɵqumət zamanь məarif iʒlərinə bir o kədər əhəmijjət verilməzdi. Bir neçə xьrda və ali məqtəblər var idisə də, onlar da jalьnьz varlь sьnfьnьn mənfəəti uçun kyrylyb, orada verilən tə'lim muhum mə'lymatlardan və varlь sьnfьnьn mənfəətinə jazьlan bir takьm he-

qajələrdən ibarət idi. Məarif jolynda ƣostərilən xarc, iʒçi sьnfьnьn kuvvəsindən xaric oldygyndan, by sьnьf tamamilə elmdən məhrym idi. Iʒçilər uçun bir okyjacak jer var idisə, o da qohnə mollaxanalarda mevhymat okymakdan ibarət idi. Orada da mollalarьn zulmundən neç qəs okymajьb, jalьnьz mollalarьn ɵz evladlarь, və onlara çok hurmət edən bəjlərin və mulqədarlarьn evladlarь okyjardьlar. Odyr qi cəhalət baləsь, tamamilə iʒçi və qəntliləri dytmyʒdyr. Ʒyra hoqumıəti kyrylan ƣundən e'tibarən məarif məsələsi iʒçi və qəntlilərin uzunə ƣur qibi açьldь. Mevhymat elmi busbutun aradən kaldьrьlьb fənni, iktisadi, ictimai və texniqi elmlər mejdana atьldь. Məqtəblər, qilsə və məscidlərdən ajrьldь. Hər jerdə, hətta hər balaca qəntdə belə məqtəblər və sajir məarif ocaklarь açьldь. Əsqidən, elmdən məhrym edilən iʒçilər uçun ƣecə savad kyrslarь, umymi təhsil kyrslarь və sajir hər bir lazьmi elm ocaklarь duzəldi. Byndan baʒka qiçiq jaʒlь balalarь da tərbijəli jetiʒdirməq uçun bagçalar, yʒak evləri açьldь. Məmləqət varidatьnьn çoky məarif iʒinə sərf olyndy. Əsqi hoqumət ilə Ʒyra hoqumıəti devrində məarifə verilən əhəmijjət xusysyndaqь cədvəl byny ajdьn ƣostərir:

Məqtəblərin sajь

1917-nci	ildə	91	kazada	389	məqtəb
1918-nci	«	«	«	52274	«
1919-ncı	«	«	«	62230	«

Əsqidə olynan xarc

1891-nci	ildə	22	miljon	810	min	manat
1911-nci	«	22	«	888	«	«
1916-ncı	«	195	«	624	«	«

Ʒyra zmanь olynan xarc

1917-də 333 miljon 831 min manat
1918-də 914 « 82 « «
1919-cy ilin birinci altь ajьnda 3 miljard 888 miljon manat.

By syrətlə hoqumət, Ʒyralara qeçdiqdə xalk məarifinin xarcь 9 kat artmьʒdyr. Musavat vaktь Azərbajcanda 80 nəfərdən ibarət olan ancak bir sənaje texnikymy mevcyd idi. Bir sozlə dejə biləriq qi, o zaman məarif xarcь əhali arasьnda təksim edilərdisə adam baʒьna 60 kəpiq duʒərdi.

Azərbajcanda Ʒyra kyrylyʒynyn dərduncu il donumundə I və II dərəcəli məqtəblərin sajь 1243 olyb 95.545 nəfər okyjan var idi. 25—26-cь illərdə I və II-dərəcəli məqtəblərdə okyjanlarьn sajь 162,935 idi. 13 darulmuəllimində, 1984 nəfər okyjan vardь.

Musavat vaktь iʒçi faqultələri ola bilməzdi. Indi 3 iʒçi faqultəsi mevcyddyr qi, byrada okyjanlarьn sajь 3666 dyr. Byndan baʒka hələ iʒçilərin ɵzlərinə məxsys ajrьca iʒçi darulfunynlarь vardyr qi, byrada iʒçilər, dəzƣahlarьndan ajrьlmajarak, lazьmi kədər ali təhsil ala bilərlər. 8 ʒyra sənaje texnikymymyz vardyr qi, byrada okyjanlarьn sajь 3008 dur.

26-ncь ildə pedagozi insitityty və 28 darulmuəllimindən 113 ƣənc muəllim byrakьlmьʒdyr.

Həmin ildə devlət darulfunyny 235 nəfər, politexniq instityty 14 nəfər tələbə byrakmьʒdyr.

Əcnəbi məmləqətlərdə okyjan 40 nəfər turq tələbədən 15-i kyrtarьb ƣəlmiʒdur.

Umymijjətlə hali-hazьrda Ʒyralar Azərbajcanьnьn xalk məarifinə 19.905.000 manat sərf edilməqdədur. By hesabla adam baʒьna 8 manat duʒur. Bynynla proletar hoqumıəti istədiƣini əldə etmiʒ və xalkьn məarif barəsindəqi ehtijacьnь tə'min edə bilmiʒdur.

SYALLAR:

1—Musavat zamanь məarif iʒi necə idi?

2—Bizdə məarif iʒi necədur?

3—Hər iqi kyrylyʒda məarifə xarc edilən pyly hesablajьn.

4—Bizdə hansь məqtəblər vardyr?

5—Bizim məmləqətlərimizdə təhsil edən tələbələrin umymi sajь nə kədərdur?

Xalk sihhəti.

Sərmajədarlar həmiʒə proletarlarь jolykma xəstəliqlər olan natəmiz məhəllərdə saklajьrlardь. By qibi xəstəliqlərin varlьlara duʒməq korkysy baʒ verdiqdə, dərhal cur-bə-cur tədbirlər ƣorulməƣə baʒlajьrdь.

Cahanƣirliq muharəbəsi zamanьnda camaatьn halь daha da fənalaʒdь. Aclьk, sojyk və sajirə qibi ʒərtlərdən asьlь olarak bojuq xəstəliqlər əmələ ƣəlib xalkь kьrdь. Byndan baʒka zohrəvi naxoʒlyklar da son dərəcə çokaldь. Əsqərlərin çokysy belə xəstəliqlərə dytylyb evlərinə kajьdarqan by xəstəliƣi camata da jolykdyryrlardь. Çar hoqumıəti zamanьnda xalk sihhəti iʒləri belə davam edirdi. Musavat hoqumıəti zamanьnda isə xəstəxanalar az mualəcəxanalarьn isə kijməti çok baha idi. Umymijjətlə xalk sihhətinə fiqir verilməzdi. Byna ƣorə o zaman Azərbajcanda ancak 6 kravatdan ibarət 33 xəstəxana və hərəsində də birər feldʒer bylynyrdy.

Aprel inkilabьndan sonra Ʒyra hoqumıəti xalk sihhətini jaxşьlaʒdьrmak uçun lazьmi tədbirlərdə bylyndy. 1346 kravatdan ibarət, 47

xəstəxana və kəzalarda 1962 kravatdan ibarət bir çok xəstəxanalar aʒdь. Byndan ilavə kəzalarda 141 feldʒer mintəkəsi, ʒəhərlərdə isə 171 feldʒerliq mintəkəsi açdь.

Hoqumət xalk sihhəti uçun illiq budcədə 8,248,000 manat ajьrьb adam baʒьna 4 manat 20 kəpiq para sərf edir. Halbyqi musavat zamanьnda adam baʒьna anck 32 kəpiq sərf edilirdi.

SYALLAR:

1 –Xalk sihhəti çar zamanь və musavat hoqumətі zamanьnda nə halda idi?

2—Bizdə xalk sihhətinə nə kədər pyl sərf edilir?

3—Umymijjətlə sihhijjə iʒlərinin indiqi və qeçmiʒ halьnь, səjləjin.

VIII

VƏSAJITI-NƏKLIJJƏMIZ.

Dəmir jollarь.

Byxar maʒьnь və paravoz icad olynmamьʒdan kabak, insanlar dəmir xətlər çəqib onlarьn ustu ilə juqlənmiʒ miniq ʒejlərini at kuvvəsi ilə daʒьjardьlar. Byxar maʒьnь icad olyndykdan sonra, 1825-nci ildə Inqiltərədə dəmir jol xətti kyryldy. Birinci paravoz saatda beʒ qilometro jarьm jol gedirdi. Insanlarьn mədənijjəti və texnikasь artdькca, byxar maʒьnlarь da tərəkki edib muqəmməlləʒdi. Indiqi paravozlar saatda 50-60, bə'zi jerlərdə 70, hətta 100 qilometro jol gedirlər. Eleqtiriq dəmirjollarьnda katarlarьn sur'əti saatda 200 qilometroja kədər olyr.

Dəmir jolynyn bojuq əhəmijjəti vardyr. Yzak ʒəhərlərdə və olqələrdə jaʒajan insanlarь az bir zamanda bir-birilə qoruʒdurur, jakьnlaʒdьrьr, hər cur mallarь bir-birindən yzak olan jerlərə yeyz kijmətlə daʒьmak imqanьnь verir. Byndan baʒka, muharəbə vaktь dəmir jol vasitəsilə sərhədlərə tez bir zamanda ordy və ərzak jeritməq mumqun olyr. Muharəbədən kabak hər il Rysjada dəmir jollar ilə 130 miljon ton mal daʒьnьrdь. Cahan muharəbəsi və vətəndaʒ muharəbələrində dəmir jol nəklijjatь xarab olmyʒdy. 1921-ci ildən baʒlajarak Ʒyralar Ittifakьnda dəmir jollar iʒləri get-gedə tərəkki etməqdədur. Turqustan-Sibir dəmir joly ilə Baqь, Cylfa və Kara dəniz dəmir jollarь jeni çəqilmiʒdur. Halь-hazьrda Ʒyralar Ittifakьnьn 60 min qilometroja kədər dəmir jol xətti vardyr. Dəmir jol xətti çəqildiqdə nəzərdə dytylacak ʒərt, onyn iktisad və ja olqənin mudafiəsi cihətindən əlveriʒli olyb, kojylan xarcь ödəjə bilməsidur.

1922-nci ildə muxtəlif olqələrdə dəmir jollarьn yzynlygy

Rysjada	57	min	qilometro
Almanjada	62	»	»
Fransada	50	»	»
Inqiltərədə	39	»	»
Italjada	17	»	»

Belçikada	9	»	»
Amerikada	395	»	»
Japonjada	10	»	»

SYALLAR:

1—Paravoz nə zaman icad olynmyʒdyr?
2—Axьrьncь paravozlar saatda neçə ƣilometro jol ƣedirlər?
3—Ʒyralar ølƣəsində nə kədər dəmir jol xətti vardyr?
4—Dəmir jolyn əhəmijjəti nədur?

Aftomobil jollarь.

Halь-hazьrda hamь hoqumətlərdə oldygy qibi, Ʒyralar Ittifakьnda da aftomobil nəklijjatь çokalmьʒdyr. Aftobildən istifadə etməq uçun aftomobil jollarьnьn bøjuq əhəmijjəti vardyr. Ʒyralar Ittifakьnda qəntlər ilə ʒəhərlər arasьnda ʒosa joly tamamən jakзь olmadьgьndan, aftomobil və traktor ilə taxьl və gejri ʒejləri daʒьmak mumqun olmajьr. Aftomobil ilə daʒьnan hər bir juq və miniq, bizim adi nəklijjat vasitələrimiz ilə daʒьmakdan dəfələrlə ycyz baʒa ƣəlir. Bynyn uçun Ʒyra hoquməti jeni ʒosa jollarь çəqməqdədur. Azərbajcanda, Baqь-Ʒamaxь, Qurdəmir-Ʒamaxь, Jevlax-Ʒəqi-Zakatala, Jevlax-Ʒyʒa-Agdam-Qurdustan-Cəbrajьl və sajir joly hazьr edilmiʒ və avtomobil hərəqatь iʒə salьnmьʒdyr. Jakьn ƣələcəqdə Azərbajcanьn hər jerində, hətta qəntlərində belə aftomobil hərəqatь kyrylacak, ʒəhər ilə qənt irtibatь daha asan olarak tə'min ediləcəqdur.

Halь-hazьrda ən çok avtomobili olan məmləqət Amerikadyr; orada hər uç adama bir aftomobil duʒur.

SYALLAR:

1—Aftomobil uçun nə cur jollar olmalьdyr?
2—Dunjada ən çok avtomobil olan jer haradyr?
3—Ʒyra hoquməti avtomobil jollarь uçun nə qibi tədbirlər ƣorur?
4—Azərbajcanda hansь kəzalarda aftomobil hərəqatь vardyr?
5—Aftomobil jollarьnьn nə qibi əhəmijjəti vardyr?

Sy jollarь.

Çajlar, ƣollər və kanallarda ən kədim zamanlardan bəri nəklijjat vasitələri olmyʒdyr. Çaj təbii bir jol oldygy uçun, insan onyn hərəqət kuvvəsindən, jə'ni akarьndan istifadə etmiʒ. Çajlar vasitəsilə daxili və xarici ticarət əlakələri olyr. Halь-hazьrda jer qurəsini dəmirjollar ørumçəq tory qibi buruduƣunə bakmajarak, sy jollarь je-

nə də oz əhəmijjətini itirməmiʒdur. Bynyn səbəbi isə agьr mallarьn sy joly ilə daʒьnmasьnьn çok ycyz otyrmasьdyr. 1922-nci ildə Ʒyralar Ittifakьnda daxili sy jollarь vasitəsilə ƣondərilən mallar, butun ƣondərilən mallarьn 63 fajizini təʒqil etmiʒdur. Odyn, qomur, və by qibi çəqisi agьr, kijməti ycyz olan mallarь dəmirjollar ilə ƣondərməq iktisadi cihətdən heç əlveriʒli olmadьgь halda, sy jollarь ilə ƣondərməq çok ycyz baʒa ƣəlir. Ʒyralar Ittifakьnьn xaricə ilə əlakəsini tə'min edən limanlarьn ən muhummu Novorossejsk, Batym, Baqь, Leningrad, Odessadyr. Xarici ølqələrə ƣondəriləcəq mallar by limanlar vasitəsilə ƣondərilir.

SYALLAR:

1 — Sy jollarьnьn əhəmijəti nədur?
2 — Ʒyralar ølqəsində ən muhum sy joly hansьdyr?
3 — Sy jollarь ilə nə cur mallarь ƣondərməq əlveriʒlidur?
4 — Xarici ticarət uçun bøjuq limanlarь sajьn!

Hava jollarь.

Hava ilə nəklijjat vasitələri ancak XX əsrdən e'tibarən baʒlanmьʒdyr. Hava joly baʒka nəklijjat vasitələrinin hamьsьndan kьsa və sur'ətlisidur. Havada dirzabl və ja ajroplanlar ilə yçyrlar. Halь-hazьrda ajrь-ajrь hoqumətlərin arasьnda muəjjən bejnəlxalk hava xəttləri mevcyddyr. Ʒyralar Ittifakьnda da hava joly xətləri vardyr. Bynlarьn ən umdəsi Moskva-Smolensk xəttidur. Azərbajcanda hava joly 1926-ncь ildən açьlmьʒdyr. Byradaqь hava joly xətləri Baqь-Moskva-Tiflis-Batym-Tehran ʒəhərləri arasьnda mevcyddyr. Byralarda iʒləjən ajroplanlarьn birisi 6 jerli, diƣəri isə 8 jerlidur. Bynlarda juq və posta uçun də jerlər vardyr.

Ajroplanlarьn duʒməsi uçun Baqьda və Jevlaxda ajrodromlar tiqilmiʒdur. Hava joly ilə Baqьdan Moskvaja ƣetməq 36 saatda mumqundur. Laqin hava xətti ilə iʒləməq baha otyrdygyndan, hələliq dəmir və sy jollarь ilə rəkabət edə bilməjir.

SYALLAR:

1 — Hava jollarь hansь tarixdən iʒə baʒlamьʒdyr?
2 — Ʒyralar ølqəsində məʒhyr hava joly hansьdyr?
3 — Azərbajcandan haralara hava joly ilə ƣedilir?

Зosa jolları.

Bizdə qənt jolları, øz-øzunə at, araba və gejri miniq зejlərinin qedib-qəlməsindən əmələ qəlmiзdur. Zəhmətsiz olarak əmələ qələn belə jollarda, jaz və pajız jagışı oldykda palçıkdan qedib qəlməq mumqun olmajır. Avropalılar by qibi noksanı, зosa jolları, tiqməq ilə ortadan qøturmuзlər. Bizdə indi hər jerdə зosa jolları, tiqilməqə baзlamışdyr. Зosa jollarının qənarlarında xırdaca xəndəqlər çəqilir. Sylar joly basmadan by xəndəqlərdən akıb qedər. Azərbajcanda 5312 qilometro yzynlygynda зosa jolları, və 4397 qilometro yzynlygynda sadə qənt jolları, vardyr. Və by jolların muntəzəm saklanması, uçun hər il miljon jarıma kədər pyl sərf edilir. By jollar ilə juq daзınması, və qedib qəlməq iзi təbii jollardan asan və ycyz olyr. Mədəni ølqələrin hamısında muntəzəm зosa jolları, vardyr. By jollar hətta qəntlər arasında dəxi mevcyddyr. Ølqənin muhafəzəsində də зosa jollarının roly çok bøjuqdur.

SYALLAR:

1 — Qeçmiзdə jollar necə idi?
2 — By cur jollar jagışda necə olyrdy?
3 — Зosa jollarının əhəmijjəti nədur?
4 — By barədə nə kədər pyl sərf edilməqdədur?

IX

AZADLIK JOLYNDA.

Kadınlar bajramı.

Kadınlar çok zamandan bəri qişilərin əsiri idilər. By isə onların kapitalistlər tərəfindən asancasına istismar edilmələrinə səbəb olyrdy: nəticədə əzilən kadınlar hukyklarını, əllərinə almak uzrə, quçələrə çıkmak və haklarını, tələb etməq məcbyrijjətində kaldılar. Kadınların hukykyny tələb edərəq ilq dəfə quçələrə çıkmaları, 1909-ncy ildə Amerikada olmyзdy. Byndan sonra 1910-ncy ildə Kopenhagdaqı, bejnəlxalk iзçi kadınlar konfransında, proletar sınfının rəhbərlərindən olan Klara Tsetqin tərəfindən butun dunja kadınlarının by bajramı, etmələri təqlif edilmiз və konfrans tərəfindən də kəbyl edilmiзdur. 1911-nci ildə Avropada və 1913-ncu ildə Rysjada 8 martda kadınlar øz azadlık bajramlarını, təntənəli olarak qeçirməqə baзlamışlardyr. Cahan muharəbəsinin verdiqi nəticələrdən təngə qələn kadınlar, 1917-ci ilin fevral ajında Leningrad və Moskva quçələrində: «çørəq istəjiriq; məhv olsyn muharəbə; ər və kardaзlarımızı, bizə kajtarınız!» dejə quçələrə çıkmışlar; hətta çar adamlarilə də vyruзmyзlardyr. By hal Nikolajı, taxtdan salmak uçun hazırlanmış proletar sınfına kijamda muvəffək olmaları, uçun jeni bir kuvvə daha ilavə etmiз və Nikolajı, taxtdan duзurmuзdur. Bynynla kadınlar da çarizmin məhvində øz vəzifələrini ifa etmiзlərdur. Azərbajcanda isə kadınlar, Зyra høqumməti kyryldykdan sonra øz bajramlarını, qeçirməqə baзlamışlardyr. 1921-nci ildə ilq dəfə kırmızı, bajraklar ilə quçələrə çıkan Azərbajcan kadınları, bylvara vardıkda iclas edərəq, əsirliq əlaməti olan çarзafların, çıkarıb jandırmışlar. Halı-hazırda dunjanın hər jerində və Зyralar Cumhyrijjəti Ittifakında, xusysilə Azərbajcanda kadınlar, øz bajramlarını, qərəq xarici və qərəq daxili зərtlərdən asılı, olarak muxtəlif зiarlar ilə qeçirməqə baзlamışlardyr. Зərk aləmində kadınlar bajramının bøjuq əhəmijjəti vradyr. By bajram əsrlərdən bəri cəhalət, mevhymat və əsirliq içində jaзajan kadınların azadlıgı, uçun ən birinci vasitədur.

Azərbajcanda kadınlar Зyra cumhyrijjətimizin tam hukykly, azad bir uzvu olmagı, ancak proletar haqimijjəti nəticəsində əldə etmiзlərdur. Byna qorə də dunjada mevcyd hamı, kadınlar oz məmləqətlərində proletar haqimijjətinin mejdana qəlməsi uçun proletar sınıfı ilə barabar əlbir çalıзmalıdyrlar.

SYALLAR:

1 — Dunjada birinci olarak kadınlar bajramı, haradan baзlanmıзdyr?
2 — Fevral inkilabına nə qibi tə'sirləri oldy?
3 — Hansı olqədə kadınlar tam hukyka maliqdurlər?
4 — Azərbajcanda nə zaman kadınlar ilq bajram etdilər?
5 — Kadınların vəzifələri nədən ibarət olmalıdyr?

Kadınlar azadlıgı.

Зaqir.

Bak nə qozəldur hər tərəf əlvan,
Qullər açılmıз bəzənmiз hər jan.
Taza qun dogmyз, zijası saçar;
Iзçi kadınlar kol kanad açar.
Sən də qəl byra sevqili ana;
Azadlık bəhərin je kana-kana.
Martın səqqizi sənindur hər il,
By bajramı, sən candan əziz bil.
Jırtıldı, by qun kara pərdələr,
Kırıldı, tamam agır zəncirlər.
Atılıb ustundən zulm əli,
Belə dejildi byndan əzzəli.
Nə hakkın var idi nə hukykyn,
Jejərdin hər qun ərin çybygyn.
By bajram sənə qor nələr verdi,
Həp qiзilərlə barabar etdi.
Məqtəblər açdı, elmə janaзdı,
Mə'rifət nyryn hər kəlbə saçdı.
Зyra kadını, qor nələr tapır,
Iзlər baзında sədrliq japır.
Ərlə barabar iзə karıзır,
Iclas çagırır, sozlər danıзır.
Mubarəzə edir mevhymat ilə,
Hər nə edirsə həp bilə-bilə;

Daha yjmyjyr mollabacıja,
Var-jokyn vermir cindar, falçıja;
Qorur, anlajır xejru-зərini;
Artık xarc etmir simu-zərini.
Bəs by iзlərin sony nolacak?
Sosjalizmaja qoməq olacak!

Baqı kommynası.

1917-nci ildə Azərbajcan iзçiləri də haqimijjəti əllərinə almak uçun kijam etdilər. 1917-nci ilin ijyl ajının axırına kədər, Baqıda Зyra hoqumət jaзadı. Hər jerdə oldygy qibi Baqıda da es-er və menзeviqlər byrzyazijaja jardımında bylynyb hamısı birliqdə Baqı Kommynasının məhv edilməsinə çalıзdılar. Və nəticədə Baqıja inqilisləri qətirib, kapitalistlərin agalıgına muvəffək oldylar. Baqı Kommynası zamanında kapitalistlərin varlarını əlindən alan Kommyna rəhbərlərindən, kapitalistlər intikam almak uçun proletar sınıfının rəhbərlərini həbs etdilər. Es-er və menзeviqlər ilə inqilislər kapitalistlərə xoз qorunməq uçun «26» rəhbərlərimizi Turqustanın kızgın kymly çollərində qulləlödilər. Onları oldurub Azərbajcan iзçilərini təqrar əsarət altında jaзadacaklarını ymyd edən kapitalistlər çok janıldılar. Az bir zamandan sonra Azərbajcan iзçiləri oz rəhbərlərinin intikamını aldılar və onların baзladıkları iзləri axıra jetirdilər.

SYALLAR:

1 — Baqı Kommynası nə zaman oldy?
2 — Kommynanın məhvinə qimlər çalıзdı?
3 — Azərbajcan inkilab hərəqatında çalıзan 26 kommynarı qimlər oldurdu?
4 — Rəhbərlərinin intikamını Azərbajcan iзçiləri nə zaman aldılar?

Apler inkilabı.

Butun millətlərin əsrlərdən bəri sijasi və iktisadi məhqymlyk zəncirini kırmaga vasitə olan Oktjabr oldygy qibi, Azərbajcanda da byny həjata qeçirən cahan Oktjabrının javrysy Aprel inkilabı oldy.

18-nci ildən 20-nci ilə kədər, Azərbajcanın «istiklalijjəti» adı altında Azərbajcan byrzyazijası oz mənfəətini tə'min etməq uçun

øz hoqumətini duzəltmiʒ və ƣəlirini artırmaga baʒladıgı qibi, byrʒyazija unsurləri ilə doly olan parlamanı da açmıʒdı. Byndan baʒka ʒyralar Rysjasının neftsizliƣindən nəklijjatı javaʒ-javaʒ dyryrqan. ʒyralar Rysjasına neft satmajıb, neft satıʒı bohranına səbəbijjət verərəq iʒçilərin əməq hakkını əqsiltməƣə və həm də iʒləri və iʒçiləri ixtisar etməƣə baʒlamıʒlardı. Neft sənajei jalnız musavat hoqumətinin sərmajədarlara etdiƣi jardım ilə çalıʒmakda idi. Bahalık ƣundən-ƣunə çokalır, çorəq jok, iʒçi ajiləlari səfalət içində idi. Musavat polisinin zulumləri çar vaktının zulumlərindən heç də ƣeri kalmajırdı.

Kəzalarda qəntlilərə edilən zulum də iʒçilərə edilləndən az dejildi. Qəlinə qinli bəjlər qəntlilərin inkilab vaktındaqı hərəqətlərindən intikam almaga baʒlamıʒlardı. Toprak hərəqatının rəhbərlərini e'dam etdirir və belə iʒlərlə qəntliləri øz jerlərini byrakıb kaçmaga məcbyr edirlərdi. Byndan baʒka øz mənfətləri uçun milli duʒmənçiliq salmaları da az dejildi. Varlı sınıf øz musavat firkəsilə birliqdə Karabagda, Kazaxda, və Ƣəncədə, xulasə Azərbajcanın hər jerində milli kırgınlar duzəldir və sy jerinə kan akıdarak abad ʒəhərləri xarabazara døndərirdi.

Bir tərəfdən iʒçilər, qəntlilər, sojylyr, milli kırgınlar duzəldilir, zulumlər edilir; o biri tərəfdən də Azərbajcan inƣilislərə satılırdı. Azərbajcan, artık inƣilislər tərəfindən iʒgal edilib inƣilislərin sajir mustəmləqələri ʒəqlinə duʒmuʒdu. Byna karʒı, səbri tuqənən əməqçilər, kommynist firkəsinin rəhbərliƣi ilə əbədi olarak əməqçi sınıfının duʒmənlərini ølqəmizdən kovyb proletar haqimijjəti kyrdylar. Azərbajcanın 28 aprel inkilabı, Azərbajcan əməqçilərini azad etdiƣi qibi, Azərbajcanı butun ʒərkin azadlık kapısı mevkeinə ƣətirdi.

SYALLAR:

1 — Azərbajcan əhalisinin 28 aprel inkilabından kabakı əhvalını søjləjin!

2 — Aprel inkilabı Azərbajcan əməqçilərinə nə ad verdi?

Aprel inkilabını butun dunjaja xəbər edən radio telegrafı hamıja, hamıja hamıja!

Maskva, Leninə.

Azərbajcanın Kommynist Firkəsi inkilabçı Baqı proletariatının və butun Azərbajcan qəntlilərinin xahiʒinə søjqənərəq xalın, cani əqsi-inkilabçı musavat firkəsi hoqumətini devrilmiʒ e'lan etdi.

By ƣundən e'tibarən vahid və ixtijarlı hoqumət Azərbajcan iʒçi və qəntlilərinin ixtijarilə hərəqətdə bylynan və aʒagıdaqı joldaʒlardan ibarət olan Azərbajcan Muvəkkəti Inkilab Komitəsi olacakdyr.

. . . .

Azərbajcan Kommynist Firkəsinin Mərqəzi Komitəsi.

ʒyra Azərbajcanının təsərrufat cəbhəsindəqi muvəffəkijjətləri.

Aprel inkilabilə azadlıga çıkmıʒ olan Azərbajcan proletariatı sosjalist təsərrufatı təʒqil etməƣə baʒladılar. By iʒ uçun prolear hoqumoti beʒ illiq bir plan tərtib etdi. Umym Ittifak Ali Xalk Təsərrufat ʒyrası tərəfindən əvvələn:

1 — Ƣəncədə 2.000 dəzƣahlı bir ipəq fabriqi:

2 — Sabirabadda 1.000 dəzƣahlı ipəq fabriqi və 250 dəzƣahlı qənaf fabriqi;

3 — Naxçıvanda 8 ƣøzlu 120 dəzƣahlı 1 ipəq zavody;

4 — ʒəqidə 8 ƣøzlu 576 dəzƣahlı ipəq zavody və 100 dəzƣahlı ipəq mal tokyjan və 50 dəzƣahlı bafta tokyjan fabriq;

5 — Karabagda 8 ƣøzlu 120 dəzƣahlı ipəq zavody;

6 — Baqıda çəlləq zavody;

7 — Ƣəncədə səjjar taxta-ʒəlban zavody;

8 — Ƣøjçajda səjjar taxta-ʒalban zavody;

9 — Karabagda səjjar taxta-ʒalban zavody;

10 — Qurdustanda səjjar taxta-ʒalban zavody;

11 — Ƣəncədə pərçin zavody;

12 — Zakatalada taxta-ʒalban zavody;

13 — Ƣøj daʒ zavody;

14 — Ququrt tyrʒysy zavody;

15 — Klorly qirəç və kaystiq soda (natriym kələvisi) zavody tiqilməsi iʒləri ileri salındı—iʒə baʒlanıldı və bir çok muvəffəkijjətlər əldə edildi. Byndan baʒka ququrt, kyrʒyn, çinko və daʒ, ƣøn, dəmir mə'dənləri iʒlərinə baʒlamak uçun lazımı tədbirlər ƣøruldu. Lenin fabriqinin zaƣ zavodynyn, balık istehsalının, sement sənajeinin də ƣeniʒləndirilməsi kərara alınmıʒdyr.

Indi Azərbajcan sənajeinin kyrylyʒy uçun 50 miljon manatın lazım oldygy aʒqar olmyʒdyr. By pylyn 40 miljony Umym Ittifak vəsajitindən byrakılacakdyr.

Azərbajcan sənajei, by saat 49 miljonlyk mal byrakdıgı halda, beʒ ilin axırında 300 miljonlyk mal çıkaracakdyr. By hal Azərbajcan əməqçilərinin də Umym Ittifak əməqçiləri ilə birliqdə sosjalizm kyracagını aʒqar ƣøstərməqdədur.

SYALLAR:

1 — Azərbajcanьn Aprel inkilabьndan sonrakь muvəffəkijjətlərini sajьn.

2 — Beş illiq plan uzrə Azərbajcan cumhyrijjətində nə qibi muəssəsələrin olacagьnь ƣɵstərin.

Bir maj.

İşçi sьnfьnьn işə çьkmajьb, ɵz ƣucunə jəqyn vyrdygy bir ƣun vardyr qi, o da bir maj bajramьdyr. 1889-ncy ildə Paris şəhərində, dunja sosjalistləri kyryltajьnda kərara alьnmьşdyr qi, butun ɵlqə işçilərinin biri-birilə kardaşlьgьnь isbat etməq uçun, bir ƣun işi byrakьb numajişə çьkarak, istismarçьlardan ɵzlərinin və ɵlmuş işçi joldaşlarьnьn intikamьnь alacaklarьnь bildirməqdən ɵtru bir numajiş japsьnlar, 8 saatlьk iş ƣunu tələb etsinlər və «Butun dunja işçiləri birləşin!» qibi şiar altьnda duşmənlərinə ɵzlərini tanьtsьnlar.

Byna ƣɵrə bir majda işçilər evlərində otyrmazlar, numajişlərə, mitinglərə, iclas jerlərinə toplanьb sьnfi mubarəzə uçun danьşьr, çarələr axtarьr və inkilaba hazьrlaşьrlar. Avropadakь işçi joldaşlarьmьz, kapitalistlərin hucymy altьnda olarak juz minlərcə kyrbanlar verməqlə bir maj bajramьnь edirlər. Şyralar ittifakьnda isə, proletar haqimijjəti mevcyd oldygyndan butun əməqçilər bir maj bajramьnь sərbəst olarak qeçirməqdədurlər.

Deməli bir maj bajramь butun dunja əməqçilərinin jeƣanə yuyd bajramьdyr. By ƣundə hər bir işçi xarici ɵlqələrdə əzilən əməqçi joldaşlarьnь jadьndan çьkarmamalь, quçələrə çьkьb kapitalistlərə olan narazьlьklarьnь numajiş etdirməlidur. By numajişlər sьnьf mubarəzəsinin jeqyny və proletar haqimijjətinin tə'mini jolydyr.

SYALLAR:

1 — Bir maj bajramь nə uçundur?
2 — By ƣundə əməqçilər nə etməlidurlər?
3 — Bir majьn əhəmijjəti nədədur?

Maj.

Sanьh.

Majda açьr çiçəqlər,
Yçyr xьrda bɵcəqlər;
Kyşlar tiqir jyvasьn,
Hər qəs bəslər balasьn.

Majьn biri bajramdyr,
Quçə doly adamdyr;
Əməqçilər bajraklь,
Hamь arvat yşaklь,
Mejdanlara çьkьbdyr,
Sel dejəsən akьbdyr.
Nə var by ƣun nə olyb!
Quçə, mejdan lap dolyb.

———

II - HISSƏ

IQINCI KYRS UÇUN

X

INKILABDAN ƏVVƏL IŞÇI VƏ QƏNTLILƏR.

Islahatdan əvvəl qəntlilər.

Juz əlli il byndan əvvəl, Rysjada fabriq-zavod sənajei heç jok idi. Sənaje olmadıgı uçun, işçi sınfı da jok idi. Rysjada məmləqəti idarə edən sınıf, toprak salıbları olan mulqədarlar idi. Əməqçi qəntli qutləsi isə, bynların haqimijjəti altında jaşajıb, tamamilə onların ixtijarlarında idi. O zaman qəntlilər, mulqədarlara həmişə borcly olyrlardı. Borclarını ɵdəməq uçun, daim onlar uçun çalışırlardı. Hətta topraklarını da mulqədara verməli olyrlardı. Qəntçilər həmişə mulqədarların topragını əqib biçməqdən başka, ɵz topragından aldıkları məhsylyn da bir hissəsini onlara verməli idilər. Borcyny verməqə kuvvəsi olmajan qəntlilər tamamilə mulqədarın ixtijarına qeçirlərdi.

By kajda ilə qəntlilər onların bir kyly və əsiri olyrlardı. By əsirliq qet-qedə məhqəmləşdi; nihajət qəntlilər ɵzləri də mulqədarın xusysi malı olmaga başladı. Belə qi, mulqədarlar qəntliləri bir mal qibi alıb satırlar, eşşəqə və ata dəjişirlərdi. Jalnız qəntli ɵzu dejil, onyn arvat və yşagı da mulqədarın malı olmyşdy. Mulqədarlar nə istərlərsə ony edə bilərlərdi. O vakt gəzetələrdə «fılan əsirin fılan jaşlı qɵzəl bir kızı satılacak» dejə jazılır və e'lanlar byrakılırdı. Bə'zi vakt mulqədarlar ɵz ixtijarlarında olan cavanlardan və kızlardan seçir və onları arabaja kojyb bazara satmaga apararlardı. Mulqədarların bazara qetməq uçun hazırlaşmaları qəntlilər uçun bir fəlaqət idi. Onlar həjəcana duşər və aglaşarlardı. Satılmaga aparılanlar ɵz ana jyrdlarından, yşaklarından, bacı-kardaşlarından ajrılmalı idilər. Byndan başka, mulqədarlar qəntliləri dɵjər, hətta ɵldurərlərdi. Heç bir qimsə onlara bir sɵz deməzdi. Qəntli onyn malı oldygyndan, o, ɵz malilə istədiqi qibi rəftar edərdi. Hɵqumət də mulqədarlar əlində oldygyndan, by işdə onlara qɵməq verirdi.

Cana qəlmiş olan qəntlilər, bir çok dəfə isjan etdilər; ozlərini və topraklarını azad etməq istədilər; amma by isjanlar hər dəfə quc ilə jatırılır idi. Nihajət 1861-nci ildə qəntlilər bir kədər muvəffək və azad oldylar.

SYALLAR:

1 — Juz əlli il byndan əvvəl Rysjanın vəzijjəti necə idi?
2 — O zamanqı qəntlilərin halından bir kədər danışın!
3 — Onların idarə usyly necə idi?
4 — By vəzijjət nə ilə nəticələndi?

Qəntli azadlıgı.

Leninin anadan oldygy zamandan on il kədər əvvəl, Rysjada «qəntlilərin azadlıgı» dejilən bir hadisə oldy. Çarın və mulqədarların bir çok jazıçıları by hadisəjə azadlık adı verib, mulqədarların «mərhəmətini» ortaja kojmakla, qəntliləri onlara dya etməqə məcbyr etdilər. Amma byndan əsil məksəd: qəntliləri azad etməq dejildi. O zaman Rysjada artan kapitalizm uçun, sərbəst işçi kuvvəsi və qundən-qunə bojujən Rysja bazarlarına taxıl və sajirə məhsylat lazım idi.

By «qəntli azadlıgı»nın nəticəsində nə qəntlilərə verilən az toprağın məhsyly çokaldı, nə də xəzinə verqilərinin kədəri azaldı. Toprakdan alınan məhsyl, xəzinə verqilərindən uç kat az oldy və verqiləri ədəjə bilmədi. Kuvvədən xaric olan by kədər verqi uzərinə, bir də qəntlilərin verdiqləri «toprak kijməti» ilavə oldy. Byna qorə qəntlilər dilənçi halına duşməqə məcbyr oldylar. Azadlıkdan qəntlilərin bir kısmı joksyl və fəkir bir hala duşdu. Çunqu:

1 — Topraklarının hamısı onlara pyla satıldı.

2 — Verilən topraklar məhsyldar olmajıb, daşlı, kymly və sysyz idi.

3 — By topraga ancak mulqədarın toprağından qeçib qetməq lazım qəlirdi. Byna qorə qəntlilər çıkılmaz bir vəzijjətə duşub kaldılar. Islahat ancak qəntliləri əldurulməqdən və şej qibi satılmakdan kyrtardı. Qəntlilərin dolanacakları isə əvvəlqindən jakşı olmadı.

4 — Mulqədarlar verdiqləri toprağın kijmətini həkiki kijmətdən çok artık tə'jin etdilər. Toprak parası və sajir agır verqilər verərəq, tamamən dagılıb talan olmyş qəntlilər, 1870-ci ildən e'tibarən oz jyrdlarını, təsərrufatlarını başlı-başına byrakmaga başladılar və bojuq qutlələrlə şəhərlərə iş tapmak uçun juz çevirdilər.

By qejfijjət, şəhərdəqi sənajein bir nev' juqsəlməsinə səbəb oldy. Jeni sənaje byrzyazijası sərbəst işçilər əldə etməqə muvəffək oldy. Beləliqlə çar hoqumətinin qəntlilərə etdiqi «mərhəmət» onların talan olyb, jyrdlarından kaçmasından başka bir şej olmadı.

SYALLAR:

1 — «Qəntli azadlıgı» nə zaman olmyşdyr?
2 — Islahat qəntlilərə nə verdi?
3 — Islahat nəticəsində qənt təsərrufatı necə oldy?
4 — Islahat nəticəsində şəhər sənajei nə oldy?

Rysjada işçi sınfının əmələ qəlməsi.

1870-nci və 80-nci illərin axırlarında Rysjanın sənajei bojuq addımlarla irəliləməqə başladı. Bir tərəfdən sənajein tərəkkisi, o biri tərəfdən də qəntlilərin joksyllaşması, işçi sınfının əmələ qəlməsinə və artmasına səbəb oldy. Bazarlarda sənaje malına olan ehtijac, sənajein də işçi kuvvəsinə ehtijacı, qəntlilərin oz ziraətini, təsərrufatlarını atarak şəhərlərə qəlməsinə mejdan verdi. Bynynla da sənaje'də məşgyl olan işçilərin sajı qundən-qunə artdı. 1865-nci ildə 787,000 işçi oldygy halda 1887-nci ildə 1.318.048 nəfər işçi, 1893-ncu ildə 1.582.204 nəfər işçi, 1897-nci ildə 2.098.262 nəfər işçi oldy. Işçi sınfının qet-qedə artmasını by rəkəmlər ajdın qostərə bilir. Işçi sınfının artması, sənajein tərəkkisinə və Rysjada sənaje kapitalının artmasına bir vasitə oldy.

Qəntlərdən jeni qələn və fabriqlərdə işləməqə başlajan adamlar; əvvəlqi qibi mulqədarın xusysi malı dejil, sərbəst bir adamlar idi; onları qimsə qəndə kajtaramazdı, ozləri də kajıtmak istəməzlərdi. Çunqu qəntdəqi təsərrufatları artık dagılmışdı.

Beləliq ilə fabriqə daxil olan qəntlilər, tamamilə bir işçi olyb kaldılar. Işçilərin mənzilləri çok pis və jaşanmaz bir halda idi. Ejni zamanda məvacibləri də çok az olyb, əllərinə verilməzdi. Əvəzinə sərmajədarların açdıkları duqanlardan mal alarlardı. Duqandaqı mallar da son dərəcə pis olmakla barabr, çok da baha satılırdı. Byna qorə işçilərin dolanacagı çok agır idi. Iş muddəti 14 saatdan 16 saata kədər idi. By hala duşən işçilər, təşqilat duzəldərəq haklarını tələb etməqə başladılar. By mubarəzələr nəticəsində, işçilər bir çok muvəffəkijjətlər kazandılar.

SYALLAR:

1 — Rysjada iʒçi sınfı, nə zaman əmələ qəlməqə baʒladı?
2 — Iʒçi sınfının artmasına səbəb nə idi?
3 — Kədim zamanda, Rysjadaqı iʒçilərin halı necə idi?
4 — By hal, iʒçilərə nə ɵjrətdi?
5 — Əməq hakkı, umymijjətlə ərzak kijmətinə nisbətlə necə idi?

1905-nci ilə dogry.

1900-ncu ildən e'tibarən sənaje'də rəkabət jeni bazarların ələ qəçirilməsini tələb etdi. 1904-ncu ildə olan rys-japon muharəbəsi byna ajdın misaldyr. By səbəblə, iʒsiz kalan iʒçilərin kədəri artdı. 1904-ncu il içərisində Rysjanın jalnız bir ʒəhərində, altımıʒ minə kədər iʒsiz var idi. Bir tərəfdən iʒsizliq, o biri tərəfdən muharəbənin alt-ust edici nəticələri, hər qəsdən artık iʒçi sınfını əzirdi. Həddindən artık olan hərbi xarcı, çarın muharəbədə məqlyb olması, qullu mikdarda qagız pyl byrakılmasına səbəb oldy. Pylyn çoklygy ony kijmətdən saldı. Ərzak və sajir lazım olan ʒəja və fabriq-zavod istehsalı da bahalaʒdı.

Butun by fəlaqətilərin səbəbi, byrzyazijaja sadik xidmətqar olan çarın əmrilə baʒlanmıʒ muharəbə oldygyny, iʒçi sınfı qɵzəl syrətdə anladı. Muharəbənin nəticələri hər jerdən artık bɵjuq ʒəhərlərdə, xusysən Leningrad və Moskvada hiss olynyrdy. Çunqu həjat və jaʒajıʒ ʒərtləri Rysjanın baʒka jerlərinə qɵrə byralarda çok baha idi. Ona qɵrə də iʒçilərin muharəbə və usyli-idarə əlejhinə olan narazılıkları, hər jerdən artık Rysjanın bɵjuq ʒəhərlərində baʒladı.

O vakt, iʒçilər arasında olan hərəqət və həjəcanı, qɵrən hɵqumət, bynyn karʒısını almak fiqrinə duʒdu və fabriq-zavodlarda iʒçiləri aldatmak nijjətilə «Rysja fabriq-zavod iʒçilərinin jıgıncagı» adilə təʒqilat duzəltdi. By təʒqilatın baʒına da qeʒiʒ Gapony qeçirdi. By təʒqilat, iʒçilərin sijasi tələblərinə, hətta ən cuz'i sijasi qɵrunə biləcəq bir danıʒıklarına belə jol verməjirdi. Iʒçilər sosjal demokratlardan və inkilabçı zijalılardan var kuvvəsilə qanarda saklamaga çalıʒırdı. Laqin iʒçi sınfının artan narazılıklarının kabagını hər nə kədər qəsməqə çalıʒdısa da muvəffək olmadı.

1905-nci ilin 3 janvarında Peterbyrgdaqı «Pytilov» zavodyndan bir neçə iʒçilər kovylmyʒdy. Iʒçilər bynların iʒə kajtarılmalarını tələb etdilər. Fabriq və zavod idarələri by tələbi kəbyl etmədilər. By isə umymi və qutləvi bir narazılıgın mejdana qəlməsinə

bɵjuq bir vasitə oldy. 4 qun içərisində tə'tilə baʒlajan iʒçilərin sajı, dəkikə bə dəkikə artarak 140,000-ə kədər jetiʒdi. Muəssəsə sahıbları iʒçilərə quzəʒt etməq istəmədiqlərindən, tə'til davam etməqə və artmaga baʒlajırdı. Qeʒiʒ Gapon iʒçilərin çar sarajına qedib də çardan jardım istəmələrini məsləhət qɵrdu; janvarın 9-nda butun iʒçilər dəstə-dəstə quçələrə çıkarak saraja tərəf qetməqi kərara aldılar.

SYALLAR:

1 — O vaktqı fabriq-zavod təʒqilatları, nəjə dejirdilər?
2 — 1905-nci il inkilabına əsas səbəb nə olmyʒdy?
3 — Fabriq-zavod komitələri qimə xidmət edirlərdi?
4 — Inkilabın baʒlanmasını nəkl edin!

9 janvar.

Ətraf ag qəfənə burunmuʒ qibi kar və ʒaxta içərisində saqit dyrmyʒdy. Sojykdan nəfəs almak çok çətin idi. Quçələrdə o tərəfdən, by tərəfə kaçmakda olan iʒçilər ʒəhərin mərqəz jerlərinə daxil oldykda, əsqər dəstələri tərəfindən kabaklanırdılar. Iʒçilər bynlara jalvararak çarın janına byrakılmalarına izin vermələrini rəca edirdilər. Çar əsqərləri isə, bynlara tufənq ilə cavab verdilər. Byna bakmajarak, jenə də on minlərcə saraj mejdanına daxil olmaga vakt tapdılar. Saraj mejdanı hər tərəfdən əsqərlərlə burunmuʒdu. By əsnada mejdanın kabagında topçy əsqərlərin bory səsləri eʒidildi. By qejfijjətin nə oldygyny bilməq uçun, hamı bir-birinə sıklaʒarak iləri jurudulər. Saf havanın butun saqitliqi birdənbirə birinci ataʒ, daha sonra iqinci və uçuncu..... ataʒi ətrafı vəlvələjə saldı. Juzlərcə əməqçilər gejri-təbii bir syrətdə çapalajarak kanlarına bylaʒarak karın ustunə jatıb kaldılar. Kaçmakda olanların uzərinə isə kazaklar sıjrılmıʒ kılınc ilə hucyma baʒladılar.

Jıgılan mə'lymata qɵrə o qun xəstəxanalara 1216 mejit və 5,000 dən zijadə jaralı qətirilmiʒ idi. Polis idarələrinə nə kədər qətirilmiʒ olanların və nə kədər qizlin basdırılmıʒların sajı mə'lym dejildi. Ʒiqajət və təmənna uçun qəlmiʒ olan iʒçilərə çar, çɵrəq və jaʒajıʒ əvəzinə kyrʒyn, kan və olum vermiʒ oldy. Bynyn uzərinə Rysjanın hər tərəfində tə'til dalgaları baʒladı. Minlərcə əməqçilər ɵlduruldu. By isə qələcəq Oktjabr inkilabı uçun iʒçilərə bir ibrət və ymyd verdi. By hadisə onlaƣa jakʒı pisi ɵjrədici bir dərs oldy.

SYAL:

1 — Kanlı bazar hadisəsini sadə dil ilə sɵjləjin!

9 janvar.

Almas Jıldırım

Byzlar dənizdən əsirdi ryzƣar,
Sarımıʒdı, ətrafı, boranlı, bir kar.
Jalnız quçələrdə, jollarda dargın,
Hakkı, çəjnənilən həjəcanlı qutlə,
Siması acıklı, kolları jorgyn
Jujururdu, sonsyz bir əzijjətlə
Artık jıgın-jıgın o aciz ordy,
Ƣəlib ʒəh sarajın onundə dyrdy,
Qi, etsin dərdini ona heqajət;
O, «mərhəmətlidur» dinlər ʒiqajət.
Zabitlər hajkırdı: çəqilin, ƣeri!
Alçaga dejilməz juqsəƣin jeri;
O zənƣinlərindur, bejuqdur tacı.
Dinləməq istəməz, ʒiqajət acı.
Artık mərhəmət jok tanrıdan, xaçdan.
Ƣəlsə nə bəlalar ƣəlir o taçdan.
«Ata bildiƣimiz», o da bizə jad.
Kopdy xalk içində bir sijhə-fərjad.
Suzəƣən sarajdan kydyrdy birdən,
Bir əmrlə kızdı, ƣɵzlərində kan.
Zabitlər hajkırdı, alındı, niʒan,
Patladı, silahlar titrədi daʒlar.
Juqsəldi bir fəgan, hıçkırık, nalə,
Sərpildi karlarla kırmızı lalə.
Ɵlum səndu, əməl dilləri sysdy.
Sardı, kızıl qəfən jolların ustu.

1905 inkilabında qəntçilər.

1861-nci il islahatından sonra təzjik altında var-jokları əllərindən çıkan qəntçilər, ʒəhərlərə dolmaga baʒladılar. Qəntlərdə kalanları isə, by təhərlə jarı ac, jarı tox dolanırdılar. Aldandıklarını baʒa duʒən qəntli qutləsi, mulqədarların mallarını və mulqunu zəbt etməƣə və ɵzlərini də ɵldurməƣə kədər cəsarət etməƣə baʒladılar. Hɵqumət isə by qibi qəntləri, əhalisi ilə barabar tamamilə məhv etməƣə baʒladı. By hərəqat, bə'zən artır və bə'zən əqsilirdi. Nihajət, 1905 sənəjə kədər davam etdi.

1905-nci il inkilabında qəntlilər hɵqumətin zəif oldygyny dyjdylar. Iʒçilər qibi onlar da inkilab hərəqatına koʒyldylar. 2000-dən artık mulqədarın evi jandırıldı, malları zəbt edilib dagıldı, bir neçəsi isə ɵlduruldu.

Qəntlilərin by nev' ilə ƣec olarak inkilab hərəqatına koʒylmaları, bɵjuq bir xətt oldy. Iʒçilərin inkilab hərəqatı, məglybijjətlə, kyrtarmakda iƣən, bynların javaʒ-javaʒ isjana baʒlamaları vaktsız idi. Halby qi, bynlar inkilabi hərəqata iʒçi sınıfı ilə birliqdə baʒlasa idilər, inkilabın nihajətində də belə bir muvəffəkijjətsizliq olmazdı. Hɵqumət ʒəhərlərdə iʒçilərdən intikam aldıgı qibi, qəntlərdə də by intikamı jerinə jetirməq uçun bir çok cəza dəstələri ƣɵndərdi. By dəstələr isjan edən qəntliləri və əhalini mal karasilə məhv edib, mulqədarların agalıgını qəntlilərin uzərində jenidən bərpa etdilər. Dolanacakları, oldykca pis olan qəntlilər, daha da fəna dolanmaga məcbyr oldylar.

SYALLAR:

1 — 1905-nci il inkilabında qəntlilərin vəzijjəti necə idi?

2 — Qəntli isjanlarına səbəb nə idi?

3 — Çar hɵqumətinin bynlarla rəftarını sɵjləjin!

4 — 1905 inkilabının muvəffəkijjətsizliqlə kyrtarmasına səbəb nə oldy?

Lena hadisəsi və iʒçi tə'tillərinin bɵjuməsi.

Bir tərəfdən daxili kapitalistlər, o biri tərəfdən xarici sərmajədarlar sənajein artması və kazancın çokalması uçun, ƣuclu pyllar kojmaga baʒladılar. Byna ƣɵrə sənaje, oldykca tərəkki etdi. Sənajein tərəkkisi iʒçi sınıfının artmasına bir vasitə oldy.

1901-nci ildə sənaje'də 2.419.000 iʒçi çalıʒdıgı halda, 1913-ncu ildə iʒçilərin umymi sajı 3.079.000-ə çatdı.

1905-nci il inkilab hərəqatından ƣɵzləri korkan hɵqumət, iʒçilərə karʒı təzjiki daha da artırdı. Byna ƣɵrə muvəkkəti olarak 11 və 12-nci illərin iʒçi hərəqatı bir kədər azaldı.

Işçi hərəqatьnь ƣestərən cədvəl:

ILLƏR	Tə'tilin sajь	Tə'tilə iştiraq edənlərin sajь
1905	13,995	2,863000
1908	892	176,000
1909	340	61,000
1910	222	46,000
1911	422	255,300
1912	2023	725,000
1913	2142	861,000

1911-nci ildən başlajarak, Rysja sosjal-demokrat işçi firkəsinin çalьşmasь ilə çьkan ƣəzetlər, øz tə'sirini ƣøstərməƣə başladь. Işçi hərəqatь javaş-javaş inqişafa uz dytdy.

1912-nci ilin 4 aprelində Lena kьzьl mə'dənində işləjən işçilər dolanacaklarьnьn jakşьlaşmasьnь, əməq hakkьnьn artьrьlmasьnь tələb etdilər. Xarici sərmajədarlarьn ixtijarьnda olan by mə'dən işçilərini çar, açьkdan-açьga ƣulləjə duzdurdu.

Lena kьzьl mə'dənlərinin tə'til etmiş işçiləri əlejhinə açьlmьş by atəşlər, umym Rysja işçiləri uzərində çok bojuq tə'sir etdi. Byndan başka sulh və asajьş içərisində jaşajan silahsьz işçi dəstələri øz ehtijac və istəqlərini hoqumət idarələrinə sojləməq uçun Irkytsk şəhərinə ƣetdilər; bynlar da, jenidən atəşə dytyldylar. Hər tərəfdən mitinqlər, tə'tillər və e'tiraz kət'namaları, dalga qibi Rysjanь kapladь. Muvəkkəti olarak jatmьş olan tə'til jenə də başladь. Ƣələcəq cahan muharəbəsi uçun, daha çok kьzьl kazanmak intizarьnda olan hoqumətin planlarь dagьldь. Hoqumət byrakdьgь xətanь duzəltməq və ustunu basdьrmak fiqrilə, bə'zi ƣuzəştlərdə bylyndy. Işçi hərəqatь isə cihan muharəbəsi başlajana kədər daha da artdь, ƣetdiqcə butun Rysjanь kapladь.

SYALLAR:

1 — Isjançьlarla hoqumət necə rəftar etdi?

2 — 1905-dən başlajarak işçi tə'tillərinin dərəcəsini ƣøstərin.

3 — Lena hadisəsini və onynla hoqumətin muharəbəsini sojləjin.

Cahan muharəbəsi və onyn səbəbləri.

Rysja sərmajədarlarь, bazar ustundə japonlarla muharəbə etdiqləri qibi, butun dunja kapitilistləri də, 1914-cu ildə bazar us-

tundə bir-birləri ilə muharəbəjə başladьlar. O zaman Avropada fabriq-zavod və ticarət işləri juqsəq dərəcəjə çatmьşdь. Byrƶyazija çok kuvvətlənmişdi. Øz ølqəsi øzunə darlьk edirdi.

Xam mal ƣətirməq və byralara sənaje mallarь ƣøndərməq uçun taza mustəmləqələr, taza jerlər lazьm idi. Almanja hoquməti by jerləri Asja və Afrikada axtarьrdь. Inƣiltərə isə butun dunjanьn dənizlərinə sahьb olmak xyljasilə, hər jerdə xam mallarьn çok hissəsinə sahьb olmak və by jerlərə çok sənaje mallarь ƣøndərməƣə adət etmişdi.

Almanja øz məksədinə çatmak uçun, əvvələn Inƣiltərəni jьkmalь idi. Inƣiltərə øz mustəmləqələrinin Almanja tərəfindən dytylmamasь uçun çarə tapmalь idi; Fransa isə, Almanjanьn ƣømur mə'dənlərinə ƣøz tiqmişdi; zira onyn sənajei ƣømursuz arta bilməjirdi. Rysja øz ticarətini Afrikada və Qiçiq Asjada artьrmak məksədilə Dardanel bogazьna sahьb olmasь və Ag dənizə çьkmagь istəjirdi.

Beləliqlə kapitilist hoqumətlərinin hamьsь øzƣənin kazandьgьnь əlindən almak uçun muharəbəjə başladьlar. By muharəbə də «cahan muharəbəsi» adilə məşhyr olyb, 1914-cu ilin avƣyst ajьnda başlamьş və 4 ildən çok surmuşdur. By muharəbədə 14 bojuq Avropa hoquməti iştiraq etmişdur.

Bir tərəfdən Rysja, Inƣiltərə, Fransa, Italja və Amerika qibi bojuq hoqumətlər o bir tərəfdən Avstrja, Turqijə və Almanja vyryşyrlardь.

O zaman fabriq və zavod əhali uçun işləməjib, jalьnьz muharəbə cəbhəsi uçun çalьşьrdь. Byna ƣørə o muharəbə insanlarьn jaşajьşьnь tamamilə bərbad etdi. Umymijjətlə muharəbədə 12 miljon kədər tələf və 30 miljon kədər jaralь oldy. Muharəbə mejdanь əməqçilərin kanь ilə doldy.

Muharəbə uçun sərf edilən pyllar hesabsьz idi. Kapitalistlər nəf'inə olan by muharəbəjə sərf edilən pyllar jalьnьz əməqçilərin ciblərindən ƣedirdi. Ilavə olarak cahan muharəbəsi əməqçiləri biri-birinə kьrdьrьrdь. Laqin by muharəbə kapitalizmin çuruqluƣunu anlatdь. Dunjanьn 1/6 hissəsində proletar haqimijjəti kyrylmasьna səbəb oldy. Jakьn bir ƣələcəqdə olacak başka bir muharəbə kapitalizmin tamamilə məhvinə və dunja inkilabьnьn proletar haqimijjəti ilə kyrtarmasьna səbəb olacagь şubhəsizdur.

Kapitalist hoqumətlərin başka jerləri zəbt etməƣə çalьşmalarь, onlarь øz bojlarьna ƣørə mustəmləqələrinin nə kədər bojuq oldyƣyndan anlaşьla bilir. Məsəla:

Inƣiltərənin mustəmləqəsi	33,5	miljon	kvadrat	qilometrodyr.
Ɵzu isə	0,3	"	"	"
Fransanьn mustəmləqəsi	10,6	miljon	kv.	qilometrodyr.
Ɵzu isə	3,0	"	"	"
Almanija	2,9	"	"	"
Ɵzu isə	0,5	"	"	"

SYALLAR:

1 — Cahan muharəbəsinin dogmasьna səbab olan iktisadi məsələləri birər-birər sajьn.

2 — By muharəbədən əsas məksəd nə idi?

3 — Cahan muharəbəsinə iştiraq edən hoqumətləri sajьn.

4 — Cahan muharəbəsi nə ilə bitdi?

Fevral inkilabь və işçilər.

Cahan muharəbəsində Almanjanьn tərəkki etmiş muharəbə alətləri karşьsьnda, Rysja ordysy məhv edilirdi. Muharəbənin muvəffəkijjətsiz syrətdə davamь, həddindən artьk xarca, çokly qagьz pylyn byrakьlmasьna, sənaje məhsylatьnьn kьtlanmasьna və camaatьn narazьlьklarьna səbəb oldy. Çar hoqumətı verqiləri artьrdь. Hər qun kardaşlarьnьn, qişilərinin, ogyllarьnьn, muharəbədə tələf oldygy xəbərini alanlarьn mikdarь artьrdь. Çarьn zulumu, aclьk, bahalьk, naxoşlyk, muharəbənin davamь işçiləri tənƣə ƣətirdi. Javaş-javaş fabriq-zavodlarda tə'til alavlarь janmaga başladь.

Hoqumətin isə by hərəqata karşь təzjiki byna nisbət artьrdь. Işçi sьnfь tab ƣətirmədi. 1917-nci ilin fevral ajьnda 200.000 tə'tilçi «çorəq, sulh, rədd olsyn çarizm» şiarlarilə quçələrə çьkdьlar. Quçələrədə muharəbələr başlandь. Ajьn 27-ndə Peterbyrgda Işçi Vəqilləri Şyrasь təşqil olyndy. Əsƣərlər də javaş-javaş isjançьlara karьşdьlar. Əməqçilər tərəfindən həbsxanalar açьlьb dystaklar azad edildilər. Inkilabçьlarьn sajь ƣun-ƣundən artdь.

By hərəqət, saraja kədər jetişdi və çar hoqumətı də jьkьldь. Çarьn ɵzu və ajiləsi həbs edildi. Laqin bynynla sьnьf mubarəzəsi bitmədi. Işçi və qəntlilər byrƶyazijanьn sədakətli nəqərləri olan es-er və menşeviqlər tərəfindən aldadьldьlar. Proletarlar, sulh, toprak, çorəq və hukyk istədiqləri halda, heç bir şej əldə edə bilmədilər. Bynyn uçun iqinci bir inkilaba ehtijac ƣɵruldu.

SYALLAR:

1 — Cahan muharəbəsindən sonra işçi və qəntlilərin vəzijjəti necə idi?

2 — Mubarəzələr hansь şiarlar ilə aparьlьrdь?

3 — Inkilabьn nəticəsini sɵjləjin.

4 — Fevral inkilabьndan sonra işçi və qəntlilərin halь necə oldy?

Fevral inkilabьnda qəntlilər.

1914-ncu il muharəbəsi zamanьnda Rysjada 100 miljon desetin jer əqilmişdi. Muharəbə başlandьkda qəntlərdən ərzak və əsqər jьgьldь. Onyn uçun əqin jerləri jejəsiz və toxymsyz kaldь. Əqin jerlərinin mikdarь 79 mijon desetinə kədər azaldь.

1912-nci ildə 4.604.000 pyt taxьl hasьl oldygy halda 1917—nci ildə 3.987.000 pyt kədər oldy.

Qəntlilər, by məhsylyn $\frac{3}{4}$ hissəsini ɵzlərinə sərf edib, ancak $\frac{1}{4}$ ni şəhərlərə ƣɵndərə bilirdilər. By hal isə şəhərlərdqi aclьklara və narazьlьklara səbəb olyrdy. Qəntlilər saqit dajana bilməzdilər. Onlar isjan edərəq, mulqədarlarьn jerini talana başladьlar. Işçilərin inkilabi hərəqatьna qəntlilərin də inkilabi çьkьşlarь ilavə edilərəq, çarizmin məhv edilməsinə səbb oldy.

SYALLAR:

1 — Muharəbədə əqin jerinin və məhsylatьnьn azalmasьnь ƣɵstərin.

2 — By halьn nəticəsində qəntlilər nəjə məcbyr oldylar?

3 — By hal, nə ilə nəticələndi?

Joldaş Leninin Avropadan Rysjaja dɵnməsi.

1905-nci il inkilabьndan sonra, joldaş Lenin təqrar Avropaja ƣetməq məcbyrijjətində kalmьşdь. 12 il Avropada jaşadьkdan sonra, Fevral inkilabьnьn xəbərini aldь. Çarizmin jьkьlmasьndan çok sevinirdisə də onyn jerinin byrƶyazija tərəfindən dytylmasьna son dərəcə darьlьrdь. Hər nə curə olyrsa-olsyn Rysjaja ƣəlib işçilərə rəhbərliqdə bylynmagь kərara aldь. O zaman Rysjada iş başьna qeçən byrƶyazija və onyn nəqərləri olan es-erlər və menşeviqlər Inƣlis və Fransa ilə ittifak baglajьb muharəbəni davam etdirməƣə kərar verdilər. Lenin və joldaşlarьnьn Rysjaja ƣəlməsinə musaədə etmədilər. Çunqu Lenin Rysjaja ƣəlir-ƣəlməz, byrƶyazijanьn ejiblərini açacak, kapitalizmin məhv olmasьna çalьşacak və sosjalizm inkilabь jaradarak proletar haqimijjəti kyracakdь.

Bir çok zəhmətdən sonra Lenin və joldaşları, 1917-nci sənənin 3 aprelində Rysjaja qəldilər. Leningrad vagzalı,na çatar-çatmaz əməqçilərə qetmələri lazı,m qələn joly qəstərdi.

Byrzyazija ezunu duşmuş oldygy korkyly haldan çı,karmak uçun, Lenin hakkı,nda bir çok iftiralar atmaga başladı,. Laqin bynları,n heç biri bir fajda vermədi. Işçi sı,nfı, inkilabçı,laşdı,. Kommynist firkəsi səfləri sı,klaşdı,. By isə proletar haqimijjətinin mejdana qəlməsi uçun vahid bir kuvvə oldy. Bynyn nəticəsində idi qi, Oktjabr inkilabı, galibijjətilə başa qəldi.

SYALLAR:

1 — Lenin nə uçun Rysjada dejildi?
2 — Lenin nə zaman Rysjaja dəndu?
3 — Leninin fəalijjəti hakkı,nda bildiqinizi səjləjin.

Rəhbər.

A. Oryc-zada

By qunqu qundə jeni dunjanı,n,
Məhqəm diraqini kyran rəhbər!
Zalı,m istibdadı,n kydyrgan halı,na
Azadlı,k okyny vyran rəhbər!

***

Dogrydan şyranı, jakşı, kyrybsan,
Xajı,nları,n canı,na zərbə vyrybsan,
Işçinin, qəntlinin halı,n sorybsan,
Məzlymları,n əhvalı,nı, soran rəhbər!

***

Sənin vəktsiz qetmənə xəlajı,k janı,r,
Şiarı,n hər jerdə məhqəm dajanı,r.
Ədalət kyrdygyna bakan inanı,r
Hər jerdə məarifi kyran rəhbər!

***

Qeçmişdə insan sajı,lmajanlar,
Cəhalət yjkysyndan ajı,lmajanlar,
Idarə kapı,sı,na kojylmajanlar,
Onlardyr jolynda dyran rəhbər!

***

Işçi rəhbərisən joksyl atası,,
Qeçdi çar hoqumətinin janan çirası,,
Cavanlar ryhysan firkə əsası,,
Insanlar cəlladı,nı, kı,ran rəhbər!

XI

INKILABDAN SONRA IʒÇI VƏ QƏNTLILƏR.

Fevral inkilabьndan sonra iʒçilər.

1917-nci il fevral inkilabьna kədər, Rysjada hөqumət mulqədar və sərmajədarlarьn əlində idi. Fevral inkilabьndan sonra hөqumət byrzyazija nөqərləri olan menʒeviq və es-erlərin əlinə qeçdi. Bynlar, hөquməti daimi syrətdə əllərində saklamak uçun çalьʒdьlar. Belə bir hal içərisində kommynist firkəsi əməqçilərin azadlьk iʒinə təqrar rəhbərliqdə bylynmaga baʒladь. Joldaʒ Lenin Avropadan ƣələrəq, həm firkəjə, həm əməqçilərə jakьndan rəhbərliqdə bylyndy. By hal, əməqçilərin haqimijjət ygryndaqь mubarəzələrini alavladьrdь. Hər tərəfdə iʒçi ʒyralarь əmələ ƣəldi. Iʒçilər silahlanmaga baʒladьlar.

By halь ƣorən byrzyazija və onyn nөqərləri, ijyl ajьnda bolʒeviqlərin gəzet idarələrini dagьtdьlar. Rəhbərlərin bir neçəsini həbs etdilər. Joldaʒ Lenin isə ƣizlənməq məcbyrijjətində kaldь. Ƣərəq bolʒeviqlərin, qərəq əməqçilərin tələbinə karʒь byrzyazijanьn kanlь hucymy əməqçilərin ƣozunu açdь. Hamь bolʒeviqlərə tərəf jөnəldi.

Nihajət oktjabr ajьnьn 25-ndə butun əməqçilər əllərində silah olarak, byrzyazija hөqumətinin oldygy «Kьʒ sarajь»nь dytmaga muvəffək oldylar. Hər tərəfdəqi kanlь vyryʒmalarda, əməqçilər galib ƣəldilər. Byrzyazija nөqərləri həbs edildi.

Beləliqlə Leninin baʒçьlьgь və kommynist firkəsinin rəhbərliƣi, əməqçiləri azadlьga çьkardь.

SYALLAR:

1—Fevral inkilabьndan sonra hөqumət qimin əlinə qeçdi?
2—Muvvəkkəti hөquməti ətraflь təsvir edin.
3—Muvvəkkəti hөqumət devrində iʒçilərin halь necə idi?
4—Oktjabr inkilabьnьn vucyda ƣəlməsi necə oldy?
5—Oktjabr iʒçi sьnfьna nə verdi?

Fevral inkilabьndan sonra qəntçilər.

Rysja qəntçilərinin Fevral inkilabьnda həvəslə iʒtiraq etmələrinə səbəb, topraklarьn mulqədar haqimijjətindən azad edilərəq əməqçi və joksyl qəntçilərə verilməsi idi. Topraga sahьb olmagь qəntçilər bөjuq bir səbirsizliqlə ƣөzləjirlərdi.

Kapitalistlər, inkilabdan өzlərinə lazьm ƣələn məksədləri əldə etdiqləri uçun, qəntçiləri əzib narahat edən ən əsaslь və ən muhum məsələlərdən olan topragьn qəntlilərə pajlanmasь qibi məsələlərə əhəmijjət vermədilər; halbyqi inkilabdan qəntlilərin ƣөzlədiqləri birinci məsələ by idi. Odyr qi, toprak məsələsinin həllini bir ƣundən o biri ƣunə atьrlardь. Es-er və menʒeviqlərdən ibarət olan muvəkkəti byrzyazija hөquməti bynyn həll olynmasьna heç də mejdan vermədi. Çunqu ən jakʒь və ən bөjuq jerlər onlarьn əllərində idi və jeri qəntlilərə pyl ilə verməq istəjirlərdi.

Qəntçilər zorla mulqədarlarьn jerini zəbt etməq istədilər. Xajьn es-er və menʒeviqlər hөquməti isə əsqər dəstələri ƣөndərərəq onlarьn qəntlərini məhv etməqlə cavab verdi.

Məsələnin belə bir hala duʒməsi, qəntçilərin ƣөzlərini açdь. Qəntlilər mulqədarlarь өldurməƣə baʒladьlar. Iʒçilərin ʒəhərlərdəqi çьkьʒьna karʒь, qəntlilərin də bir vaktda çьkьʒda bylynmalarь, Lenin qibi baʒçьnьn olmasь və kommynist firkəsinin rəhbərliƣi ilə qəntlilər həmiʒəliq olarak azadlьk aldьlar.

1917-nci il oktjabr ajь qəntlilər uçun də azadlьk ajь oldy.

SYALLAR:

1—Muvəkkəti hөqumət toprak məsələsinin həllinə necə bakьrdь?
2—Rysja qəntlilərinin inkilabdan ƣөzlədiqləri nə idi?
3—Nəticədə nə oldy, mufəssəl søjləjin.

Oktjabr inkilabьndan sonra iʒçilər.

Rysja iʒçiləri, Oktjabr inkilabьndan sonra əsrlərdən bəri arzь etdiqləri məksədlərə najil oldylar. Inkilabьn galib ƣəlməsi iʒçilərin by arzьlarьnь tə'min etməƣə bir vasitə oldy.

Proletar haqimijjətinin iqinci ƣunu, Ʒyralarьn iqinci kyryltajьnda sulh hakkьnda dekret verildi.

Sulh hakkьndaqь dekret, əməqçiləri əzməqdə olan muharəbənin agьr jymrygyndan xьlas olmak uçun birinci muvəffəkijjət idi.

Inkilabьn uçuncu ƣunu, Mərqəzi Icraijjə Komitəsi 8 saatlьk iʒ ƣunu hakkьndaqь dekreti kəbyl etdi. Byrada iʒlərin nizam və kajda-

ja salьnması, və iʒ vaktьnьn bolunməsi, mufəssəl syrətdə muəjjən edilmiʒdi. Ejni zamanda istehsalata və xam mala dikkət etməq uçun, iʒçi kontroly da təʒqil olyndy.

Kanyni-əsasi vasitəsilə proletarlarьn azadlьgь, tamamilə duzəldi. Hoqumətin baʒçьlьk roly da, əməqçilərə həvalə olyndy. Ɵlqəmizin kapitalist hucymyndan muhafəzəsi uçun iʒçi-qəntli ittifakьnьn mohqəmləndirilməsi, istehsalatьn milliləʒdirilməsi həjata qeçirildi. Indi iʒçi sьnfьnьn baʒçьlьgь, və kommynist firkəsinin rəhbərliqi ilə sosjalizmə dogry qetməqdəjiq.

SYALLAR:

1—Oktjabr inkilabь, iʒçilərə nə verdi?

2—Sulh hakkьndakь, dekret hansь, muvəffəkijjətlərimizə səbəb oldy?

3—Ɵlqəmizin kapitalist hucymyndan muhafəzəsi uçun, hansь iʒlər qorulmuʒdur?

Oktjabr inkilabьndan sonra qəntçilər.

Illər yzyny baʒ verməqdə olan isjanlarьn və inkilablarьn çar byrʒyazijasь, tərəfindən məhv edilməsilə qəntlilərə çok zərər verilmiʒdi. Bojuq Oktjabrьn ilq iʒi qəntliləri əsrlərdən bəri ʒəqildən-ʒəqilə qirən təhqimçiliq bojyndyrygyndan xьlas etməq oldy. Inkilabьn birinci qunundə topragьn qəntlilərə məxsys olmasь, barasində dekret verildi.

Dekretin iqinci maddəsində qilsə və mulqədarlar əlində olan butun topraklarьn toprak komitələri və kəza qəntli vəqilləri ʒyraсьnьn ixtijarьna qeçməsi sojlənilirdi. Bynynla qəntlilər; mulqədarlar, qilsələr və çar ajiləsinə məxsys olan butun topraklara maliq oldylar. Oktjabr inkilabilə var jokyny itirmiʒ varlь, sьnfь, hər tərəfdən ʒyra hoqumətі uzərinə hucyma baʒladь. Uç illiq vətəndaʒ muharəbəsi qənt təsərrufatьnьn tamamilə xarab olmasьna səbəb oldy. Duʒmənlərin hucymy dəf' edilir-edilməz, iʒçi sьnfь, jenidən kardaʒlьk əlini qəntlilərə yzatdь. Qənt təsərrufat artelləri və sajirələr vasitəsilə qəntlilərə qoməqdə bylyndy.

Qəntlilərin topraga sahьb olmalarьna, qənt təsərrufatlarьnь, muharəbədən əvvəlqi dərəcəjə çatdьrmalarьna səbəb, iʒçi sьnfь ilə mohqəm karadaʒlьk ittifakьnda bylynmasь, oldy. Iʒçi qəntli ittifakь, onlarьn azadlьgьnь, tə'min etdiqi qibi təsərrufatlarьnьn tərəkkisinə və sosjalizmin galibijjətinə də vasitədur.

SYALLAR:

1—Oktjabr inkilabьnьn ilq nəticəsi nə idi?

2—Toprak hakkьndakь, dekretdə nə dejilir?

3—Iʒçi qəntli ittifakь, nəjə səbəb olacakdyr?

Jeni iktisadi sijasət və onyn mə'nasь.

Cahan və vətəndaʒ muharəbələri nəticəsində, ɵlqəmizdə sənaje və qənt təsərrufatь, tamamən məhv olmak dərəcəsinə qəldi. By hal, 21-nci ilin baʒlangьcьnda daha da qəsqin bir hala duʒdu. Bir çok gybernijalarda kolçomak və ag ordy zabitlərinin rəhbərliqi ilə isjanlar baʒladь. O biri tərəfdən sənaje mərqəzlərində ərzak az oldygyndan, iʒçilərin hələ qənt ilə əlakə qəsməjən kьsmьnьn da narazьlьgь, baʒladь.

By sijasi hala səbəb, qənt ilə ʒəhər təsərrufatь, arasьndakь, rabitə joklygy idi. ʒəhərdən az məhsyl çьkьr. Çьkan da ancak ʒəhəri tə'min edirdi. Qəndə bir ʒej verilmədiqi halda, oradan da artьk məhsyl tələb olynyrdy. By hal, bizi çok pis vəzijjətə saldь. Iʒçi-qəntli ittifakь, korkyly bir hala qəldi.

Sənajeimizi diriltməq, qənt təsərrufatьmьzь, duzqun bir hala kojmak və iʒçi qəntli ittifakьnь, mohqəmləndirməq lazьm idi. Bynlarь, da biz, jalьnьz jeni iktisad sijasətilə əldə edə bilərdiq.

1921-nci ilin jazьnda jeni iktisad sijasətinə qeçdiq. Ilq əvvəl ərzak verqisi muəjjən edildi və sərbəst ticarətə də jol verildi. By iqi vasitə, sənajeimizi qənt təsərrufatilə rabitələndirib onlarьn duzqun jolla qetməsini muəjjən etdi.

Joldaʒ Lenin by zaman dejirdi qi: «Biz by saat qeri çəqiliriq; laqin biz byny ondan ɵtru ediriq qi, əvvəlcə qeri çəqilib, sonra jujurub daha kuvvətlə irəli sьçrajak». Dogrydan da jeni iktisadi sijasət vasitəsilə joldaʒ Leninin və kommynist firkəsinin rəhbərliqi həm qənt təsərrufatьmьzь, həm də sənajeimizi hərbdən əvvəlqi dərəcəjə kədər çatdьra bildi.

Indi sosjalizm kyrylyʒyna dogry, daha mohqəm addьmlarla irəli qediriq.

SYALLAR:

1—Jeni iktisadi sijasət nəjin nəticəsində dogdy?

2—Jeni iktisadi sijasətin mə'nasь, nədur?

3—By nə zamandan kəbyl edildi?

4—Bynyn nəticələrini sojləjə bilərmisiniz?

Qəntlərdə təbəkələr.

Qəntçilər uç jerə bolunur: 1—joksyl, 2—ortabab, 3—kolçomak. Joksyl qəntlinin karamalı, qotanı, ajrı-ajrı əqin alətləri azdyr. Bynlar ozlərini və qulfətlərini saklamak uçun, qənt təsərrufatında işləməqdən ilavə myzdyrlyk da edirlər. Ortabab, qəntlilər joksyllarla kolçomaklar arasında olan təbəkədur. Joksyllara nisbətən bynların təsərrufat alətləri və vasitələri az-çok vardyr və ozlərini tə'min edə bilərlər. Kolçomak qəntçilərin isə, bol karamalı, və hər cur əqin alətləri olyr; myzdyr saklajırlar, jakşı qəlirləri olyr. Qeçmiз zamanda bynlar, joksyl qəntliləri çok incidir və onları istismar edirdilər. Kolçomaklar çar hoqumətinin muttəfiki və sag koly idilər. Зyra hoqumətinə, proletar sınfına zidd olan xajın es-er və menзeviq firkələri uzvlərinin çoky da bynlardan ibarət idi. Ancak, Зyra hoqumətı qəntliləri onların əllərindən xılas etdi.

Hoqumətimizin qətlilərə karşı olan sijasəti, joksyl və ortabab qəntlijə jardım etməq, qasıb qəntlilər vasitəsilə orta hallı qəntlilərin işçi sınfı ilə əlakəsini məhqəmləзdirməq və kolçomagın kabagını almakdyr. Çunqu proletar haqimijjətinin əsası, işçi qəntli ittifakından asılıdyr.

SYALLAR:

1—Qəntlərdə hansı təbəkələr vardyr?
2—Bynların hansı proletariata jakındyr?
3—Hoqumətimizin qəntlilər hakkındaqı sijasəti necədur?

Jeni qənt.

Hilal Tyranlı.

Azadə qəntlijəm rahat jaзaram,
Daha nə bəjimiz, nə xanımız var,
Cumləmiz jaзarız bir qulfət qibi,
Nə koçymyz, nə rozaxanımız var.
Hər jana bakdıkda parlajır zəhmət,
Jaзarız qimsədən çəqməjib minnət.
Artık qeçdi olan zulum, zəlalət,
Istehsal kaldıran qotanımız var.
Bakdıkda tarlalar jam-jaşıl parlar
Bizovlar, qəlçələr tyllanıb ojnar;
Akзam, sabah inəq sagan kadınlar
Çalınmış, ijlənmiз ajranımız var.

Bir janda yзaklar məqtəbə koзyr,
Bir janda cavanlar çəltiq sylajır,
Bir janda traktor əqir qyr-ha-qyr,
Bir janda sovrylan samanımız var.

XII

BEJNƏLXALK INKILAB HƏRƏQATI.

Birinci Internasjonal.

Butun olqələrdə oz əməqlərini satarak zalım kapitalistlərin zulumu altında istismar olynan bir sınıf varsa, o da iʒçi sınıfıdyr. By iʒçi sınfı oz hukyklarını əldə etməq uçun, kapitalın zulmunu jıkmak jolynda bir çok inkilabi hərəqatlərdə bylynmyʒdyr. Muxtəlif məmləqətlərin iʒçi sınfı, umymi mənfəətlərin tə'mini uçun iʒçilərin bejnəlxalk birliqi olan internasjonalın jaradılması fiqrini duʒunmuʒlərdur. By fiqrin həjata qeçirilməsi uçun ilq dəfə rəhbərliqdə bylynan kommynizmin banisi Karl Marks olmyʒdyr.

1863-ncu ildə qəhnə Rysjanın Polʒasında isjan oldy və çar hoqumati tərəfindən zalımcasına jatırıldı. Bynyn uzərinə 1864-ncu ilin 28 sentjabrında Londonda çar hoqumati əlejhinə protest uçun butun dunja iʒçi numajəndələrinin iclaslar oldy. By iclas çarizmin əlejhinə oz narazılıgını izhar etdiqi qibi, butun dunja birliqini tə'min edən Birinci Internasjonalın təməlini də kyrdy. Birinci Internasjonal butun dunja iʒçilərinə rəhbərliqdə bylyndy. Laqin Paris Kommynasının mejdana qəlməsilə həmin Internasjonal uzvlərinin orada iʒtiraqları, və Kommynanın məglybijjəti, Birinci Internasjonalın da məhvini jakınlaʒdırdı, və nəhajət 1876-ncı ildə birinci Internasjonalın fəalijjəti tamamilə qəsildi.

Birinci Internasjonal iʒci sınfının azadlıgı, sijasi haqimijjətin zəbt edilməsi, butun dunja proletariatının kardaʒ olması hakkında e'lanlar etdi və byna qərə də kapitalizmə karʒı çıkıb, əlbirliqi ilə mubarəzə aparmagı iʒçilərə ojrətdi; kapitalistlərə karʒı olan hər cur mubarəzədə iʒçilərə qoməqliq qostərdi.

SYAL:

1—Birinci Internasjonalın tarixindən və əhəmijjətindən muxtəsər səjləjin!

Paris Kommynası.

Paris Kommynası, dunja əməqçilərinin inkilab tarixində ən qozəl və parlak səhifədur.

By tarixi hadisə, 1870-nci ildə Fransa ilə Prysja arasında olan muharəbədən baʒ vermiʒdur. O zaman Fransanın oz içərisindəqi karıʒıklık və iʒçi sınfı ilə imperator III-Bonapartın hoqumati arasında olan narazılık, kədərindən artık idi. Muharəbənin də belə bir zamanda baʒlaması, inkilabın jəkin olacagını tə'jin etdi.

1870-nci ilin sentjabr ajında, baʒda Napoleon oldygy halda Fransa ordysy Prysja ordysyna əsir duʒdu. Prysjalıların Paris uzərinə hucym etmələri, əməqçilərin silahlanmalarına səbəb oldy. Bojuq, qiçiq, erqəq, kadın—hamı, iʒə baʒladı; 600.000 kədər iʒçi silahlanıb kırmızı gvardija təʒqil etdi. Cavanlar cəbbəxanaları dytdylar. Kadınlar və yʒaklar isə juqsəq jerlərə duʒmənin baʒına toqməq uçun, daʒ toprak və sajirə daʒımakla məʒgyl oldylar.

Byrzyazija hoqumati baʒçıları Tijer əməqçilərin silahlanmasından korkdy. Əməqçiləri tərqi-silah etməq məksədilə duʒmənlə qizli barıʒık etməq uçun, oz adamlarını prysjalıların janına qondərdi.

Xalk qutləsi duʒmənlə alçakcasına sulh japmak istəjən Tijer hoqumati əlejhinə çıkıʒda bylyndy. By vəzijjət uzrə Tijer Parisin jakınlıgında olan Versal ʒəhərinə kaçdı. Byrzyazija hoqumatinin Parisdən kaçdıgı qun, hoqumət proletarlar əlinə qeçdi və Kommyna baʒladı.

By hadisə 1871-nci ilin 18 martında olmyʒdy. Versala kaçmıʒ əqsi-inkilabçılar prysjalılar ilə ittifak baglajarak, Parisin uzərinə hucym etdilər. Quçələrdə kanlı vyryʒmalar baʒlandı. Ittifakları olmadıgından iʒçi və qəntlilər, kuvvədən duʒdulər. 70.000-ə kədər kommynar qullələndi. Byrzyazija, kadın, yʒak, koca, cavan hər qimi qordulərsə əldurdulər. Beləliqlə butun dunjada misli qorulməmiʒ proletar hoqumati birinci iʒçi inkilabını məhv etmiʒ oldylar.

SYALLAR:

1—Paris Kommynası nə zaman və nə naticədə olmyʒdyr?
2—O zamanqı Fransa hoqumati qimin əlində idi?
3—Muharəbədə qim galib çıkdı?
4—Kommyna nə zaman dincə baʒladı? Byny mufəssəl səjləjin?
5—Hoqumatin xajınlıgı nədən ibarət idi?
6—Kommynanın nihajəti nə oldy?
7—Kommynanın dagılmasına səbəb nə oldy?

II-Internasjonal.

Paris Kommynasının talanından sonra, butun kapitalist əlqələrinin hamısında kapitalistlərin kanlı intikamı baʒladı. Kommyna korkysy karʒısında byrzyazija sınfı. işçi sınfı əlejhinə ʒiddətli mubarəzə açdı. Proletariat əz iıgıntılarını duzəldincəjə kədər bir çok illər qeçdi.

Paris Kommynasından 15 il sonra iʒçi sınfının rəhbərləri, jenidən bejnəlxalk birliq duzəltməq fiqrinə duʒdulər.

1889-ncy ildə Parisdə çagırılmıʒ kongrada, II-Internasjonalın əsası kyryldy. II-Internasjonal əz təʒqilatına, sosjalizm əsaslarını təsdik edən devlət haqimijjətinj və byrzyazija agalıgını zorla zəbt edən nizamlı çıkıʒları muhumm sajan iʒçi təʒqilatlarını daxil etməqi kərara aldı. 25 illiqi nəticəsində, II-Internasjonal butun məmləqətlərin sosjalist və iʒçi firkələrini birləʒdirməqə muvəffək oldy.

XX-əsrin əvvəllərindən baʒlajarak, II-Internasjonala daxil olanların arasında, marksizmi byrzyazija fajdasına qərə izah edən adamlar əmələ qəlməqə baʒladı. Bynlar çokalarak inkilabi marksizmi inqar etdilər. II-Internasjonal da beləliqlə javaʒ-javaʒ byrzyazija ilə razılaʒmaga uz dytdy.

Ʒtytgart kongrasında muharəbə əlejhinə oldygyny bildirən II-Internasjonal 1914-ncu ildə mejdana qələn cahan muharəbəsində tamamilə byrzyazija tərəfinə qeçib əməqçilərə xıjanət etməsinə jol verdi.

II-Internasjonalın belə xıjanətinə qərə, ona «Sarı Internasjonal» adı verdilər. Beləliqlə II-Internasjonal da məhv olyb qetdi.

Muharəbə bitdiqdən sonra II-Internasjonalın qeçmiʒ baʒçıları əz xıjanətlərini davam etdirməq və iʒçi sınfını aldatmak uçun, ony təzədən təʒqil etməqə sə'j etdilər.

1919-ncy ilin fevral ajında Isveçrənin Bern ʒəhərindəqi konfrans, II-Internasjonalın xətti-hərəqətini jokladı. Onyn cahan sazıʒçıları təʒqilatı oldygyny, Kommynist Internasjonalının rəhbərliqi altında bojuməqdə olan inkilab hərəqətləri əlejhinə mubarəzə apardıgını və proletar inkilabı ilə mubarəzədə, byrzyazijaja jardımçı oldygyny tə'jin etdi.

SYALLAR:

1—II-Internasjonal nə zaman kyrylmyʒ və nə kədər əmur surmuʒdur?

2—Cahan muharəbəsində II-Internasjonal, nə qibi bir vəzijjət kəbyl etdi?

3—Muharəbədən sonra II-Internasjonalın halını səjləjin.
4—Umymijjətlə II-Internasjonal necə bir təʒqilat idi?

III-Internasional.

II-Internasjonalın baʒçıları xıjanət etdiqi uçun, bejnəlxalk iʒçi hərəqatı baʒsız kaldı. Muharəbə qetdiqcə yzandı. Əməqçilər arasında narazılık artdı. By halın karʒısını almak uçun iʒçi sınfının inkilabçı rəhbərlərini bir jerə toplamak və bynynla, uçuncu bir Internasjonal təʒqil etməq lazım qəldi. III-Internasjonalın təʒqil vəzifəsini, Lenin joldaʒ əz əhdəsinə qəturdu.

Əvvəl 1915-nci ildə Simmervaldda, sonra 1916-ncı ildə Qintalda muharəbə əlejhinə və Internasjonal təʒqil etməq barəsində iqi konfrans oldy.

1919-ncy ilin 5 martında Moskvada butun dunja əməqçilərinin inkilabçı təʒqilatlarını birləʒdirməq məksədilə, III-Internasjonalın birinci kongrası olyb, byrada III-Internasjonalın təʒqil edilməsi kərara alındı.

III-Kommynist Internasjonalı, butun məmləqətlərin kommynist firkələrini birləʒdirməqdə və əməqçilərin azadlıgı uçun rəhbərliqdə bylynmakdadyr. By Internasjonal, kommynizm kyrmak iʒində çalıʒdıgından, Kommynist Internasjonalı adını almıʒdyr.

III-Internasjonalda əməqçilərin duʒmənlərinə jer jokdyr. Onyn baʒçısı butun dunja kapitalistlərinə duʒmən olan Lenin, onda çalıʒan adamlar isə onyn ʒəjirdləridur.

SYALLAR:

1—III-Internasjonal nə vakt və harda təʒqil olyndy?
2—III-Internasjonal qimin rəhbərliqi ilə duzəldi?
3—III-Internasjonalın ohdəsində nə qibi vəzifələr dyryr?

Kızıl jardım cəmijjəti (MOPR).

Kapitalist əlqələrində, kapitalizmin məhvi uçun çalıʒan miljonlarca iʒçi və qəntli, byrzyazija cəlladları tərəfindən amansız syrətdə tə'kib olynyrlar. Bynlardan bə'ziləri əldurulur, bə'ziləri isə Portəqiz hoqumətinin Mozambik kəl'əsində, Rymanijanı Galatasında, Inqiltərənin surqun dijarlarında, Fransanın isti mustəmləqələrində, Amerikanın çıplak adalarında və sajir əldurucu və can alıcı jerlərində ac, çıplak, sahıbsız kalarak tələf olyrlar. By, inkilabçı mubarəzələrinə əməqçilərdən baʒka qimsə jardım etməjir, çunqu bynlar umym əməqçilərin mənfəətləri uçun çalıʒırlar.

Inkilab mubarizlərinə və onların ajilələrinə qoməq etməq uçun Bejnəlxalk Inkilabçılara Jardım Cəmijjəti («MOPR») təşqil olynmyşdyr. By təşqilata hamı əməqçilər qonullu olarak daxil olyrlar. Ajdın verəcəqləri kəpiq gryşlar, proletar azadlıqı mubarəzələrinə qoməq edib sosjalizm galibijjətinə vasitə olyr. Byna qorə hamı əməqçilər by təşqilata daxil olmalı və bejnəlxalk inkilaba əz qoməqini əsirqəməməlidur.

SYALLAR:

1—MOPR nə deməqdur?

2—Kapitalist əlqələrində inkilabçı əməqçilər ilə nə cur rəftar edirlər?

3—Bejnəlxalk mubarizlər uçun bizim vəzifəmiz nədur?

Qənclər hərəqatı.

Kapitalist əlqələrində qənclərin birinci təşqilatı 1880-ci ildə əmələ qəlmişdur. XX əsrin əvvəllərində, qənclər təşqilatı olmajan heç bir kapitalist əlqəsi kalmamışdyr. Rysjada isə qənclər ittifakı 17-ci ildən e'tibarən təşqil olynmyşdyr. 1907-ci ildə Ştytgartda, Karl Libqnextin sədrliqilə, sosjalist qənclər ittifakının birinci kyryltajı vake' olmyş. Kyryltajda 13 bejuq hequmətin numajəndələri iştirak etmişdur. Byrada sosjalist qənclər ittifakının programı: muharəbə əlejhinə mubarəzə, qiçiq jaşlı myzdyrların iş muddətini mudafəə (6 saatlık iş qunu) və sosjalist tərbijəsi hakkında kərar və kət'namələr kəbyl edilmişdur. 1915-ci ilin aprel ajında Isveçrənin Bern şəhərində Almanja, Polşa və Rysjadan başka, sosjalist qənclər itifakının 38,000 nəfər uzvunun iştirakilə kyryltajı olmyşdyr. By kyryltaj II-Internasjonalın sijasətini tənkid etmiş və muharəbənin dajandırılmasını tələb etmişdur. Proletar qəncləri, muharəbə əlejhinə mubarəzəjə də'vət edib, əz narazılıqını izhar etmişdur. Bejnəlxalk qənclər qununun hər əlqədə qeçirilməsi dəxi Bern kyryltajında kərara alınmışdyr.

SYALLAR:

1—Qənclər hərəqatı hansı tarixdən və harada başlanmışdyr?

2—Kyryltajlarda nə qibi məsələlər həll edilirdi?

3—Qənclər hərəqatının əhəmijjəti nədur?

Kommynist Qənclər Internasjonalı.

1919-cy ilin nojabr ajında Berlində bejnəlxalk qənclərin nevbəti kongrası çagırıldı. Kongrada Rysja K. Q. Ittifakının numajəndələri də vardı. By kongrada qənclər birliqinin, Kommynist Qənclər Internasjonalı adilə adlanması və III-Kommynist Internasjonalına koşylması kərara alınmışdyr. Qənclər hərəqatının qeniş əlçudə rəhbərliqini aparmak uçun, Qənclər Internasjonalının Icraijjə Komitəsi seçildi.

Qənclər ittifakının məksədi, Kommqnist Qənclər Internasjonalının kərarlarını, qənclər arasında həjata qeçirməqdur. Butun dunja işçilərinin arzısılə proletar qənclərin istəqi bir oldygyndan, şubhəsiz hər iqi kuvvənin sosjalizm ygrynda barabar çalışması lazımdyr. Onyn uçun Kommynist Qənclər Internasjonalı, III-Kommynist Internasjonalının ən sadik və inkilabçı ordysydyr.

SYALLAR:

1—Kommynist Qənclər Internasjonalı hansı tarixdən və harada olmyşdyr?

2—Orada nəji kərara aldılar?

3—Kommynist Qənclər Internasjonalının məksədi nəji tə'kib etməqdur?

Kırmızı Həmqarlar Internasjonalı (Profintern).

Cahan muharəbəsi bitdiqdən sonra butun dunja uzundə işçi hərəqatı canlanmaga başladı. Bir çok məmləqətlərdə işçilər əməqçi haqimijjəti ygrynda mubarəzəjə başladılar. Muharəbə vaktında kapitalistlər tərəfindən talan edilmiş olan həmqarlar ittifakını jenidən təşqil etməqə kədəm kojdylar. Muharəbəjə kədər 10 miljon uzvu olan həmqarlar ittifakının 1922-nci ildə 40 miljon uzvu oldy.

Işçi hərəqatının son dərəcədə artık tərəkki etməqdə oldygyny qorən kapitalistlər, by hərəqatı əz əllərinə almak çarəsini duşundulər. Bynyn uçun də 1919-ncy ildə Berndə, Amsterdamı Internasjonalı jaratdılar. Internasjonal, səzdə əməqçilərin əsas kanynlarını mudafəə edir, işdə isə—byrzyazijanın qoməqçisidur.

Byrzyazija ilə əməqdaşlık etməq və jalançı başçılara itaətdə bylynmak istəməjən butun əməqçilər inkilabçı həmqarlar ittifakının III Kırmızı Internasjonalını təşqil edib birləşdirməq fiqrinə duşdulər.

1921-nci ildə Moskvada olan inkilabçı həmqarlar ittifakının I Umymı Dunja Kongrasında, Kırmızı Həmqarlar Internasjonalının binası kyryldy. Kırmızı Həmqarlar Internasjonalı, Kommynist In-

ternasjonalı.nı.n rəhbərliqi altı.nda, cahan inkilabı.nı. və sosjalizm cəmijjətini kyrmagı, əzunun ən birinci məksədlərindən hesab etdi. Butun dunja həmqarlar ittifakları, əməqçilər azadlı.gı.nı. tə'min uçun, Kı.rmı.zı. Həmqarlar Internasjonalı. ətrafı.nda birləşmələdurlər.

SYALLAR:

1—Kı.rmı.zı. Həmqarlar Ittifakı.nı.n əsası., harda və nə vəkt kyrylmyşdyr?

2—Byrada nə qibi məsələlər həll edildi?

3—Halı.-hazı.rda həmqarlar ittifakı.nı.n nə kədər uzvu vardyr?

Klara Tsetqin qimdur?

Klara Tsetqin əz yzyn əmrunu sosjalizm ygrynda sərf etmiş və işçi kadı.nları.n azadlı.gı. uçun var kuvvəsilə çalı.şmı.şdyr.

Klara Tsetqin.

Tsetqin 1856-ncı. ildə Almanjada anadan olmyşdyr. Proletariatı.n bojuq dahiləri Marks və Enqels jaşadı.gı. zamandan bəri, o da əz ictimai işinə başlajı.b tədriclə juqsəlmiş və əməqçi qutləsi uçun jol qəstərici rəhbər bir kadı.n olmyşdyr.

Cahan muharəbəsi zamanı.nda inkilabçı.ları.n muhum rol ojnadı.gı. vakt, Tsetqin dəxi Roza Luksembyrg, Karl Libqnext və hətta Lenin ilə birliqdə çalı.şmı.şdyr.

O, diama mulqədar byrzyazija sı.nfı.nı.n məhv olmasilə, işçi qəntli və əməqçi kadı.nları.n azad jaşaması.nı. arzı. etmiş və by xusysda çalı.şmı.şdyr.

Klara, Kommynist Internasjonalı.nı.n bir uzvu olmakla barabar «Bejnəlxalk Inkilabçı.lara Jardı.m» (MOPR) cəmijjətinin də sədridur. III Internasjonal jaradı.ldı.kdan sonra o, by Internasjonalı.n və bejnəlxalk proletar inkilabı.nı.n dəjişməz, fəal bir təşqilatçı.sı. qibi çalı.şmı.şdyr.

Klara, bejnəlxalk proletar kadı.n hərəqatı.nı.n və həmçinin kommynist cəmijjəti kyrmak uçun mubarəzə aparan qeniş əməqçi kadı.n qutləsinin başçı.sı. qibi bojuq şohrət kazanmı.şdyr.

Klara Tsetqin, jalı.nı.z Avropa kommynizm hərəqatı.nı.n bojuq rəhbəri qibi dejil, ejni zamanda o, Şyralar Ittifakı.ndaqı. kommynizm hərəqatı.nda fəal bir syrətdə iştiraq edən şəxs olarak tanı.nmı.şdyr. Klara Tsetqin, butun əmur və kablijjətini sosjalizm jolynda fəda edən bejnəlxalk proletariatı.n rəhbəridur.

SYALLAR:

1—Klara Tsetqin qimdur və harada anadan olybdyr?

2—Ilq fəalijjəti harda olmyşdyr?

3—Biz Tsetqini necə tanı.jı.rı.k?

4—Klara Tsetqinin sijasi və ictimai aləmə xidməti?

Kadı.nlar hərəqatı.

Kadı.n hukyksyzlygy, dərəbəjliq devrindən başlamı.ş və kapitalizm devrində də davam etmişdur. Kadı.nları.n ən agı.r şərtlər içərisində jaşajanları., xusysən şəhər kadı.nları. olmyşdyr.

Məsələn Hindistanda Mano kanyny mycəbincə, kadı.n şəxsi həjata maliq dejildur. Kadı.nı.n əri olduqdə, başkası.na ərə qetməqə ixtijarı. jokdyr. 1911-nci ildə Hindistanda dytylan sijahı. uzrə, 1—5 ja-

зınadəq ərə verilən kızların sajı, 322,325 nəfər, 1—10 jaзınadəq ərə verilənlərin sajı, 2,229,778 nəfər olmyзdyr.

Kadın hərəqatı, əvvələn çok qiçiq bir dajirədə və ancak zijalı kadınlar arasında mejdana çıkmıз, sonraları qutləvi bir зəqilə qirmiзdur. Birinci kadın kylyby və cəmijjətləri Fransada 1795-1798-nci illərdə təзqil edilmiзdur.

XIX əsrin axırlarında, bejnəlxalk kyryltajlar və bejnəlxalk kadınların mərqəzi зyraları, təзqil olynmyз və kadın hərəqatı, bejnəlxalk bir xasijjət qəsb etmiзdur.

Rysjada kadın hərəqatı, XIX əsrin iqinci jarısında mejdana qəldi. Byrada da ibtida hərəqat, zijalı kadınlar arasında oldy.

1905-nci sənədən e'tibarən kadınlar sijasi hukyk tələb etməqə baзiadılar. 1917-nci il Oktjabr inkilabından sonra isə birinci dəfə olarak, kadınlar erqəqlərlə bir hukyka maliq oldylar. Kadınlar təзqilatı, kyrylyb, numajəndə kadınlar intixab etdilər. 1923-24-ncu sənədə numajəndə kadınların mikdarı, 46,640 nəfər oldy. Jenə by ildə, зyralarda iзləjən kadınların mikdarı, 14,6 prosentə çatdı. Qənt зyralarında olan kadınların sajı, 2,9 prosent, vilajət icraijjə komitəsindəqilərin isə 3,1 prosent oldy. Iзçi və qəntli kadın numajəndələrilə aparılan iзlər jalnız Mərqəzi Rysjada dejil, Rysjanın butun Зərk hissəsini də dytdy. 1924-ncu ildə Зyraların зərk hissəsində olan numajəndələr, 25,028 nəfərə çatdı.

Зyra hөqumətinin kadınlar hukykyna ajid verdiqi əmr və dekretləri nəticəsində, dərəbəjliq irsi olan kadını ərə verməq və çok arvadlılık kadagan edildi. Зərk cumhyrijjətlərimizdə iзçi və qəntli kadınlar kismən hələ də məarifsizdurlər. Laqin hөqumətimiz by jolda da bir çok iзlər qөrur. Hamı, əməqçilər, kadınların azadlıgı, və elmili olmaları, uçun çalıзmalıdyrlar. Çunqu sosjalizmin galibijjəti bizdən byny tələb etməqdədur.

SYALLAR:

1—Kadınlar qeçmiзdə nə halda jaзajırdılar?
2—Ilq kadınlar təзqilatı, nə zaman və harada kyryldy?
3—Зyralar əlqəsində kadınların azadlıgı, nə dərəcədədur?
4—Kadınların azad jaзamaları, jolynda bizim vəzifəmiz nədur?

Bejnəlxalk kadınlar qunu munasəbətilə.

S. Rystam-zadə

Dun kəfəs içində inləjirdiq biz,
O kara qunlərdən niзan kalmamıз.

Lenin bizim uçun kojmyзdyr bir iz,
Qөnlumuzdə hicran, fəgan kalmamıз.
Hurrijjət eзkilə çırpınan qөnlum,
Əməllər hicrində aglajırdı, dun.
Karanlık muhitdə aglajan qөnlum,
Artık aglamajır qulujor by qun.
Sysmyз by jerlərdə өtən bajkyзlar,
Burunmuз hər jeri зənliq, əjləncə.
Zəhmət bagçasında өtmədə kyзlar,
Əməllər qulujor зimdi hər qəncə.
Bitmiзdur kojnynda qullər lalələr,
Jaзıl paltar qejmiз yca dagların,
Eзidilməz artık acı, nalələr,
Talei dogmyзdyr iзby dijarın.
Mən bir jolçysyjam dogry jolların,
Jalvarmam «tanrı»ja, jıldıza, aja.
By qun dejilsə də, əminəm jarın,
Tapınacak dunja kommynizmaja.

XIII

FƏNN VƏ TEXNIKA.

Maзın və əhəmijjəti.

I

I l q b y x a r m a з ı n ı.

Ilq byxar maзınını icad edən bir Inqiltərəli dulqərin Cems Yat adında fərasətli ogly olmyзdyr.

Cems, bir qun çaj içərqən çajniq kapagının tərpəndiqini və ojnakladıgını qөrdu və o hərəqətin byxar kuvvəsindən asılı, olarak mejdana qəldiqini anladı. By syrətlə agacdan çarx kajırarak, byxar qucilə hərəqətə qətirməqə baзladı. Cems hər cur maзını kajırmakda ysta oldygyndan, 1736-ncı ildə dunjada birinci byxar maзınını icad etdi. Byxar maзınının icad edilməsi, dəmir jol parovozlarının və by qunqu byxar ilə iзləjən fabriqlərin, paraxod və sajirənin mejdana qəlməsinə səbəb oldy.

II

P a r a v o z.

Ilq paravoz kajırmak iзinə baзlajan adam Stefansondyr. By adam 1779-ncy ildə Inqiltərədə iзçi bir ajilədə anadan olmyзdyr. Stefansonyn atası joksyl oldygyndan, qomur mə'dənində iзlərdi. Zorz dəxi bir çok zaman atasına qəməq edərdi. Zorz daha çocyklygynda agac relslər uzərində hərəqət edən juqlu arabalardan çok maraklanarmıз. O, on dokkyz jaзına kədər savadsızmıз; ancak okymaga çok həvəsli imiз. Onyn bylyndygy jerdə məqtəb olmadıgından hər qun iзdən çıkıb konзy qəndə okymaga qedərdi. By kajda ilə Zorz az bir zamnada savadlı oldy. Əvvəlcə qomur çıkaran və daзıjan maзınları icad etdi. Qet-qedə təcribəsini artırarak, dəmir relslər duzəldib ustundə qiçiq paravozlar jurutməqə baзladı. Beləliqlə yzak mənzillər arasında dəmir jollar çəqdirib daha da kuvvətli

maзınlar ilə qediз-qəliз joly duzdu. Deməq insanlık aləminə ən bejuq xidmət edən зəxslərdən biri də Zorz Stefansondyr.

SYALLAR:

1—Cems qimdur və haralıdyr?
2—Cems nəji icad etdi?
3—Stefanson qimdur və harada dogylmyзdyr?
4—Stefansonyn xidməti nədur?

Çapxananın icadı.

Insanlar jazılarını bir çok zaman qagız olmadıgından, dərilər uzərində jazmıзlar. Sonralar qagız icad olynmyзdyr. By zaman insanlar ancak jenə də əl ilə jazırlardı. Laqin o zamanın ystaları, əsərləri taxta uzərinə jazıb, sonra baзka bir cismə qeçurməqi duзundulər. By da insanlara o kədər fajda vermədi. By hal, 1434-ncu ilə kədər davam etdi. Haman tarixdə almanjalı Gytenberg hər bir hərf uçun ajrıca bir taxta duzəltməqi və lazım oldykca byny səqub baзkasını duzməqi tapdı. By usyl, asan oldygyndan indijə kədər davam etdi.

Qeçmiзdə əl ilə agacdan hərflər hazırlandıgı halda, indi maзınlar kyrзyndan təqulmuз hərflərlə iз qərurlər. Maзınlar ilə çıkarılan qitablar təq varlıların ala biləcəqləri kijmətə dejil, çok ycyz baзa qəlir.

SYALLAR:

1—Son sistemdə qitab çap etməqi qim icad etdi?
2—By maзınların əhəmijjətini sөjləjin?

Tomas Edisson.

Tomas Edisson 80 il byndan əvvəl Amerikada dunjaja qəlmiзdur. Edisson çok joksyl ajilədən oldygyna qөrə, ona okymak mumqun olmamıзdyr. 12 jaзında iqən çөrəq kazanmak məksədilə dəmir jolynda gəzet satmıз; bylyndygy vagonda bir qimija labaratorijası duzub, təcribələr etmiз və bynynla əjlənmiзdur.

15 jaзında iqən gəzet çıkarmak həvəsinə duзmuз. Vagonda qiçiq bir mətbəə kyraзdırıb qundəliq qiçiq gəzetə çap edərəq satmaga baзlamıзdyr.

Bir dəfə posta mudirinin oglyny vagon altına duʒməqdən kyrtardıgı uçun, posta mudiri Edissonyn istəɋi ilə ona telegraf iʒlərini øjrətmiʒdur və az bir zamanda øzunu də, jakın bir jerə telegraf mə'myry etmiʒdur. Øzu çok maraklı və çalıʒkan oldygyndan, by barədə illərcə çalıʒarak, insanların fajdasına xidmət etmiʒ: fotograf və gramafon alətlərini icad etmiʒdur.

SYALLAR:

1—Edisson haralı və nə cur ajilədəndur?

2—Qiçiq iqən nə iʒlərlə məʒgyl olmyʒdyr?

3—Edissonyn insamijjətə xidməti nədən ibarətdur?

Eleqtiriq və əhəmijjəti.

Iqi muxtəlif cismin bir-birinə surtulməsilə o cisimlər junɋul maddələri çəqməq xasijjətinə maliq olyrlar qi, byna eleqtiriq dejilir. Baʒka-baʒka cisimlərin bir-birinə surtulməsilə hasıl olan eleqtiriq hakkında, ilq təcribəni XVI əsrin axırına dogry Inɋilis alimlərindən Albert etmiʒdur.

O, ilq təcribəsini Inɋiltərənin o zamanqı kralı Elizavetanın sarajında etmiʒdur. Elizaveta və onyn janında toplaʒmıʒ olan alimlər, təcribənin həkikiliɋini təsdik və tə'jin etmiʒlərdur. Sonralar eleqtiriqin muqəmməl bir ʒəqil alması ygrynda, Kylon, Volta və baʒka bir çok alimlər çalıʒmıʒlar. Eleqtiriq, jynanca qəhrəba mə'nasına olan eleqtron qəlməsindən alınmıʒdyr. Çunqu kədim jynanilər zijnət uçun, qəhrəbanı bojynlarına asarak onyn paltara surtulməsilə junɋul cisimləri øzunə çəqməq kuvvəsinə maliq olmasını ɋormuʒlərdi.

By məsələ onların nəzərində garibə bir hadisə olarak, çok zaman jaʒamıʒdyr. Hələ Roma kadınları da øz çəhrələrini qəhrəba ilə bəzər və xırda tuqlərin qəhrəbaja ɋah japıʒıb, ɋah kaçıʒmasına marakla tamaʒa edərlərdi. By hal, hər qəsə bəlli bir sirr idi. Mədənijjət iləriləqdiqcə sənaje və texnika tərəkki etmiʒ və eleqtiriqdən istifadə etməq iʒi øjrənilmiʒdur.

Eleqtiriq kuvvəsi dinamo dejilən bir maʒın vasitəsilə əldə edilməɋə muvəffək olynmyʒdyr. By maʒın hərəqət etdiqcə, çarxlarında eleqtiriq kuvvəsi əmələ ɋəlir və maftyllar vasitəsilə istənilən jerlərə aparılır. Dinamony iʒlətməq uçun, daʒ qømur, torf və ja neft lazımdyr. Laqin nəhirləri və çajları olan bə'zi ølqələr dinamo çarxlarını sy ɋucilə iʒlədirlər. Ona ɋørə də syja bə'zi ittifaklarda ag qømur dejirlər.

Eleqtiriq bir tərəfdən sənajei iʒlətməq uçun ycyz kuvvə verməli və o biri tərəfdən də qənt təsərrufatı iʒlərini asanlaʒdırmalıdyr. Halı-hazırda Ʒyralar Ittifakında Volxovstroj, Zaɋes qibi bøjuq eleqtiriq stansijaları hazır oldygy qibi, Azərbajcanda da sənajein tamamən eleqtiriqləʒməsi uçun plan tərtib edilmiʒdur.

By plan uzrə 1927-nci ilin axırlarında bitib iʒə salınmıʒ olan 800 at kuvvəli Nyxa eleqtiriq stansijası ilq olarak inʒa edildi. Byndan ilavə 8.000 at kuvvəsinə maliq olan bir stansija dəxi Ɋəncə kəzasının Zyrnabad qəndində tiqilməqdədur. Ɋəncə kəzasında sənaje tərəkki etməqdə oldygyndan, byranın eleqtiriqləʒmə iʒinə çok əhəmijjət verilmiʒdur.

Karasakkal, Tər-Tər və Samyr çajları ilə Azərbajcanın sajir jerlərində də eleqtiriq stansijalarının inʒaatı nəzərə alınmıʒdyr. Azərbajcanda eleqtiriqləʒmənin bir muvəffəkijjəti neft mə'dənlərinin eleqtiriqləʒməsi o biri muvəffəkijjəti isə, Baqıda və butun Ʒyralar Ittifakında birinci olan Baqı-Sabynçy eleqtiriq dəmir jolynyn iʒə salınmasıdyr.

SYALLAR:

1—Azərbajcanda eleqtriqləʒmə iʒi neçə jolda aparılır və hansılardyr?

2—Eleqtriqləʒmə iʒində Azərbajcanın muvəffəkijjətlərini sajın.

Telegraf.

1830-ncy ildə inɋiltərəli Morze eleqtiriq kuvvəsilə, yzak məsafələrə muxtəlif iʒarətlər verməɋi icad etdi.

Morzenin by icadına telegraf adı verilmiʒdur.

Telegrafın dogrylygyny imtahan uçun 1837-nci ildə, Inɋiltərədə jazılı xəbərlər və e'lanlar verildi. Telegrafın həkikiliɋi mejdana çıkdıkdan sonra 1838-nci ildə Inɋiltərədə birinci telegraf xətti çəqildi. 1842-nci ildə Fransada və sonra baʒka məmləqətlərdə də telegraf xətləri çəqildi. Rysjada isə birinci telegraf xətti 1852-nci ildə kyryldy.

Telegrafın insanijjət aləminə çok bøjuq fajdaları olmyʒdyr. Çunqu telegrafdan əvvəl insanlar, bir jerə verəcəqləri xəbəri bildirməq uçun, çok əməq və vakt sərf etməsi lazım ɋəlirdi. Telegrafın icadı, insanları by curə əməqlərdən azad etdi və bəʃərijjətin ɋələcəq inqiʒafı uçun çok bøjuq jolar açdı.

SYALLAR:

1—Telegrafı qim icad etdi?
2—Morze haralı idi?
3—Ilq telegraf xətti haradan çəqilmiз?
4—Telegrafın fajdası nədur?

Telefon.

Telegraf xəbərini insanlara çatdırmak uçun, bir adam lazım qəlirdi, byna isə həm çok vakt, həm də çok pyl sərf edilməli idi. Byndan kyrtarmak uçun çok çalıзıb, axırda amerikalı Bell və almanjalı Rejs adında зəxslər tərəfindən telefon icad edildi. Telefon da telegraf qibi simlər və aparatlar vasitəsi və eleqtiriq qucu ilə iзləjir. Bir tərəfdə søjlənilən søz, eleqtirq qucilə haman dəkikədə o birinin kylagına jetiзir. Telefon, telegrafdan çok jajılmıзdyr. Çunqu, insanlar bynynla, bir dəkikədə bir-birlərinin əhvalından xəbər dyta bilirlər. Azərbajcanın hər kəzasında, həttə hər bøjuq qəntdə də və bir çok evlərdə telefon vardyr. Yzak məsafələr ilə də danıзmak olyr. Tiflisdən Baqıja telefon ilə danıзılmakdadyr. Bynyn uçun, telefonyn əhəmijjəti çok bøjuqdur.

SYALLAR:

1—Telefon, hansı kuvvə ilə iзləjir?
2—Telefon ilə telegrafın fərki nədur?
3—Telefonyn tez intiзar tapmasına səbəb nədur?

Hərbi telefonyn çəqilməsi və onyn əhəmijjəti.

Hərbi telefon, bir balaca kytynyn içərisində iqi dənə mildən ibarətdur. Bynyn 4 dənə dəmir jajlı kylaga dytylan borysy və ust tərəfində iqi dənə balaca dujməsi (knopka) vardyr; agırlıgı kyty ilə bir jerdə 3 qilo 200 gramdyr.

Muharəbə zamanı hər bir iзdən əvvəl telefony hazır etməq lazımdyr. Çunqu əsqərin muharəbədə dyracagı jer ilə, baз komandanın oldygy jeri, telefon rabitəli edir. Telefon rabitəsi olmazsa, baз komandanın verəcəqi əmrlər qeçiqir, nəticədə muharəbənin məglybijjətinə səbə olyr. Byndan baзka telefon istirahətdə dyran əsqəri kuvvəjə də çəqilər; bynynla cəbhədəqi əsqərlərə hər bir vakt qøməq qøndərməq mumqun olyr. Telefon byralardan baзka, cəbhədə olan hər bir bøluqə çəqilir. Telefonçy əsqər, sənqərdən muharəbənin qe-

diзini dala xəbər verir; komandan da by xəbərlərdən nəticələr çıkarıb ona qørə hərəqətdə bylynyr. Muharəbə telefonynyn telləri jymyзak, ustləri qəndir və içərisində rezin, onyn da içində sozu aparan dəmir tellər vardyr. Dəmir telin uzərinə çəqilən qəndir və rezin isə dəmirin jagıзdan muhafəzəsi və jerə duзəndə səsin topraga qetməjib duz lazım olan jerə qetməsinə vasitə olyr. Hərbi telefonyn vəzifəsi agır oldygy halda, øzu çok junqul və sadədur. Muharəbədə hərbi kuvvələri fəlaqətlərdən kyrtarmaga birinci qøməqçidur.

Radio.

Telefon və telegraf muəjjən bir sadə iз qørə bilər. Bir sanijədə butun dunja ilə əlakə duzəltməq uçun, baзka bir зej tapmak lazım qəldi. Bynyn uçun də rysjalı Pavlof və italjalı Markoni adında bøjuq alimlər bir çarə tapdılar. Bynların tapdıkları çarə radionyn icad edilməsi oldy.

Radio aparatı, Morzenin çıkardıgı telegraf aparatı qibidur. Bynyn kyrylyзy ancak iqi juqsəq sutynlardan və bir də aparatdan ibarətdur. Iqi agacın arasında bir maftyl çəqilmiзdur qi, byna antenna dejilir. Antenna aзagıdaqı aparata bitiзir. Havanın içərisilə qələn və qøzə qørunməjən eleqtiriq dalgaları, antenna vasitəsilə aparatlara tøkynyr. Beləliqlə hamı xəbəri eзidiriq. Əvvəlləri radio da, telegraf qibi xusysi iзarətlər ilə danıзılırdı. Axır vaktlarda telefon qibi hər jer ilə danıзılmaga baзlamıзdyr.

SYALLAR:

1—Radiony qimlər icad etmiзlər?
2—Byndaqı aparatlar nədən ibarətdur?
3—Radionyn əhəmijjəti nədur?
4—Зyralar əlqəsində radiodan istifadə olynyrmy?

Radionyn əhəmijjəti.

Radio vasitəsilə butun høqumətlər arasında olan mə'lymatlardan və danıзıklardan xəbər dytmak mumqundur. Qeçmiзdə ajlarca və illərcə xəbər dytması mumqun olmajan jerlərdən, indi bir sanijədə lazımi xəbərləri toplamak mumqun olyr. Radio mənfəətli bir alət olmakla, kijmətcə də, ən ycyz baзa qəlir. Hər qəs istəsə by aparatı øz evinə qətirdib istifadə edə bilər. Baqıda oldygy qibi Azərbajcanın baзka kəzalarındaqı kylyblarda, məarif evlərində, kiraətxana qymalarında və sijar jerlərdə camaatın istifadəsi uçun radio kojylmyз-

1925-ci ildə radio vasitəsilə Okjanys uzərilə verilmiз fotograf зəqli.

dyr. Bynynla iзçilər alimlərin muhazərələrinə, konsertlərə və hər curə jeni xəbərlərə kylak asırlar. Mədəni olqələrdə radio vasitəsilə bir adamın зəqlini də baзka bir olqəjə verməq mumqun olmyзdyr. Radionyn qələcəqi çok bojuqdur. Insanlar bir neçə ildən sonra, radio kuvvəsini butunluqlə ilərilədəcəq və bəзərijjətin tərəkkisinə daha artık imqan vermiз olacakdyr.

SYALLAR:

1 — Radionyn əhəmijjəti nədədur?

2—Qələcəqdə radiodan nə qibi ymydlar qozlənir?

Havanın necə olacagını əvvəldən bilməq.

Insanlar, havanın muxtəlif dəjiзiqliqlərinə dikkətlə fiqir verməq vasitəsilə bojuq bir muvəffəkijjət kazandılar. O da, havanın necə olacagını iqi qun əvvəldən sojləməq mumqundur.

Havadakı dəjiзiqliqi duzqun ojrənməq uçun xusysi binalar tiqilir qi, by binalara meterolozi observatorija adı verilir. By observatorijalarda jagıзı, isti-sojyklygy, rutybəti, zəlzələni, quləqi və sajir təbiət hadisələrini bildirən bir çok alətlər olyr. By alətlər vasitəsilə jakında qozlənilən hadisələri əvvəlcədən bilərəq və onyn karзısını almak uçun çarələr axtarmak mumqun olyr.

Məsələn: çok vakt jaz zamanlarında, səhər—ertə—birdən duзən зiddətli sojyklar (səhər зaxtaları), butun bostan və bag bitqəlirini tələf edir. Onyn olacagını bir qun əvvəl bilib bag və bostanlarda tustulu зejlər jandırmak və baзka vasitələrlə karзısını almak olar.

Observatorijada olan baзlıca alətlər bynlardyr: barometro (hava olçən) termometro (isti olçən), heqrometro (nəm olçən), fluqer (quləq olçən) və iləx.

By binalardan telegraf ilə fırtınanın jaklaзdıgını, tez bir zaman içərisində isqələlərdə dajanmıз olan qəmilərə xəbər verirlər. O zaman qəmilər dənizə çıkmajır və kəzaja az ograjırlar. By son 20-30 il ərzində bojuq vaporların uzərində observatorija kajırmıзlar qi, sahildən yzak bir jerdə oldykları zaman, havanın necə olacagını ojrənirlər. O zaman fırtınanın jaklaзdıgını bilincə, hazırlık iзi qorməq və fırtınanı korkysyz karзılamak mumqun olyr.

Observatorijalarda, jagan jagmyryn kədərini jagmyr olçən vasitəsilə bilməq mumqundur. Jagmyr olçən, vedrəjə okзar bir kabdyr. By kab açık bir jerdə sutyn uzərində kojylyr. By kabın içərisinə toqulən jagmyr, suzqəc qibi dəliqli jerdən qeçib dibə jıgılır. Hər dəfə jagmyrdan sonra, syjy dərəcəli bir istəqan vasitəsilə olçub, kejd edirlər. Həftə, aj və il baзında byny hesaba vyryrlar və by sajakla filan jerdə, filan vakt içərisində, filan kədər jagmyr jagmıзdyr, dejə mə'lymat verirlər. By zaman jagan jagmyr jerin uzərində kalsa nə kalınlıgında bir sy təbəkəsi əmələ qətirəcəqi hesab edilir və jagmyryn kədəri millimetro ilə olçulur. Məsələn: jagmyr olçən vasitəsilə belə bir mə'lymat əldə edilmiзdur qi: Lənqəran kəzasında orta hesab ilə ildə 1200 millimetro, Baqı kəzasında isə orta hesab ilə ildə 240 millimetro jagmyr olyr.

SYALLAR:

1 — Havanı əvvəlcədən xəbər verən jerin adı nədur?

2 — Metrolozi observatorjanın əhəmijjəti nədur?

3 — Observatorjada olan alətlərdən bildiqimizi sajın?

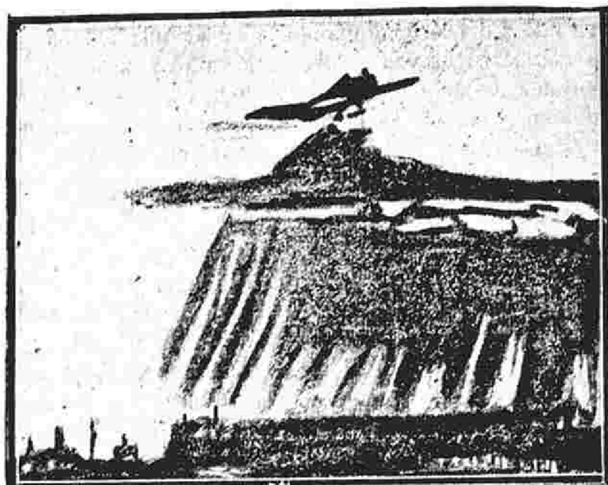
4 — Jagmyry nə ilə olçurlər?

5 — Azərbajcan kəzalarındakı jagmyry qostərin.

Ajroplan və onyn inqiзafı.

Amerika ixtira'çılarından Vilbor və Yrvejl Rejt kardaзları mexaniqli motor ilə hərəqət edən və havada agır bir hava qəmisi ja'ni ajroplan kajırmakda birinci muvəffəkijjət kazanmıзdılar. 1903-ncu ildə bynlar oz ajroplanları ilə 59 sanijə yçyb birinciliqi kazandılar. O vaktdan jalnız 26 il qeçmiзdur. Əlbəttə by muddət dunjanın qeçirmiз oldygy juz min illərə nisbətən çok az bir vaktdyr. Laqin

by vakt nə kədər az olsa da, insanlar by muddətdə ən əhəmijjətsiz və qiçiq təʒəbbus və təcribələrdən baʒlamakla by ƣun artьk havanь fəth etmiʒlər.

Təjjarələrdən eleqtriqləʒdirilmiʒ kym səpməqlə sun'i jagmyr jagdьrьlmasь.

1924-ncu ildə ijyl ajьnьn 14-16 sьnda Kyre və Droejn adlь Fransьz ajroplançьsь Farman-Zabrio adlь ajroplanla jerə enmədən 37 saat 59 dəkikədə 50 sanijə muddətində yçmyʒlardyr. Ajroplançьlьk belə bir sur'ətlə tərəkki etməqdədur.

1903-cu ildə jalьnьz 59 sanijə yça bilən insan, 1924-ncu ildə 38 saat havada kalmьʒdyr. Oldykca ƣɵzəl və maraklь mukajəsə dejilmi? 10-12 il byndan əvvəl ajroplançьlьƣьn jeni tərəkkijə baʒladьƣь bir zamanda, mɵhqəm və davamlь təjjarələr olmadьƣь uçun jalьnьz saqit və quləqsiz havada yçmak lazьm ƣəlirdi. O zaman hər bir təjjarəçini ɵlumə məhqym sajьrdьlar. By ƣun isə araba və ja at ilə ƣetməq, ajroplan ilə ƣetməqdən daha korkylydyr.

1923-ncu ildə almanlarьn miniq və juq təjjarələri bir miljon 44 min 465 qilometro məsafə yçyb bir ildə 20.278 min nəfər miniq 1.201.000 qilogram posta juqu və baʒlьca olarak gəzetə daʒьdьklarь halda birce bədbaxt hadisə belə uz verməmiʒdur. Təjjarlər hər bir havada yçdyklarь qibi sur'ətlərini də agьla ƣəlməjən dərəcədə artьrmьʒlardyr. Məsələn: ajroplanlar saatda 400 və daha zijada qilometro jol ƣedirlər.

1923-ncu ildə Metlend adlь bir Amerika hərbi təjjarəçisi saatda 444,5 qilometro yçyb birinciliƣi kazanmьʒdyr. By sur'ət ən ƣuclu quləqlərdən 5-10 dəfə artьk bir sur'ətdur.

Posta və kijmətli juqlər daʒьmak uçun, hava ƣəmilərindən ƣeniʒ syrətdə istifadə olynyr. Hələ ɵlqəni duʒməndən xьlas etməq iʒində ajroplanlarьn kijməti həddindən artьkdyr. Son muharəbələr, qimja muharəbələri ʒəqlini aldьkda, ɵlqənin mudafəə iʒi baʒlьca olarak ajroplanlar uzərinə duʒur. Duʒmənə hucym etməq və duʒmənin jerini qəʒf etməq, tamamilə ajroplanla baʒa ƣəlir.

San Fransisko ilə Njy-jork arasьndaqь ən yzyn posta hava xəttində 100 dən artьk təjjarə iʒləməqdədur. Bizim Ʒyralar Ittifakьnda dəxi, hava postasь muvəffəkijjət kazanmьʒdyr. Posta təjjarələrindən, gəzetələri tez daʒьmak uçun istifadə olynyr. Məsələn: London səhər gəzçtlərini, Paris gəzetəçiləri haman səhər saat 6—9 tamamda satьrlar. Jenə bynyn qibi Leningrad xalkь, dəxi, hər səhər Moskva gəzetələrini alьb okyjyrlar.

1924-ncu ildə sentjabrьn 28-ndə ajroplan ilə devri-aləm sijahəti tamam edildi. 351 saat davam edən by hava sijahəti içərisində, 44,054 qilometro (40,000 verst) jol qeçilmiʒdur.

SYALLAR:

1 — Ilq ajroplanlarla nə vakt təcribə etmiʒlər?

2 — By halda ajroplanlarla nə qibi iʒlər ƣɵrulur?

3 — Devri-aləm sijahəti neçə muddətdə tamam edildi?

4 — By kədər tərəkki sajəsində ƣələcəqdə ajroplanlardan nə ƣɵzləməq olyr?

Təjjarələrin inqiʒafь dijagramь.

Musabəkə	1904	1921
Sur'ət saatda	50 qilometro	saatda 330 qilometro
Hundurluƣə kalkmak	3 metro	12.425 metro
Juq kaldьran	5 pyt	700 pyt
Havada davamь	5 dəkikə	24 saat 19 dəkikə
Məsafə ƣetməsi	5 qilometro	3040 qilometro
Miniqlər	1 nəfər	114 nəfər
Motor kuvvəsi	25 at ƣucu	1,000 at ƣucu
Fəlaqət	50 fajiz	0,018 fajiz

Indi təjjarələrin kəzaja ograması, dəmir jolyndan da azdyr.

Qimja və onyn əhəmijjəti.

Qimja, sənajein artmasьnda və qənt təsərrufatьnьn ƣeniʒlənməsində bojuq fajdalar verir. Kьzьl əsqərlərə lazьm olan hər curə

patlajıcı maddələr, bogycy, agladıcı və ƣuldurucu gazlar, hamısı qimja vasitəsilə alınır. Byndan belə məmləqətin mudafəəsi tamamilə qimjadan asılıdyr.

Əqin jerlərimizi, jakʒı məhsyl verəcəq bir hala ƣətirməƣə qimja ən lazımlı bir vasitədur. Jəkin olmyʒdyr qi 16 qilogram azoty topraga katdıkda, dən məhsyly 160 qilogram və ƣəj mejvələr 160 qilogram artır. Qimja sənajeini artırmak deməq, butun sənaje və qənt təsərrufatını irəli aparmak deməqdur.

Ququrt, mərƣumuʒ, ququrtlu garbon klor və bir çok baʒka zəhərli maddələr, qənt təsərrufatına zərər verən cuculər ilə mubarəzədə çok fajdalar verirlər. Çəl siçovlylarını kırmak uçun ququrtlu karbon və klordan istifadə olynyr. Mejvələri kyrdlardan, bostanları və bagları hər cur həʒəratdan təmizləməq uçun əczalar iʒlədilir.

Hələ ətrafımızdakı ƣərduƣumuz sun'i rənƣlər, baʒdan-baʒa qimjanın səmərəsidur. Rənƣsazlar, parça bojajanlar, hətta baʒmakçılar belə hər ƣun qimjanın jaratdıgı və tapdıgı maddələrdən istifadə edirlər. By kədər fajdalı bir elmi hər qəs øjrənib həm həjatını həm də ølqəsini mudafəəjə hazır olmalıdyr.

SYALLAR:

1 — Qimjanın nə qibi fajdaları vardyr?
2 — Qimja qənt təsərrufatına nə qibi qəməq edir?
3 — Qimjanın ølqə mudafəəsindəqi roly nədur?

XIV

GƏZET, ZYRNAL VƏ QITAB ILƏ TANIʒLIK.

Gəzeti necə okymalıdyr?

Əvvələn gəzetin təzəliƣini bilməq uçun tarixinə və nomrəsinə bakılır. Sonra baʒ məkaləjə, ən muhum hadisələrə, telegraf xəbərlərinə və firkə həmqarlar bildiriʒinə bakmak lazım ƣəlir. Byndan sonra firkə həmqarlar hərəqatına, iʒçi qəntli muxbirlərinin xəbərlərinə və sajirənin mutaləəsinə qeçilir. Deməq gəzet, baʒdan-baʒa dejil, materialın duzuluʒunə ƣørə okynyr. Ƣərəq xarici və ƣərəq daxili muhum xəbərlər toplandıkdan sonra, filjetona və lazım olan e'lanlara bakmak olar.

Gəzetlərdə çok zaman muhum və lazımlı xəbər və materiallar olyr. Firkə, həmqarlar və sajir iʒçilər, byndan istifadə edə bilər. Gəzetin uzundə materiallar lazımi sıra ilə toplanmıʒ və hər qəs by sıraları (sytynları) øz jerində okyjyb istədiƣi mə'lymatı ala bilər. Gəzetdən həmiʒə mənfəət ƣøturməq istəjənlər, gəzetdəqi muhum parçaları, qəsib idarədə iʒ saklamak kajdası uzrə dəstə-dəstə bir kardon kytyja toplamalı və materiallar çokaldıkda luzymlylarını saklajıb luzymyny itirmiʒləri atmalıdyr.

SYALLAR:

1 — Gəzetəni nə curə okymalıdyr?
2 — Gəzet ilə qitabın fərki nədur?
3 — Gəzetəni nə cur jerdə okymalıdyr?
4 — Gəzetədə nə qibi xəbərlər jazılır?

Məcmyəni neçə okymalı.

Məcmyəni (zyrnalı) okymak uçun qitabın mutaləəsində ƣøstərilən umymi kajdalar tevsijə olynyr. Laqin zyrnalda biz maraklandıgımız parçaları okyjyb jerdə kalanını səthi olarak ƣøzdən qeçirə biləriq. Zyrnalların sijahisini duzəltməq və duzƣun bir sy-

rətdə nomrələrin hamьsьnь alьb toplamak, axьrda ony qitab ʒəq-linə salьb muhafəzə etməq jakʒь olar. Çunqu zyrnallarda bə'zən təq-təq lazьmlь və ynydylmajacak parçalar jazьlьr. Beləliqlə də hər vakt ondan istifadə etməq mumqun olyr.

SYALLAR:

1 — Məcmyəni necə okymak lazьmdyr?
2 — Məcmyədən həmiʒə istifadə edə bilməq uçun nə etməlidur?

Mə'ryzəjə necə hazьrlanmalьdyr?

Mə'ryzəçi ozunu dinləjənlərdə bir marak ojandьra bilməsi uçun, muəjjən bir plana gɵrə tezisi olmalьdyr. Byndan baʒka da mə'ryzəçi jeni mə'lymatlardan və bojuq qitablardan istifadə etməlidur. Mə'ryzədə uç əsas noktəni nəzərdə dytmalьdyr.

1 — Karʒьsьndaqь camaatь; 2—sɵjləjəcəgi materialь; 3—vaktь.

Birincidən məksəd; camaatьn biliq səvijjələrini nəzərdə dytyb onjarьn anlaja biləcəgi bir plan uzrə mə'ryzədə bylynmak, Iqincisindən məksəd; materiallarь jakʒь təhkik edərəq ony dinləjənlər janьnda mər'yzəçinin ytanmamasьdyr. Uçuncusu də; camaatьn əqsərijjətini nəzərdə dytyb vaktь çok yzatmamak, jə'ni az vaktda çok, fajdalь sozlərlə mə'ryzəni isbat edib kyrtarmakdyr. Bynyn uçun materjalь kabakcadan vakt ilə ɵlçməlidur. Çunqu mə'ryzənin kijmətlisi, muxtəsər və fajdalь olanlardyr. Mə'ryzənin gɵzəl olmasь uçun sɵjləjənin ɵzundən asьlь olan bir neçə jollar vardyr. Mə'ryzə edərgən, xusysi hərəqətlərdə bylynmak, sɵjlərgən səsini çok ycadan və ja çok alçakdan çьkarmamak, dyryʒynda gulunc hərəqətlərdə bylynmamak və bə'zən də jerli misallar ilə sozlərinə kuvvət verib camaatьn ryhyny okʒamakdyr. Mə'ryzə əsnasьnda gyryltynyn kalkmasь mə'ryzəçinin sozlərinə jakʒь hazьr olmamasьnь bildirir. Jaxʒь hazьrlьklь mə'ryzəçinin sɵjlədiqlərini, xalk jakʒь baʒa duʒər, saqitliqlə dinlər və heç də jorylmaz. Byna gɵrə mə'ryzəçi jakʒь hazьrlanmalь, sadə danьʒmalь, mə'ryzənin kьsa və fajdalь olmasьna fiqir verməlidur. Axьr soz uçun ɵzundə bir kədər kuvvətli materiallar saklamalь və çьkьʒda bylynanlara kənaət edici cavablar verməgi bynynla tə'min etməlidur.

SYALLAR:

1 — Mə'ryzəçinin əsas vəzifəsi nədur?
2 — Mə'ryzədə hansь kanynlarь nəzərdə dytmalьdyr?

3 — Camaatь maraklandьrmak uçun nə gibi jollar gɵturməlidur?
4 — Mə'ryzəçi nədən istifadə etməlidur?

Sədrliq və qatibliq vəzifələri.

Jьƣьncaƣьn muvəffəkijjətli geçməsi uçun, bacarьklь və ozunu jakʒь apara bilən joldaʒlardan sədr seçilir. Sədrin vəzifəsi jьƣьncaƣьn muəjjən bir kərara gəlməsinə jardьmda bylynmakdyr. Sədr iclasь duzgun və nizamь uzrə aparmalьdyr. Xusysən ciddi məsələlər muzaqərə olynan iclaslarь artьk dərəcədə nizam ilə aparmalьdyr. Həddindən artьk rəsmijjətçiliq də iclasь pozyr; məsələn: çok səs oldykda, sədr saqitliq əmələ gətirməlidur. Sədr intizam hukykyndan istifadə etdigi hallarda, jьƣьncaƣьn da oz tərəfində oldyƣyny hiss etməlidur. Iclasьn butun gediʒ məs'ylijjəti sədrin ohdəsindədur. Sədr mubahəsələrin gəsginləʒməsinə jol verməməlidur. Belə hallara da dərhal karʒьsьnь almalьdyr. Yzyn danьʒana tez-tez dajandьrьcь iʒarələrdə bylynmak, iclasdaqьlarьn fiqrini bir jerə toplar. Sədr ozunun butun hərəqat və tədbirlərində tamamilə objektiv bir syrətdə dolanmalь və iclasda bylynanlara və habelə byradaqь ajrь-ajrь gryplara və danьʒana sɵjlədiqlərini baʒka subytlarla tamam etməqdə qoməq etməlidur. Mə'ryzəçinin sozunə jerdən cavab verilməsinə jol verməməlidur. Sədr oz tərəfində heç bir təqlifdə bylynmamalьdyr. Iclasda olanlar çok təcribəsiz, heç iclas gɵrməjənlər isə, sozu çok yzatmamak uçun, sədr jol gɵstərməlidur. Sədr, həll ediləcəq məsələləri və onyn həll etməq jollarьnь jakʒь bilməli və iclas açьldькda, əvvələn məsələləri muzaqərəjə kojmalь və natiklərə sьrasь ilə soz verməlidur.

Qatibə gəldiqdə, o iclasda danьʒьlanlarь dikkətlə dinləjib kejd etməlidur. Qatibin vəzifəsi jьƣьncak uçun duzgun və əməlь bəratulkevl tərtib etməqdur. Bə'zi qatiblər iclasda ancak musəvvədə (çernovik) dytyb sonra bəratulkevl duzəldir. By jakʒь dejil; iclas zamanь bəratulkevli oradaca tərtib etməlidur. Bynda heç bir çətinliq jokdyr. Səsə kojylan kət'namalar, jazьlь syrətdə verilməli oldyƣy uçun, bynlarь da asanlьk ilə jazmak olar. Bəratulkevldə jalьnьz hansь kət'namanьn (qimin, hansь numrə ilə təqlif edilmiʒdur) kəbyl edildigi gɵstərilməlidur. Mubahəsələr kьsa jazьlьr. Byndan ilavə və nitklərdə edilən təqliflər hər halda kejd edilməlidur. Jьƣьncaƣьn bəratulkevlində ən əhəmijjətli noktə, jьƣьncaƣьn əhəmijjətini (bir cəmijjətin iclasьmь, sadə mitingimi, muəjjən numajəndələr jьƣьncaƣьmь), jьƣьncaƣьn vaktьnь və jerini gɵstərməq və lazьm olan jerlər-

də jıgıncakda iʒtiraq edənləri də kejd etməqdur. Sonra, sədr, qatib və ɋundəliq məsələlər jazılmalıdyr. Mubahəsələrin muxtəsər məzmyny, kərarlar və təqliflər isə tamamilə jazılmalıdyr. Səsə kojylına zamanı, qatib, hansı kərarın nə kədər lehinə əlejhinə, səs verildiɋini və bitərəfləri kejd edir. Jıgıncagın muəjjən kərarı hakkında olan xusysi fiqrini, hər qəs hej'ətə verir və by fiqir də bəratulkevlə jazılır. Qatib, sədrin ɋostərməsilə sojləjənlərin sijahisini saklajır və səsə kojyldykda səsləri sajmakda iʒtiraq edir. Kapalı səs verildiqdə, hamıda hazır kələm, kagız olmasına qatib ɋoz jetirir. Sədrə ɋələn butun kərarlar, bəjanatlar və baʒkaları qatibə verilir. Qeçmiʒ jıgıncagın bəratulkevlinin okynyb təsdik edilməsi, həmiʒə məsələlərin birincisini təʒqil edir. Okynan bəratulkevlə ilavə edilməli məsələlər varsa artırılır; e'tirazı olan jer varsa səsə kojylyr. Bəratulkevlin agarılmıʒında sədrin və qatibin imzası olmalıdyr. Sədr qibi qatib də, mubahəsələrdə iʒtiraq etməjir. Jalınız sədrin ɋostərməsilə, soz alıb bəratulkevli, kət'namanı və təbriq teleɋramlarını okyjyr.

Qitabı neçə seçməlidur?

Qitab okymakda biz çok vakt sistem və kajda ɋozləməjiriq. Ləqin okynacak qitabın ilq əvvəl sijahisini dytmak lazımdyr. By barədə kataloglardan və ja qutubxana mudirlərindən istifadə etməq daha əlveriʒli və xejirlidur. Qitab mutaləəsinə əvvəlcə xırda və asan qitablardan baʒlamalıdyr. Ɋet-ɋedə maraklandıkca, əsaslı qitablara qeçməq mumqundur.

Xırda qitablardan çok zaman artık və ətraflı mə'lymat toplamak mumqun olmajır. Bynyn uçun bir məsələ hakkında qiçiq bir qitabdan, artık mə'lymat almak istərqən, nəticədə heç bir mənfəət ɋoturməq olmajır. Bir məsələ hakkında jazılmıʒ bir kalın qitabı okymak, xırda bir neçə qitab okymakdan asan və anlaklı olyr. Qitabın oz məksədinizə yjɋyn olyb olmadıgını bilməq uçun, qitabın fehristinə bakmalı, və muəllifin baʒka qitabları barəsində oz fiqrinizi bir jerə toplajıb, ondan sonra o qitab uçun muəjjən bir kərara ɋəlməlisiniz!

SYALLAR:

1 — Qitab seçməq uçun nə etməlidur?

2 — Ilq mutaləəjə, nə cur qitablardan baʒlamalıdyr?

3 — Qitab seçməqdə hansı usyldan və nələrdən istifadə etməlidur?

Qitabı neçə okymalı.

Bir çok adamlar savadlandıkdan sonra, fajdalı qitablardan istifadə etməq istərlər. Qitabı neçə okymagın usylyny ojrənməmiʒ, qitabdan istifadə etməq mumqun dejildur. Qitab okymak, ən lazımlı zehin və agıl iʒidur. Bynyn nəticəsində ozumuzu jeni biliqlə dev-lətləndirir, fiqrimizi ɋeniʒləndiririq. Bə'zi adamlar nə kədər qitab varsa, hamısının okynması lazım oldyɋyny ɋuman edirlər. Halby qi, qitab okymak uçun, qutubxanalarda, magazalarda olan qitabların hamısını okyjyb bitirməq mumqun ola bilməz. Bynyn uçun okynması ən zəryri olan qitabı seçməq lazım ɋəlir.

Belə qitablar isə az və okynması da asandyr. Bir vaktda bir məsələ uçun iqi-uç qitabdan istifadə etməq olar; ləqin qitabı okymaga baʒlarqən, okyjanın janında bir dəftər ilə karandaʒ olmalıdyr. Qitabı okydykda ony jazanın (muəllifin) adı ilə əsas və maraklı fiqirlərini, ixtilaflı jerlərini, harada və hansı ildə nəʒr edildiɋini, dəftərə kejd edib ɋoturməlidur. Qitabı okydykda butun fiqri oraja verməɋə və okynan qitaba ajid oz rə'jinizi də mejdana çıxarmaga çalıʒmalıdyr. Hər bir qitabı okydykdan sonra qitabın məzmynyna ajid oz tənkidilə bir icmal jazmalıdyr. Qitab belə okynsa, çok fajdalı olar. Qitabı okydykda by usyla riajət etməlidur.

SYAL:

1 — Qitabı neçə okymagın kajdalarını bir-bir sojləjin!

Okynan ʒeji tənkid etməq.

Hər bir kiraətdə iqi məksəd vardyr: birisi qitab jazanın (muəllifin) bildirməq istədiɋini mənimsəməq, o biri də ona tənkidi bir kijmət verməqdur. Bynyn uçun muəllifin əsərlərini okydykda məzmynlarını, bir-birilə dytyʒdyrmalı, arasındakı rabitə və təzadlar, məntiki səhvlər ɋozdən qeçirilməli, onların dogrylyɋy, ilavə olynacak və ɋoturuləcəq jerləri kejd etməlidur. Qitabın dogrylygyny kijmətləndirməq uçun, muəllifin ɋətirdiɋi misallara, subytlara tənkidi bir nəzərlə bakılmalıdyr.

Muəllifin hər bir subyty ajrı-ajrı təhlil edilməli və məksədə duzɋun olyb olmadıgı, qitab içərisindəqi statistiq mə'lymatın duzɋunluɋu duʒunulməlidur. Bynyn uçun də tənkid edənin əlində, həkiki statistik mə'lymat və biliq olmalıdyr. Muəllif baʒkasının əsərindən istifadə etmiʒ isə, onyn da duzɋun mə'nada ɋoturulməsinə dikkət etməlidur.

Heqajələri okydykda, muəllifin usylyna ajrьca əhəmijjət verilməlidur. Bir muəllifin bir neçə əsəri varsa, onlarьn jalnьz birini okymakla jok bir neçəsini okyjarak onyn məsləqini, jaradьcьlьqьnь өjrənməli və sonra muəllifə kijmət kojmalьdyr. Hətta heqajə qitablarь ilə elmi qitablarьn mutaləəsini by sajakla tənkiddən өtru birləʒdirməq okyjanьn өzu uçun də çok maraklь və fajdalь olar.

SYALLAR:

1 — Okynan qitablarь tənkid etməqdən məksəd nədur?
2 — Tənkid nə usyl ilə aparьlmalьdyr?

Kiraət kajdasь.

Nəzərə alьnmьʒ kiraət planьnь həkikətdə həjata qeçirməq uçun qitablarьn okynmasьnьn nə kədər vakt aparacagьnь ajdьn syrətdə əvvəlcədən tə'jin etməq lazьmdyr. Səhifələrin sajь və qitabьn өlçusu mə'lym oldykdan sonra byny hesablamak asandyr. Dikkət edilməsi lazьm qələn ʒeji, saatda neçə vərəkə okyja bildiqinizi tə'jin etməqdur. Heqajə qitablarьnь orta kajda ilə saatda 40-50 səhifə, elmi qitablarь isə bynyn jarьsь kədər okymak mumqundur.

Kiraət uçun ən qөzəl vakt səhər ertədur. Bynyn uçun, tezdən dyrmaga adət etməli. Kiraətdən əvvəl və sonra zimnastiq tə'limini japьnalь və hər 50 dəkikə mutaləədən sonra, 10 dəkikə tənəffus etmlidur. Insan өzunu belə alьʒdьrarsa kiraət səmərəli olar. By da iqi jol ilə mumqundur: 1) kiraət uçun muəjjən vakt tə'jin etməq, 2) okynacak qitabdan qundəliq hissə tə'jin etməq. Kiraəti həm tez, həm də javaʒ okymagь bilsən və by kiraət uçun ajda nə kədər vakt lazьm oldygyny hesablaja bilsən, qөturulmuʒ plan bizim uçun çətin olmaz.

Okynacak qitablarьn kejd edilməsi və kiraət uçun plan vərəkələrinin duzəldilməsi, qələcəqdə kiraətimizi planlaʒdьrmak jolynda mөhqəm bir təməl ola bilər.

SYALLAR:

1 — Kiraət sistemi necə olmalьdyr?
2 — By cur kiraətdən nə mənfəət hasьl olyr?

XV

PROLETAR ƏDƏBIJJATЬ.

Proletar ədəbijjatь.

Bizdə proletar ədəbijjatь Ʒyra hoqumət kyryldykdan sonra vucyda qəldi. By zaman inkilabdan korkan kapitalistlər, qөhnə mədənijjət məhv olacak dejə kьʒgьrmaga baʒladьlar. Ʒərk өlqələrini od və kьlьncdan qeçirən, Çin iʒçilərini qөrpə yʒaklarь ilə barabar qullə baran edən avropa kapitalistləri idi. Mədənijjəti məhv edən də o jymyʒak ag əlli Avropalьlar oldygyny həjat və zaman bizə qөstərdi. Kapitalist Avropa belə bir hal qeçirir iqən, Ʒyralar Ittifakь hər qun mədəni cəbhədə tərəkki etməqə baʒladь.

Indi əməqçilər qeçmiʒin çuruntulərini supurərəq, jeni həjat əsaslarь jaradьrlar. Ʒyralar Ittifakьnda, xusysən Azərbajcanda inkilab tə'siri altьnda jeni ədəbijjat və jeni qənc ədiblər jetiʒir. Bynlar əməqçilərin mubarəzəsini təsvir edirlər. Millətçi jazьçьlarьn və zijalьlarьn bədbin, ahənqlərinə karʒь, proletar ʒairinin ʒən və sevimli səsləri eʒidilir. Onlar, өz kələmlərinin ycynda jeni kommynist cəmijjətinin məfqyrəsini daʒьjьrlar. Jeni turq ʒairləri; Blok, Majakovsqi, Demjan Bedni qibi, rys proletar jazьçьlarьnьn tə'siri və nufyzy altьnda bөjuməqə və qөhnə məfqyrələrə karʒь mubarəzəjə hazьrlaʒьrlar. By qənc mubarizlərimizdən biri də Sulejman Rystamzadadyr. O, qөhnə fiqirlərə karʒь:

Kanlь jaʒlar akьtma hər bir an,
Pəq jazьksan; zavallьsan ʒair!
Hər pərinin өnundə diz çөqmə
Nə kədər bak, məlallьsan ʒair!

Qəndi ilhamьnь muhitindən
Nə uçun almajьrsan ej, qələbəq
Qibi qullərlə ojnajan! by nədur?
Jaʒajьrsan by qun suruqlənərəq!

Və ja
Varlıkdan jaz bizə, joklykdan jazma!
Xalkımıza dərin bir kyjy kazma!
Ətrafına bir bak, jolyn azma
Qi baharın sənin xəzana bənzər.

dejə ilq çıkışda bylynandyr. Onyn jeni şeirlərində muştərəq həjat ilə baglı olan ictimai hissələr, zalımlara karşı, saglam bir qin və mubarəzə həvəsi vardyr. Byndan başka Nəzərli, M. Arif, Fevzi, Adil Nəcdət, Ə. Husejn zada qibi proletar şairləri mejdana ƣəlməqdədur. Kızıl kələmlər cəmijjəti namilə adlanan ədəbi təşqilat, Azərbajcan 'arixi-ədəbijjatında bəjuq bir mevke dytmakdadyr. Və bizə proletar ədəbijjatının ƣələcəq inqişafına kət' ymydlar verməqdədur.

SYALLAR:

1 — Əsqi zijalılar bizə nə nəzərlə bakırdılar?
2 — Proletar ədibləri hansı məfqyrədə işləjirlər?
3 — Azərbajcandaqı ƣənc ədəbijjatçılardan hansılarını bilirsiniz?
4 — Bynlardan ƣələcəqdə nə ymyd ƣozləjiriq?

Azərbajcan proletar şairi
Sulejman Rystamzada.

Sulejman Rystamzada 1906-cı ildə Baqı şəhərində dogylmyşdyr. Atası dəmirçi oldygyndan, evladına da by sən'əti øjrətməq istəmişdur. Bynyn uçun atası ilə barabar dəmirçiliq sənətində çalışmışdyr. Yşaklıgı zamanında gəzet, qitab, şeir və qiçiq heqajələr okymagı çok sevərmiş. Bir tərəfdən vucydyndaqı zəifliq, o biri tərəfdən də elmə olan həvəsi, nihajət ony təhsilə vadar edər.

1921-ci ildən ƣənclər ittifakına daxil olyr və 1922-ci ildən də mətbyat sahəsinə kədəm kojyb, gəzet muxbirliƣi ilə işə başlar. Ilq dəfə jazdıgı şeirlər, 1923-cu ildən çıkan «Məarif və mədənijjət» (indi: inkilab və mədənijjət) zyrnalında dərc edilir. 1924-cu ildən e'tibarən «Ƣənc işçi» gəzetəsində komsomol həjatını təsvir edən şeirləri jazar. 1925-ci ilə qibi jazdıgı şeirlərində bir kədər duşuƣunluq ƣorunur. Laqin 1925-ci ildən sonra, jeni həjat cəbhəsinə atılmış, jeni ahənƣlər ilə şeirlər jaradır. Azərbajcan və başka Şyra cumhyrijjətilərində nəşr edilən məcmyə və gəzetlərin çokynda iştiraqa başlar. Jazdıgı şeirlərdən bə'ziləri ƣurcu, erməni və rys dillərinə tərcumə edilir.

Halı-hazırda Azərbajcan proletar jazıçıları cəmijjətində çalışmakdadyr. Jeni və ƣənc proletar şairi olan Sulejman Ryrstamzada, mədəni məarif cəbhəsində və təsərrufat sahəsində olan muvəffəkijjətlərimizi jazılarında ƣostərməqdədur. Azərbajcanın və Kafkaz daglarının təbii ƣozəlliqlərini ƣostərməqlə barabar, kadınların da çadraları atıb jeni həjata ƣirmələrini təbiig edir.

SYALLAR:

1 — Sulejman Rystamzada harada və nə vakt dogylmyşdyr?
2 — Hansı ajilədə bojumuşdur?
3 — Onyn təhsilinə səbəb nə oldy?
4 — By halda nə işə məşgyldyr?
5 — Ədəbijjatda nə qibi əsərlər jaradır?
6 — O, hansı jolda çalışır?

Demjan Bedninin muxtəsər tərcuməji-halı.

Demjan Bedninin əsil adı Jefim Aleksejeviç Pridvorovdyr.

1883-cu ildə Kybovka qəndində dogylmyşdyr. Atası velikorys, anası isə, ykrajnalıdyr. Yşaklık zamanları ata-anasının həjatındaqı ajrılık, byna çok əzijjət vermişdur.

1825-ci ildə atası Leningrad şəhərində ryhani məqtəbində xidmətçi, vagzalda hammal və sonra zavodda işçi olmyşdyr. Anası isə Kybovka qəndində jaşajırdı. Demjan 2 jaşından 7 jaşına kədər atasının janında şəhər həjatı ilə, 7 jaşından 13 jaşına kədər anasının janında qənt həjatı ilə jaşamışdyr. Atasının janında iqən ipəq fabriq-zavod və işçi həjatı byna çok tə'sirlər etmişdur. Qəntdə oldygy zaman, qəndin avamlıgı, pijanlıkla məşgyl olmaları, həqumətin zulumu və sajirə hamısı Demjanın əsəblərinə dokynyrdy. Qəntlilərə bəjuq adamlar qibi məsləhət verir, ərizələr jazırdı.

Sonra Demjan, idarələrin birində jazıçılık vəzifəsini alır. Byndan da butun qənt həjatını və qənt əhvali-ryhijjəsini øjrənə bildi. Demjan ta yşaklıgından əsqərliƣi və qənt həjatını dərindən duşunurmuş. Sonra jazılarının bir çoky əsqər və qənt həjatına ajid olmyşdyr.

Belə təəssurat altında Demjanın təhsil zamanları başlar. Məqtəb təhsilinə başlamadan, atasından okymasını øjrənmişdi. Sonra Demjanı Kybovkada olan qənt məqtəbinə kojdylar. Məqtəbi son dərəcə sə'j ilə və parlak bir syrətdə bitirdi. Kiraət və mutaləə onyn sevimli məşgələlərindən idi. 13 jaşında iqən imtihan verərəq, hə-

ƣumət hesabьna hərbi feldʒerliq məqtəbinə daxil oldy. By məqtəb Demjanьn həjatьnь dəjiʒdirdi. Onda bir çok jakʒь tə'sirlər ojatdь. Təmizliq, ictimai və mədəni həjat jollarьnь byradan ɵjrəndi. Rys ədiblərinin əsərlərilə daha jakьndan tanьʒ oldy və qiçiq ʒeirləri jazmaƣa baʒladь.

17-jaʒьnda məqtəbi bitirdi və hərbi feldʒerliq vəzifəsində kaldь. 21-jaʒьnda hərbi vəzifədən azad olmak və təhsilini artьrmak həvəsinə duʒdu. Ciddi imtihana hazьrlaʒьb 1904-cu ildə Leningrad darulfunynynyn tarixi-ədəbijjat ʒɵ'bəsinə daxil oldy.

1905-ci il tələbələr hərəqatь onda canlь bir inkilab məfqyrəsi jaratdь. Tələbələrin inkilabь təʒqilatlarьnda iʒtiraq etməƣə və ɵzɵzunə «qim ilə ƣetməlidur?..» dejə syallar verməƣə baʒladь. 1905-ci li inkilabь boƣylarak irticaьn ƣetdiqcə artmasь, bynyn həjatьna daha da artьk tə'sir etdi.

Demjanьn ədəbi fəalijjəti.

Darulfunynyn həjatь ilə ədəbi fəaijjətə baʒajan Demjan, 1908 və 1909-ncy illərdə javaʒ-javaʒ ɵzunu ƣɵstərməƣə baʒladь. Tələbə zyrnalь olan «Rysja sərvəti» məcmyəsində birinci ʒeirlərini byrakdь. Iqi ildən sonra jarьm ƣizli bolʒeviq gəzetələrində iʒtiraq etdi. Demjan da irtica illərinin vəhʒilərini təsvir edən Tolstoj, Andrejev, Korolenko və sajirəjə koʒyldy.

1910-1911-nci iəllrdən, Lenin və gejri joldaʒlarьn ədəbijjatlarь ilə tanьʒ oldy. Bolʒeviqlərin naʒiri-əfqari olan «Zvezda» və «Pravda» gəzetələrini marakla okydy. Bynlarьn tə'siri altьnda ilham almьʒ ƣənc proletar ʒairi Demjan, ilq bolʒevizm ryhynda jazьlmьʒ ʒeirlərini by gəzetələrə ƣondərib ɵzu də mətbəədə təb' etməq iʒində iʒtiraq etdi. 1912-ci ildə joldaʒ Lenin ilə tanьʒ olyb gəzet idarələri hakkьnda bə'zi ʒiqajətlərdə bylyndy. Lenin də Demjanьn jazьlarьnьn byrakьlmasь hakkьnda təʒəbbuslər etdi. By zamandan sonra Demjan firkənin rəsmi muhərriri olyb kaldь.

SYALLAR:

1 — Demjan harada anadan olmyʒdyr?

2 — Onyn çocyklyk həjatьnь təsvir edin.

3 — Onyn cavanlьƣьnь təsvir edin.

4 — Demjanьn ədəbi fəalijjəti hansь zamandan baʒlar?

5 — Demjanьn sijasi və ictimai iʒçiliƣi nə zaman baʒlar?

6 — Demjan Bedninin xidmətlərini sajьn.

Baʒ quçə.

Çevirəni: **M. S. Ordybadı**

Demjan Bedninin «Baʒ quçə» adlь jazьlarьndan bir parça.

Baʒ quçəjə çьkdь, çirqin, mənhys fəhlələr,
Zandarmalar cəzalarьn lazьmьnca verdilər.
— Sevƣili Don kazaklarь çok jakʒь iʒ ƣɵrdulər.
— Ʒiarlarьn ƣɵrdunuzmu?
— Əvət bir zəhər qibi.
— Kara qirvə çəqilirqən hədələjirdi korkydyrdy jenə də.
— Doƣrydyrmy, iʒçilərdən kyrban çokdyr quçədə?
— Kyrban... Javrym iʒ kyrbansьz olyrmy?
— By qəmli dərs verəcəqmi bir mənfəət onlara.
— Verəcəqdur onlar uçun axьr by dərs bir bəla.
Ajnalь camoqanlar parьldajьr tazadan,
Iʒçilərin kanlarьndan təmizlənmiʒ xijaban.
Baʒ quçədə tazalandь hurmətli qinli danьʒьk.
Akʒamlarь atəʒindən ʒəhri sarmьʒ bir ьʒьk.
Orda jenə təmiz ƣejinmiʒ mutəfərrik unsurlər.
Dodaklarьn tərpədərəq, ajaklarьn surtərəq,
Onlar alçak laubali bir syrətdə ƣəzərəq,
Mohqəm ymyd bəsləjir qi, «ədəbsizlər» qolələr,
Ɵz qoləliq taleinə kapьlarak səbr edər.
Zənn edirlər: əzilmiʒ, atьlmьʒ, artьk isjan jaratmaz.
Parçalanmьʒ dalƣa qibi ƣeri dɵnməz kajьtmaz.
Jenidən. . .
Jenidən
Çuruq əsas baʒ əjər
Aƣьr divar yçyb duʒər dibindən.
— Al!
— Al!
— Bir-iqi —
Kuvvətlə
— Bir-iqi!
— Hummətlə!
— Hucym kьl!
— Parla 17-nci il
— Orda qimdur?
— Orda qimdur?
Için cəqər hurqmuʒ halda: «dajan dyr».
— Qimdur həris cəllada?

— Byrada boз kyrзyn ata!
Orda qimdur jalaklanan, jalvaran?
Koj rədd olsyn agalardan paj yman.
-- Bir-iqi!
— Kuvvətlə!
— Bir daha!
— Bir daha!
Jaltaklar heç bizə lazım dejildur.
Haqimijjət butun iзçi həkkidur.
-- Bir-iqi!
-- Hummətlə!
-- Hucym kıl!
Bizləri qim mevkeindən koparar?
-- Belə kuvvət qimdə var?
Proletar təpiqinin altında
Baз quçədə bir inilti bir səda!!

Aj baзı bəlalı fəhlə.

Sabir.

Nə sokylmysan araja, a baзı bəlalı fəhlə?!
Nə xəjal ilə olybsan, belə iddəalı fəhlə?
Sənə dinmədiqcə fəhlə, azıxıb jolyn çaзırsan,
Kapıda dajanmajıb da zala dogry dırmaзırsan,
Kara fəhlə oldygynda, bəju-xanla çylgaзırsan
Nəjə bizdə qormujursən, by kədər cəlalı fəhlə!
Nə çıgır-bagır edirsən, jorylyb ysanmajırsan,
Ədəb ilə ez məkamın, tanıjıb dajanmajırsan,
Hələ qehnə paltarından, kızarıb ytanmajırsan
Baзına kojyb qəlirsən, jeqə bir motalı fəhlə!
Byna bak, by sir-sifətlə, danıзır da bir ibarə,
Qezum agrajır edəndə, by kırılmıзa nəzarə,
Qətirib byrakdı qimlər, byları bizim dijarə
Nə bilim haralı qasıb nə bilim haralı fəhlə!
Belə idi adət əvvəl: bejə jalvarardı qasıb,
Nucəbaları qerəndə, ajaga dyrardı qasıb,
Iqi kat olyb ədəblə, bəjə baз vyrardı qasıb,
Var idi vəfalı qasıb, var idi həjalı fəhlə!
Dəjiзib zəmanə indi, dolanıb butun umyrat
Ajagı çarıklılar da, qəlib istəjir musavat.
Belə əsrdə məiзət, bizə xoз qeçərmi hejhat

Ajılıb jatan cəmaət, qez açıb kapalı fəhlə!
Ada fəhlə sən qet əlləз, sana qunlərin aj olsyn,
Qet olarla sez danıз qim, sənə fəkr də taj olsyn,
Bəзərijjət aləmindən, nəjinə qerə paj olsyn
By dejilmi baз kylagın, a baзı havalı fəhlə!
Bəзərijjət axtarırsan, hanı rutbəvu-cəlalın?
Mədənijjət axtarırsan, hanı pylu-mulqu-malın?
Əzəmijjət axtarırsan, hanı xalisən mənalın?
Hanı takə-takə зalın, a cırık çyxalı fəhlə!
Danıзırsan azgın-azgın, hanı kəsri-zərniqarın?
Hanı Anna təq barıзnan? Hanı Sonja təq niqarın?
Hanı məclusu kymarın? Rufəkaju mejqusarın?
Hanı nəзəji xumarın? A kalın kafalı fəhlə!

Sabirin tərcuməji-halı.

Mirza Ələqbər Sabir Tahirzadə 1862-ci ildə Зamaxı зəhərində dogylmyзdyr. 8 jaзında məqtəbdə okydygy zaman mollaların zylmyny qestərən:

Dytdym orycy irəmazanda
Kaldı iqi qezlərim kazanda
Mollam da dəjur jazı jazanda

зeirini jazmıзdyr. 12-jaзında Hacı Sejjid Əzimin məqtəbinə qirmiз və ez ləjakətini qestərdiqi uçun, Sejjid Əzim bynyn okymasına çok əhəmijjət vermiзdur. Bir kədər turqcə və farsca ejrəndiqdə, atası Sabiri məqtəbə qetməqə byrakmajır, ez duqanında ticarət ilə məзgyl olmaga məcbyr etmiзdur. 23 jaзında Irana qedib, bir çok зəhəri qəzmiз və təqrar Зamaxıja kajıtmıзdyr. Bir neçə vaktdan sonra jenə də Irana qetmiз isə də, atasının olum xəbərini alıb, Зamaxıja kajıtmıзdyr. Bojuq bir qulfət sahıbı oldygyndan, sabyn biзirməq ilə ajiləsini dolandırırmıз və əlinə duзən beз on dəkikə vaktını mutaləə və зeir jazmaga sərf etmiзdur.

1901-ci ilə kədər həjatı çok agır qeçmiзdur. 1901-ci ildə зairlər və zijalılar ilə tanıз olaraK, ilq jazıları qah mərsijə, nevhə, qah da kəsidə və gəzəllərdən ibarət olmyзdyr. Nihajət Molla Nəsrəddində iзtirakı, şabirin tanınmasına vasitə olmyзdyr. Sabir зairliqdən baзka, saglam bir iradə sahıbı da olmyзdyr. By iradə sajəsində alimlərin və mollaların karзısında dyra bilmiзdur. Həcvdə Sabir qibi jeni ədəbijjat cıgırı açan bir зair olmamıзdyr. Əməqçi həjatına:

By çərxi fələq tərsinə devran edir indi,
Fəhlə də ezun daxili insan edir indi.

ʒeirilə jakьnlaʒdьƣьnь ƣɵstərmiʒdur. Kadьnlarьn əsarətini, fəhlə-qəntlilərin avamlьƣьnь, mulqədar və kapitalistlərin zylymlarьnь çok ƣɵzəl təsvir etmiʒdur. Sabir həjatьnda ƣɵrduƣu həkikətləri, jazmakdan çəqinməmiʒdur. Xanь, mollanь, padʒahlarь, pristavlarь, koçylarь həcv ilə jazmьʒ və musəlman aləmində olan elmsizliq, avamlьk, mevhymat və sajir əxlak və adətlərin hamьsilə ciddi mubarəzə aparmьʒdyr.

M. Ə. Sabir

1910-cy ildə Ʒamaxьda ony ɵldurməq istədiqlərindən, Baqьja ƣəlib Balaxanь məqtəbində turq və fars lisanь muəllimi olmyʒdyr.

Həjatьn acь zərbələri altьnda jaʒajan Sabir, cijər, xəstəliƣinə dytylyb 1911-ci ildə vəfat etmiʒdur. Vaktilə Sabirə kijmət verilmədiƣi halda, indi əməqçilər ɵz ʒairini tanьjьr və onyn namьna hejqəllər, ƣutubxanalar, kylyblar, məqtəblər açьr.

SYALLAR:

1 –Sabir harada və hansь tarixdə dogylmyʒdyr?
2 - Harada təhsil almьʒdyr?
3 -Atasь Sabir hakkьnda nə edirdi?
4- Sabir nə vakt tanьnmaga baʒladь?
5- -Sabir qimlər ilə mubarəzə aparьrdь?
6—Əməqçilər Sabir uçun nə jadiƣar byrakdьlar?

Əqinçi.

Sabir.

Bəsdur, by kədər baʒlama fərjadə əqinçi!
Kojma ɵzunu tulquluƣə adə əqinçi!
Bir uzrlə hər ƣundə ƣəlib dyrma kapьmda;
Jalvarma mənə bojnyny qəc byrma kapьmda
Ƣahь baʒьna, ƣahь doʒunə vyrma kapьmda.
Ləgv olma, ədəb ƣɵzlə by mə-vadə əqinçi!
Lal ol a ƣedə baʒlama fərjadə əqinçi!
Xoʒ qeçmədi il çollujə, dehkanə nə borcym;
Jagmadь jagьʒ, bitmədi bir danə nə borcym;
Əsdi kara jel çəltiƣə, bostanə nə borcym;
Ƣetdi mənə nə fəhləliqin badə əqinçi!
Lag-lag danьʒьb baʒlama fərjadə əqinçi!
Aldь doly əldən səru-samanьnь nejlim;
Ja inqi çəjirtƣə jedi bostanьnь nejlim;
Verdin qeçən il borcyna jorganьnь nejlim;
Ol indi palas satmaga amadə əqinçi!
Lal ol a balam baʒlama fərjadə əqinçi!
Sɵz açma mənə çok çalьʒьb az jeməƣindən;
Canьn bə cəhənnəm qi, ɵlursən deməƣindən;
Mən ƣɵzləmərəm, bygda çьkar ver bəbəƣindən.
Çəltiq də ƣətir; arpa da, bygda da əqinçi!
Joksa sojaram lap dərini adə əqinçi!
Sən hej de jokymdyr, çьkarьb canьnь allam;
Vallahь ojyb dideji-ƣirjanьn allam:
Ʒallaga dytyb pejqəri-urjanьnь allam;
Ɵjrəʒməmisən ət jaga dunjadə əqinçi!

Lag-lag danьşьb başlama fərjadə əqinçi!
Çutçu babasan bygdanь ver, darь jejəfsən;
Sy olmasa kьşda əridib karь jejərsən;
Daşdan jymyşak zəhr nədur marь jejərsən.
Ɵjrəşməmisən ət jaga dunjadə əqinçi!
Hejvan qibi omr ejləmisən sadə əqinçi!
Laqin mənim insanlьk olyb vəz'i-madarьm;
Bəjzadajam aşajişədur cumlə kərarьm;
Mejsiz, məzəsiz olyr şamu-naharьm.
Lьtə belədur haləti-bəjzadə əqinçi!
Bəjzadələrin rəsmi bydyr adə əqinçi!

Maksim Gorqi.

Maksim Gorqinin tərcuməji halь.

Maksim Gorqinin əsil adь, Aleqsej Maksimoviç Peşkovdyr. 1868-ci ildə martьn 29-nda Nizni Novgorod şəhərində dogylmyşdyr. Iqi ildən sonra atasьnьn mə'myrijjəti səbəbilə Həştərxana ƣəlmiş, atasь orada vəba xəstəliƣindən olmuşdur. Anasь jenidən Gorqi ilə Nizni Novgorada kajьtmьşdyr. 1875-ci ildə anasь da vərəm xəstəliƣindən vəfat etmişdur.

Qimsəsiz kalan Gorqinin bir çəqməçi janьnda şaƣirdliƣə ƣirməqdən başka bir çarasь kalmamьşdь. 1884-cu ildə, okymak ucun Kazan şəhərinə ƣetmişsə də, ancak okyjamamьş və çorəqçi şaƣirdliƣinə ƣirmişdur. Kazanda bir neçə tələbələr ilə ulfət baglajьb, onlarьn inkilabi təşqilatlarьnda işləməƣə başlamьş. Byrada sijasi, iktisadi və ictimai ədəbijjat ilə tanьş olmyşdyr. 1888-ci ildə inkilabçь və xalkçь

Romans ilə tanьş olyb, onyn təbligat məksədilə bakkal duqanьnda şaƣirdliq etmişdur. 1889-da birinci dəfə həbsə alьnmьş və iqi ildən sonra byrakьlmьşdyr.

Gorqi həbsdən çьkdьkdan sonra Novgorody tərq edərəq pijada Tsaritsinə və byradan Xersona, Xersondan Krьmn vasitəsilə Tiflisə ƣəlib məşhyr inkilabçьlar ilə tanьş olmyşdyr.

1892-ci ildə Kafkaz gəzetində Gorqinin birinci heqajəsi olan «Makar çydra»sь çьkmьşdyr. Gorqi byradan isə Niznijə ƣedib, advokat Larinin janьnda işləməƣə başlamьş və məşhyr rys ədibi Korolenko ilə tanьş olyb ədəbijjat sahəsinə kədəm kojmyşdyr. Kazan gəzetəsində «Volga» adlь, Nizni Novgorod gəzetəsində «Sьgьrçьn» və «Arxip baba» adlь heqajələri çьkmьşdyr. 1893-də daimi olarak Samara gəzetəsində feljeton jazmaga başlamьş və inkilabçьlar ilə əlakədə bylynmyşdyr. Onlara mumqun kədər jardьm etmişdur. 1901-ci ildə Peterbyrgda çьkan «Zizn» məcmyəsində «Fьrtьna elçisi» adlь əsəri çap edilmişdur. Peterbyrgda iqən intibalnama byrakmak ustundə həbs edilirsə də, ciƣər xəstəliƣinə dytyldygyndan Tolstojyn təşəbbusu ilə azad edilib Krьma ƣondərilir.

1902-ci ildə Rysjada Gorqi bɵjuq ad kazandьgьndan, Rysja Fənni Akademijasьna fəxri uzv seçilir. Laqin az vaktdan sonra, çarьn tələbilə uzvluqdən çьkarьlьr. 1905-ci ildə jenidən dytylyb kəl'əjə salьnьr. Kəl'ədə iqən «Ƣunəş çocyklarь» əsərini jazmьş. Gorqi iqi aj həbsdə kaldьkdan sonra—1906-da Avropaja, oradanda Amerikaja ƣedir. Amerikada, Fransanьn çara borc verməsinin əlejhinə «Ƣɵzəl Fransa» və «Ana» adlь çok bɵjuq heqajələrini jazьr. 1906-da Italjaja ƣəlib, Kapridə saqin olyr. By zaman Lenin də Cinevədə oldygyndan iqisi biri-birilə məqtyblaşьrlar. Gorqi bolşeviqlərin naşiri-əfqarь olan «Jyldyz» və «Məarif» gəzetələrində işləməƣə başlar. 1913-də əfvi-umymi munasəbətilə Rysjaja ƣəlir. 1922-ci ildə qɵhnə xəstəliƣi şiddət etdiƣindən, Avropaja ƣedər; halь-hazьrda Italjada saqindur. Laqin hər zaman Şyralar əməqçilərilə əlakəsini saklamakdadyr. Həmişə Şyra həjatьndan maraklanьr, Şyra gəzet və məcmyələrində iştiraq edir. Halь-hazьrda 10 illiq muvəffəkijjətlərimizi ƣorməq və ony butun dunja karşьsьnda ƣostərməq, proletarlarьn hər bir işi jaratmaga iktidarlarь oldygyny isbat etməq uçun Rysjaja ƣəlmişdur.

SYALLAR:

1—Maksim Gorqi nə məsləqdə bir ədibdur?
2—Əvvəlcə nə iş ilə məşgyl idi?.
3—Qɵhnə hɵqumət Maksim Gorqijə nə etdi?

Həbsxana.

Maksim Gorqi

Зəhər ustundəqi bylyt ony dymanlı, pərdə qibi sararak, palçıklı jerə xırda jagıз səpələjirdi. Jan-jana duzulmuз polis nəfərləri ilə zəncir qibi aralıga alınmıз arvad və qiзilərdən ibarət bəjuq bir insan dəstəsi, evlərin daз divarlarına surtulə-surtulə javaз-javaз hərəqət edirdi. By dəstənin baзı ustundə qizlin bir səs çınlajırdı. Boz alaca karanlık çohrələr, qilidlənmiз çənələr, mə'jys və gəmli nəzərlər... Qimisi oz qucsuzluqunu qizlətməqə çalıзarak, зaзkın-зaзkın quldugu qibi qustaxcasına zarafat da edirdi. Hərdəm bir əzilmiз həjəcan nidası, eзidilirdisə də, o nida ymydsyz və dytgyn bir səsdən ibarətdi. Sanqı by insanlar isjan vaktının jetiзdiqini və ja otmuз oldygyny hələ həll etməmiзlər. Polislərin jorgyn və kajgyly uzlərindən зərr jagırdı; jagıз damlaları bıg və зapkalarında parıldajırdı. Davasız məglyb olan insanların ustunə, jagıз ilə barabar agır-agır iri karlar japıзır, qojdən gəm gussə jagırdı.

Həjatə doldyr!—dejə qimin isə xırıldajan səsi eзidildi. Adamlar kojyn surusu qibi bir-birini basarak, akıntıja bənzər həjatə toqulur dənər. Onların narazı bagırtıları arasında kadınların da qoz jaзları, karıзık əsəbi acıklı səslər çınlajırdı. Darulfunynyn birinci kyrs tələbələrindən yca bojly, nəзəli, saglam bədənə maliq Miзa Malindin ytancak qəj qozlərilə ətrafındaqı acıklı, solgyn, зaзgın çohrələri jazıkcasına baka-baka dəstənin içərisində irəriləjirdi. Kadınların bagırtısı, əsəbi qulualər, ony həjəcana salırdı. Basa-basa bogylmak dərəcəsinə qələn Miзa, ytancak hiss altında nifrətindən aglamak dərəcəsinə qəlmiзdi.

XVI

SƏNAJEI-NƏFISƏ.

Sənajei-nəfisə.

Jakзı bir mysiki eзitdiqdə ony dikkətlə dinlər və ryhymyzda bir həjəcan hiss edəriq; byndan baзka ahənq e'tibarilə bir səz eзitdiqdə, əzumuzdə bir həjəcan dyjarık. Dyjdygymyz by həjəcanlar iqi curdur: biri həzz, o biri ələmdur. Nəз'ə qətirici mysiki, dinlədiqimiz zaman, by həjəcan həzz syrətində, bir fəlaqət xəbəri eзitdiqimiz zaman hiss etdiqimiz həjəcan isə ələm syrətində olyr.

Laqin by həjəcanlar, jolda qedərqən para byldygymyzda hiss etdiqimiz məmnynijjətə və ja karnımız ac iqən əlimizə qeçən bir jeməqi jediqimizdə hiss etdiqimiz dyjgyja bənzəməz. Deməq, dyjylan həjəcanlar arasında fərklər vardyr.

Qəzəl bir sənət nəticəsi olarak, dyjylan həjəcanı, o biri həjəcanlardan ajırmak uçun, byna həjəcani-bədii dejilmiзdur. By sajdıgımız həjəcanları mejdana qətirməq uçun bir neçə vasitə vardyr. Bynlar da: rəsim, mysiki, ədəbijjat, me'marlık qibi vasitələrdur.

Həmin vasitələrin ryhymyza bədii bir həjəcan qətirməsi uçun, hər halda məharət sahıbı bir adamın əlindən çıkması lazımdyr. Daha dogrysy həjəcani-bədii husyla qətirən зej, adi rəsim, mysiki, ədəbijjat dejil; bynları kijmətləndirən, sənət və məharətdur. By sənətlərə sənajei-nəfisə dejilir.

Зeir və зair nədur?

Incə sənətlərdən biri də ədəbijjatdyr. Зeir isə ədəbijjatın bir зə'bəsidur.

Зeiri jazanlara зair adı verilir.

Зeir, insanda qəzəl bir hiss və həjəcan dogyran ədəbi parçaja dejilir. Rəssam əz kələmilə bir зeji jaratdıgı qibi, зair də əz jazısilə jeni-jeni зejlər mejdana çıkarır. Rəssamlarda qəz kuvvəsi qəsqin oldygy qibi, зairlərdə də bir зeji canlandırmak kuvvəsi artık olmalıdyr. Insanlar arasında зeir çokdan bəri vardyr. O zaman зeir indi-

qi qibi muəjjən bir syrətdə ʒəqil və kijmət almamıʒdı. Agızdan-agıza eʒidilən by ʒeirlər xalk malını larından ibarət idi. Agızdan-agıza eʒidilən by ʒeirlərin ʒairləri də bəlli dejildi.

Ɵzƣəsinin hesabına xidmət edən məfqyrəsiz ʒairlər oldygy qibi, həkiki fiqirli ʒairlər də vardyr. Birinci ʒairlərin jazıları, ali sınfın və dinin tə'riflərinə ajiddur. Bynların əsərlərindən əməqçilər heç bir fajda ala bilməzlər.

Həkiki fiqirli ʒairlər isə, xalkın həjatını, muhitini, ehtijacını ƣörənlər və ony oldygy qibi təsvir edənlərdur.

By curə ʒairlərə misal olarak, Azərbajcandan Sabiri və Mirzə Fətəli Axyndofy ƣoturməq olar.

Proletar hoqumətinin məksədləri bam-baʒka oldygy uçun, ʒairlərdən və ʒeirlərdən etdiƣi tələblər də baʒka curdur. Bizdə ʒeir, əməq və inkilab nəgmələri ilə proletarların galib olmasını, onyn jaʒajıʒını, mədənijjətini təsvir etməqdur. Bizdə ʒeirlər azad proletar hoqumətini, azadlık hukykyny, iʒçi kadınları, xalk təsərrufatını, və camaat məarifini ifadə etməlidur.

İndiqi ʒairlər tamamilə camaaatın istəqlərinə ƣirməli, onyn dililə danıʒmalıdyrlar. Proletar ʒairləri ancak, joksyl camaatın juqsəlməsi yƣrynda çalıʒır, onyn xoʒbəxtliƣinə xidmət edir, sosjalizm malınılarilə ƣeniʒ iʒçi qutləsinə duzƣun jollar ƣöstərirlər.

Ƣul, bulbul devri artık qeçmiʒdur. İndi iʒ, zəhmət, texnika və sosjalizm devridur.

SYALLAR:

1—Зeir və ʒair nəjə dejirlər?
2—Hansı parçaları ʒeir adlandırmak olar?...
3—Зairlər hansı fiqirlərə xidmət edə bilərlər?..
4—Həkiki ʒeir və həkiki ʒair bynların hansıdyr?..
5—Proletar ʒairlərinin bəzəƣi nədədur?

Rəssamlık.

Rəssamlık, ədəbijjat, mysiki, hejqəltəraʒlık qibi sənətlərə incə sənət dejirlər. Bynların hər birinin özunə maxsys öz jeri və baʒkalıgı vardyr.

Rəssamlık dəxi incə sənətlərin bir ʒə'bəsidur. Kədim zamanlarda insanlar arasında kaba da olsa, rəssamlık vardı. Insan cəmijjəti avçılık ilə jaʒarqan, avlajacagı, avın və av əʒjalarının rəsmini çəqərmiʒ. Mısırlılar, romalılar və jynanilərdə ressamlık sənəti çok tərəkki

etmiʒdi. Orta əsrlərdə jaʒamıʒ olan Italja ƣözəl sənətləri, öz rəssamlıgını, və onyn ƣözəlliƣini by ƣunə kədər saklamıʒdyr.

Bir həkiki, bir də xəjali rəssamlık vardyr.

Həjat səhnəsində ƣorduƣu həkiki və təbii iʒləri, oldygy qibi çəqib ƣöstərən rəssamlara həkiki rəssamlar dejirlər. Xəjalçı rəssamlar isə həkiki jaʒajıʒdan aldıkları, həkiki fiqirlərin ustunə, bir də öz xəjallarında jaratmıʒ oldykları, fiqirləri ilavə edərlər.

Bacarıklı, bir rəssamın kələmindən çıkmıʒ olan bir rəsm insanda ƣözəl bir dyjgy, zevk, nəʒ'ə ojandırar. Bacarıklı, bir rəssam olmak uçun, bə'zi ryh kabilijjətlərinə: dikkət, jaddaʒ və sajirəjə malik olmak lazımdyr.

Зyra hoquməti kyrylyʒyndan sonra, hər ʒej dəjiʒdiƣi qibi, rəssamlık sənəti də dəjiʒib baʒka ʒəqilə duʒmuʒdur. İndiqi Зyra rəssamlarının bacarıklı, kələmlərindən çıkan rəsmlər qeçmiʒdəqi qibi aga sınfını dejil, inkilab mənzərələrini, inkilab dahilərini, əməq kəhrəmanlarını, və proletar xalkının ictimai həjatının muxtəlif cihətlərini təsvir edir. Bynlar incə sənətə, həkiki, həjati və təbii levhələr verməqlə jaradıcılıklarını, butun dunjaja isbat edirlər.

SYALLAR:

1—Incə sənətlər nəjə dejilər?
2—Incə sənətlərin hansı ʒə'bələri vardyr?
3—Rəssamlık qeçmiʒdə və indi necədur?
4—Həkiki rəssamlar hansı rəssamlara dejə biləriq?...

Hejqəltəraʒlık.

Incə sənətlərdən biri də hejqəltəraʒlıkdyr. By sənətin tarixini əsqi Jynan və Mısır xalkında axtarmak lazım ƣəlir. Onların o zamandan kalma hejqəlləri by ƣunə kədər kalmıʒdyr. By hejqəllər by ƣun cəmijjət tarixi jaratmak uçun canlı materiallardyr.

Halı-hazırda dunjanın hər bir tərəfində hejqəltəraʒlık vardyr. Ən ƣözəl və ləjakətli hejqəltəraʒlık sənəti Italijadadyr. Qeçmiʒdə və indi də byrzyazija ölqələrində hejqəltəraʒlık o sınfın istəqlərinə yjgyn olarak ilərilənməqdədur.

Зyralar ölqəsində də hejqəltəraʒlık çok böjuq addımlarla iləriləjir. Byrada hər ʒejdən əvvəl inkilab dahilərinin, proletar rəhbərlərinin, böjuq kommynizm muəllimlərinin hejqəlləri kajrılır. Mədənijjətə və elmə xidmətçi olmyʒ adamların, əməqçi həjatını, səvə-səvə təsvir edən ʒair və jazıçıların hejqəlləri dəxi kyrylyr.

Hejqəl təqən adamlara hejqəltəraʒ adь verilir. Hejqəltəraʒlar hejqəlləri daʒdan jonar, tyncdan və ja kyrʒyndan təqərlər.

Incə sənətlər nəkteji-nəzərincə daʒdan jontylmyʒ incə hejqəllər daha kijmətdardyrlar. Bir hejqəltəraʒьn jaratmьʒ oldygy hejqəl, ondaqi sənət kuvvəsinin və kudrətinin dərəcəsini dəxi ƣəstərir.

SYALLAR:

1—Hejqəltəraʒlьk haradan baʒlamьʒ və nəjə xidmət etmiʒdur?
2—Xarici əlqələrdə hejqətltəraʒlьgьn ƣetdiƣi joly tə'jin edin?
3—Bizdə hejqəltəraʒlьk nə vəzifə ƣərur?..
4—Hejqəltəraʒ, qimlərə dejilir?.

Mysiki.

Incə sənətlərin bir koly da mysikidur. Mysiki, qəhnə zamanlardan bəri insanlarьn içərisində jaʒamakdadyr. Mysiki sadəcə kьʒkьrьkdan baʒlajarak, bir çok tərəkki pilləsi atlamьʒ və by ƣunqu hala duʒmuʒdur.

Xalkьn iktisadi dəjiʒiqliqləri onlarьn kyrylyʒyny dəjiʒdiƣi qibi, mysiki sənətini də tərəkki joly ilə aparmьʒdyr. Istər qəhnə-tərəkki etmiʒ mysiki, istərsə də by ƣunqu irəriləmiʒ mysiki baʒlьca insana datlь nəʒ'ələr verməq və onyn ryhyny okʒamaga xidmət edər.

Mysiki qeçmiʒdən bəri insanlar arasьndaqь iʒ və din əsaslarьna səjqənəcəq olmyʒdyr. Vaktilə insanlar mysiki ilə iʒlər, onynla da dinə kyllyk edərlərmiʒ.

Bir sozlə insanьn jeməƣə ehtijacь oldygy qibi, mysikijə də ehtijacь vardyr. Çunqu mysiki də insanьn ryhyna gьda verir. Insanьn ryhyny mysiki kədər okʒaja bilən heç bir vasitə jokdyr. Mysikinin insanlara tə'siri oldygy qibi, hejvanlara da tə'siri vardyr. Bir çoban dudəq çalarqan, itin qanarda kyjryk bylamasь, kojynlarьn muxtəlif hərəqətləri mysikinin əsəridur. Hələ son zamanlar mysiki çalьnьrqan bə'zi bitƣilərin də xusysi hərəqətə ƣəlməsi qəʒf olynmyʒdyr.

Mysiki by kədər ƣəzəl və fajdalь oldygy halda, indijə kədər ancak varlьlarьn ryhyna xidmət edib həjatьn və təbiətin hər cur ƣəzəlliqlərindən yzaklaʒdьrьlmьʒdь. Laqin Ʒyra hequməti duzəldiqdən sonra, mysiki xalkьn malь olmyʒdyr. Minlərcə iʒçi və qəntlilər mysiki sənətindən mənfəət almaga, ona kylak asmaga, ony ƣərməƣə nail olmyʒlardyr. By iʒi ƣeniʒləndirməq uçun, hequmət iʒçi kylyblarьna və teatrolarьna hər cur mysiki alətləri byrakmьʒdyr. Iʒçilər boʒ vaktlarьnda byralarda mysikini dinləməqlə istirahat edirlər.

Indiqi Ʒyra mysikisi, byrzyazijanьn və dinin tə'sirindən çьkьb, əməq və inkilab ʒərkiləri ifadə edir.

SYALLAR:

1—Mysiki ilq zamanlar necə idi və nəjə xidmət edərdi?
2—Mysikinin insanlara necə tə'siri vardyr?
3—Əsqi və jeni mysikini biri-birindən nə ilə ajьrarsьnьz?
4—Azərbajcanda mysiki tərəkkisinə hequmətin səji?

Qinonyn tarixi və əhəmijjəti.

Qino maʒьnь birinci dəfə Fransalь Ljymer tərəfindən icad edilmiʒ və birinci dəfə olarak qinomotograf iʒi byradan baʒlamьʒdyr. Fransadan sonra Amerika və Almanja tərəfindən by iʒ daha da muqəmməlləʒdirildi. O zaman qinolar hələ ibtidai ʒəqildə idi.

1906-cь ildə birinci dəfə Berlində qino-fabriq binasь tiqildi və sonra butun dunjanьn hər jerində qino teatrolarь əmələ ƣəlməƣə baʒladь. Laqin dunjada birinciliq Fransa, Italja, Almanja və Amerika filmələri əlində idi. Bynlar ɵz istehsalatьnь istədiqləri kijmətə satardьlar.

Axьrda qino-teatrolar ilə məʒgyl olanlar, bir ittifak duzəltdilər. Өzləri lenta və aparat almaga baʒladьlar. Bynynla iʒlər bir kədər asanlaʒdь.

Muharəbə zamanьnda qino iʒləri pozylyb, muharəbədən sonra jenidən tərəkki etməƣə baʒladь.

Rysjada qino iʒi birinci dəfə 1896-cь ildə Fransьz filminin fəalijjəti ilə baʒlanmьʒdyr. 1910-cy ildə Rysjada rys həjatьna yjgyn filmlər mejdana ƣəlmiʒdur. Laqin bynlarьn fəalijjəti 17-ci ildən e'tibarən jenidən pozylmaga baʒlamьʒdyr. By hal, 1920-ci ilə kədər davam etmiʒdur. 1920-ci ildən sonra ƣet-ƣedə Ʒyra qino filmləri inqiʒafa dogry irəriləmiʒdur. By ƣun son dərəcədə tərəkki etmiʒ olan Ʒyra qinosynyn umdə məksədi, Ʒyralar Ittifakьnьn proletar mədənijjətinin məhqəm usyl ilə hazьrlanmьʒ qino ləvazьmatь ilə tə'min etməqdur.

Ʒyra qino filmləri kapitalist əlqələrin qinolarь qibi zevk və nəʒə uçun jaradьlmajьr; kommynist məfqyrəsini, həkiki həjat səhifələrini ƣeniʒ iʒçi və qəntli qutləsi arasьnda jajьr və onlara inkilabi tərbijəni, sosjalizm məfqyrəsini və həkiki həjat jollarьnь ƣəstərir.

Rysja, Ykrajna, Ƣurcustan, Turqustan, Krьm, Azərbajcan, Ermənistan qibi mustəkil cumhyrijjətlərin hamьsьnda qino fabriqləri vardyr.

SYALLAR:

1—Qino ilq dəfə harada əmələ ƣəlmiʒdur?..
2—Cahan muharəbəsi qino iʒlərinə necə tə'sir etmiʒdur?..
3—Ʒyralar cumhyrijjətində qino iʒləri necə kyrylmyʒdyr?
4—Bizim qinolar nə qibi jol dytyrlar?..

Teatro və onyn əhəmijjəti.

Teatro, incə sənətlərdən olan ədəbijjatьn bir ʒɵ'bəsidur. Ədəbijjat incə sənətlər içərisində bojuq bir jer dytyb jaʒajьʒ səhnəsinə bojuq numynələr verə bilir.

Teatro piesləri, haman ədəbijjat sənətinin jaʒajьʒь ƣɵstərən əsərləridur.

Teatro ictimai bir tərbijə səbəbqarь və ibrət ajnasьdyr. By ajnada hər qəs ɵz simasьnь ƣɵrə bilər. Teatro mevhymatla ortulmuʒ ƣɵzləri açьr. Xalk arasьnda jer dytmyʒ xurəfatь dagьdьr. Teatro zalьmь və məzlymy səhnədə ajdьn ƣɵstərə bilir. Həkiki həjatь ƣɵz kabagьnda canlandьrьr. Onlarь ƣəflətdə saklajan, əzən, sojan hər cur adamlarь xalka tanьdьr. Haqimlərin, kyllykçylarьn xətt-hərəqətlərini ʒiddətli syrətdə tənkid edir. Məsxərə və məzhəqə syrətində onlarьn etdiqlərini aʒqara çьkarьr.

Teatro istər ictimai, istərsə mədəni və sijasi həjatda camaata çok bojuq xidmətlər ƣɵstərir.

Teatrosy olmajan cəmijjət qor qibidur. Belə bir cəmijjətdə tɵrənən kanynsyzlyklar, tamamilə qizli kalьr.

Muhitin ləqəsini cəmijjətin uzərindən təmizləməq uçun ən ƣɵzəl vasitə teatrodyr.

Teatro ədəbi bir məqtəb, ictimai bir ocakdyr.

Kapitalist ɵlqələrin teatrosy ancak agalarьn mənfəətini ƣudur. Ʒyra teatrosy isə əməqçi xalkьn qeçmiʒ və ƣələcəƣini anlata bilən əsərlərlə mejdana atьlьr. By jolda iʒçilərə sьnьfi dyjƣy verib, onlara dogry həjat jollarьnь ajdьnlaʒdьrьr. Qeçmiʒ mulqədar və fabriqçi zylmyndan numynələr ƣɵstərir. İndiqi iʒçi həjatьnь, proletar haqimijjəti oldyƣy qibi təsvir edir.

Bynlardan ilavə teatronyn ɵzunə məxsys bir ƣɵzəlliƣi dəxi vardy.

Tamaʒaja kojylan əsərlər insanda bir mejl və həvəs ojatmazsa, ona bakьlmaz. Bynyn uçun hər bir teatro jazan jazьçь, onyn ƣɵzəlliq cihətinə artьk dərəcədə fiqir verir. By səbəbdən biz teatrolarda bə'zən aglar bə'zən ƣuləriq. By hallar ixtijarsьz olarak o əsərdəqi ƣɵzəlliqdən dogyr.

Teatro insana hiss və dyjƣy verməsilə ony ɵzunə daima cəlb edər. By cihətdən teatro oldykca kijmətli bir ʒejdur.

SYALLAR:

1—Teatro nədur?..
2—Teatronyn əhəmijjəti nədədur?
3—Əsqi və jeni teatrolarьn fərki?
4—Teatronyn cəmijjətə nə qibi tə'siri vardyr?
5—Teatro jazanlar nələrə dikkət etməlidurlər?
6—Ƣɵrduƣumuz və bildiƣiniz teatrolarь sajьn.

Teatro əsərləri və nev'ləri.

Teatro əsərləri cur-bə-curdur. Bynlardan biz: drama, trazedi, opera və komedijanь tanьjьrьk.

D r a m a: olmyʒ bir əhvalatь, səhnədə butun acьlьgь ilə ƣɵstərməqdən ibarətdur. Dramalar həm nəsr və həm nəzm ʒəqlində ola bilər.

Dramalarьn məzmyny xəjali və həjati olyr. Hər halda ən ƣɵzəl dramalar, məzmyny jaʒajьʒdan alьnmьʒ olanlardyr. Drama ja faceəli və ja faceəsiz olyr. Faceəli drama, dramanьn ən mudhiʒ bir ʒəqlidur. Byrada həmiʒə kanlь çarpьʒmalar qibi, korkyly ʒəqillərə təsaduf olynyr və səhnədə bir çok ɵlumlər, kəhrəmanlьklar təsvir olynyr. İnsanda dəhʒətli bir tə'sir ojandьrьr. Mevzy isə ən bojuq ʒəxsijjətlərdən ƣoturulur. Qeçmiʒ zamanda drama varlь sьnfьn həjatьna yjƣyn jaradьlьrdь. By ƣunqu Ʒyra drama və faceələri, varlь sьnfьn butun alçaklьgьnь mejdana çьkarьr və əməqçi sьnьfьnьn galibijjətini ƣɵstərir.

T r a z e d i — dramaja bənzər əsərdur qi, baʒ rollarь və sajirəni ojnajan adamlar ən juqsəq kuvvət, arzь, agьl və hiss ilə baʒkalarьndan ajrьlarlar. Byrada kəhrəman, dəjiʒilməsi mumqun olmajan cəmijjət kanynlarьnь pozar. By iʒləri ƣɵrurqən, kəhrəman ɵluncəjə kədər mukəssirliƣini bojynyna almaz və ja da yzyn vakt baʒa duʒməz. Kəhrəman, kanynla çarpьʒmada çok əzab çəqər və nəticədə ɵzu də həlaq olyr. Kəhramanьn arzьlarь, muhitinin kyrylyʒyna yjƣyn ƣəlməz... Həjati və xəjali dramalarьn kəhrəmanь, ancak bir muhitdə olan ictimai kajdalarь jьkmak istədiƣi halda, trazedi kəhrəmanь, hər durlu itaət edilməsi lazьm ƣələn mutlək və dəjiʒməz kanynlarь jьkar.

K o m e d i j a — Jaʒajьʒda olan bir hadisəni ƣuldurərəq təsvir edən ojyna komedija dejilir. Komedija camaatьn əxlakьna və adə-

tinə yjgyn olmajarak, ƣərulən noksanları, xalk karşısında ƣuldurə-rəq ƣostərər.

Komedija muxtəlifdur: 1—tənkidi komedijadyr qi məzhəqə tərzində olar və camaat uçun korkyly olan noksanları ƣostərər. 2—ictimai əhəmijjəti az olan ƣulunc halları, təsvir edərəq camaatı, ƣuldurən komedijalardyr.

O p e r a — dramanın bam-başka bir şəqlidur. Operanın ƣedişi, mysiki ahənƣinə yjgynlaşdırılır. Hər operanın əzunə məxsys bir mysikisi vardyr. Operanın mevzyy dramanın mevzyy qibi xəjali və həjati olyr. Bizdə məşhyr operalar: Şah Ismajıl, Məşhədi Ibad, Şah Abbas-Xyrşid Bany, Əsli-Qərəm, Lejli-Məcnyn və sajirləridur.

SYALLAR:

1—Teatroda nə cur əsərlər ojnanılır?
2—Drama nədur?... Qeçmişdə və indi nəji təsvir edir?
3—Trazedi nədur?.. By nə məksəd daşıjır?
4—Komedija hansı məksədləri ƣozləjir?
5—Komedija neçə kısımdyr?
6—Bildiƣiniz komedijaları sajın?
7—Opera nədur, məzmyny nədən ibarətdur?..
8—Bildiƣiniz operaları sajın?..

Azərbajcanda teatronyn mejdana ƣəlməsi.

1849-ncy ildə Zakafkasija sərdarının əmrilə, ilq dəfə olarak teatro binası, Tiflis şəhərində tiqilmişdur. By teatronyn səhnəsində ojnanılacak əsərlər olmadığından, ryslardan ermənilərdən və turqlərdən ibarət bir komisjon duzələrəq lazım ƣələn əsərləri hazırlamak işlərinə başlamışlar. By komisjonda turqlərdən jalnız Mirzə Fətəli Axyndov var idi. Ehtijac karşısında Mirzə Fətəli əzu jeni əsərlər jazmaga başlajır və əmrunun axırına kədər əz əsərlərinin turq dilində ojnanmasını ƣərməqi arzı edir.

1878-nci ildə ilq dəfə olarak Hacı, Kara teatrosynyn Baqıda ojnanılması xəbəri eşidilir.

Axyndovdan sonra turq teatro əsərləri jazanlar: Nərimanof, Vəzirof, Hakverdijef, Cəlil Məhəmməd Kyly-zada, Husejn Cavid və sonra Cəfər Cabbarzada olmyşdyr.

O zaman muəjjən turq səhnəsi və turq aktjory, xusysyn turq aktirisası, jok idi.

Jazıçıların əsərləri ja heç ojnanılmajır və ja da evlərdə və sajirələrdə ojnanılırdı. Bir tərəfdən camaatın avamlıƣı, o biri tərəf-

dən cur-bə-cur lazım ƣələn vasitələrin joklyƣy, teatronyn irəli ƣetməsinə mane olyrdy.

Bir muddət sonra Azərbajcan zijalılarından ibarət həvəsqar dəstələri duzəlməƣə başlajır. Ancak by dəstələr içərisində bir nəfər də olsyn kadın tapılmazdı. Onların ojnacakları roly ərqəqlər ojnarlardı. Bynyn uçun əsqi teatromyz, çok zaman belə acı bir həjat qeçirməqlə jaşamışdyr. O zamanqı teatro, duzƣun və kismən meşşan ryhynda olan Iran və Turqijə teatrolarından çok da yzakda dejildi...

Turq teatrosynyn həkiki, ictimai və mədəni tarixi, Şyralar hoqumətindən sonra başladı. Az bir zamanda əlƣun həvəsqar teatrosy bojuq turq teatrosy şəqlinə ƣirdi. Teatro texnikymları açıldı. Muktədir aktjor kuvvəsi təşqil edildi. Işçi hoqumətı əsqi mədənijjətin butun əsaslarını, çuruqluƣilə əlinə topladı. Hər bir cəbhədə oldyƣy qibi byrada da sosjalizm mədənijjəti təməlini kyrdy. By zaman içərisində teatromyz rysların inkilabi əsərlərindən, əsqi ədiblərin jazılarından bir çok tərcumələr ala bildi. Jeni turq teatrosy Azərbajcanda bir çok teatro jazıçıları mejdana çıkarmaga muvəfiək oldy. By jolda bojuq muvəffəkijjətlər ƣostərmiş olan akademiq turq teatrosy çok irəlilərə ƣedə bilmişdur.

Mirzə Fətəlidən başlajarak by ƣunə kədər ƣəlmiş olan turq teatrosynyn 60 sənəliq bir tarixi vardyr.

SYALLAR:

1—Azərbajcanda ilq teatro nə vakt ojnanmışdyr?
2—Ilq teatro jazıçılarımızı ƣostərin?
3—O zamanqı teatronyn vəzijjətini danışın.
4—Indiƣi teatro hakkında nə dejə bilirsiniz?
5—Teatromyzyn və səhnəmizin tarixini danışın.

Mirzə Fətəli Axyndov.

Azərbajcanın muktədir teatro jazanlarından Mirzə Fətəli Axyndov, 1812-nci ildə Azərbajcanın Şəqi şəhərində anadan olmyşdyr. Mirzə Fətəlinin atası, iranlı olyb, ticarət məsələlərindən otru Şəqi şəhərində daimi syrətdə kalmaga məcbyr olmyşdyr. Laqın Mirzə Fətəli anadan oldykdan sonra atası butun ajiləsilə Irana donmuşdur. Bir neçə ildən sonra Mirzənin anası Nənəxanım, əz əmisinin janına kajıtmak uçun Şəqijə donməqi ərindən rəca edər. Atası, Mirzə Fətəli ilə anasını, Şəqidə olan əmisi Hacı, Əli Əsqərin janına ƣondərməqi kərara alar..

Mirzə, Şəqijə ƣəldiqdən sonra, əmisi Hacı Əli Əsqərin sə'ji ilə okymaga verilir. Bir muddət sonra əmisinin kızı ilə evlənir. Bynynla Mirzə Fətəli okymagını byrakıb o zaman çar hoqumətinin Şəqidə açmış oldygy mutərcimliq məqtəbinə daxil olyr. Byranı bitirdiqdən sonra. Mirzə, Şəqidə: kalmajıb Tiflisə hərəqət edir. Orada Kafkaz caniʃinin janında tərcuməçiliq vəzifəsi alır.

Mirzə Fətəli Axyndov.

Mirzə Fətəlinin ədəbi fəalijjəti by zamandan başlajır. Byrada rys lisanı vasitəsilə, Avropa ədəbijjatilə tanış olyr. Az bir zamanda İran və Zakafkasijanın hər tərəfində məşhyr olyr.

Mirzə Fətəli o zamanın nəzərijjələrinə və polis kanynlarına karşı bir çok dəfə çıkışda bylynyr. Jeni fiqir, jeni məksədlərlə mejdana çıkmış olan by ƣənc adam, əsqi musəlman cəmijjətləri ilə şiddətli syrətdə mubarəzə aparır. By cəmijjətin butun əxlak və tərbijələrinin nədən ibarət oldygyny mejdana kojyr. Jazılarında əlməz musəlman tipləri jaradır. Mədəni dunja karşısında əsqi ərəb əlfbasının ləgv edilməq məsələsini ortaja atır.

Turq ədəbijjat tarixində kijmətli olan by sima, tarixi ədəbijjatımıza bir neçə kijmətli əsərlər verrmişdur. Mirzə Fətəlinin jazmış oldygy «Hacı Kara», «Musjo Zordan», «Ibrahim Xəlil qimjaƣər», «Dərviş Məst Əli şah» «Vəzir xan Sarab», «Aldanmış qəvaqib» və ƣejriləri rys və fars dillərinə çevirməqdən başka fransız və alman dillərinə də tərcumə edilmişdur.

By kijmətli ədibimiz 1878-nci ildə Tiflis şəhərində vəfat etmişdur. O vəfat etdiƣi ƣun butun ryhanilər və musəlmanlar onyn cənazəsinə ƣetməqi kədəgən etdilər. Dərt beş nəfərdən ibarət olan əkrəbası, by kijmətli vucydy əbədi olarak topraklara tapşırdı.

Şyra hoqyməti kyryldykdan sonra, əməqçi xalk Mirzə Fətəlini kijmətləndirməqə başladılar. Onyn ortaja atdıgı və ancak nifrət və lə'nətlərlə karşılanmış olan jeni əlifba məsələsini, by ƣun həjata qeçirirlər.

Mirzə Fətəli naminə abidələr, hejqəllər japılır.

Mirzə Fətəli olmuş, laqin onyn namı olməjəcəq, onyn adı əməqçilərin urəqində əbədi jaşajacakdyr.

SYALLAR:

1—Mirzə Fətəlinin həjatını sɵjləjin?
2—Mirzə Fətəlinin ədəbi fəalijjəti necə başlamışdyr?.
3—O, əsərlərində nədən bəhs edir?
4—Mirzənin ƣərməƣ istədiƣi işləri sajın?
5—Mirzə nə zaman və hansı xidmətlərdən sonra ɵlmuş?..
6—Zamanında Mirzə ilə necə rəftar olynmyşdyr?

Hacı Kara.

XIX əsrin xalk həjatı və nəzərijjələri Mirzə Fətəlinin jazmış oldygy əsərlərdə ajdın okynyr.

Mirzə Fətəli ɵz əsərlərində o zamanın tacirlərini mulqədarlarını, çinovniqlərini, əsnafları, mollaları, fırıldakçıları, bəjləri və sajirləri ƣɵstərmişdur. Mirzə Fətəlinin numynə ola biləcəq ɵlməz və baş əsərlərindən biri də «Hacı Kara»dyr.

«Hacı Kara» dakı tiplər. By əsərdə o zaman jeni mejdana ƣəlmiş ticarət byrzyazijasının ac ƣɵzluƣu və ɵz kijmətini itirmiş mulqədar sınıfının jaşajışı ƣɵstərilmişdur.

By komedijada mulqədar sınıfını ƣɵzəl syrətdə təsvir edən bir tip vardyr qi, o da Hejdər bəjdur. Hejdər bəj daima ɵz həmsɵhbətləri ilə əsqi və jeni kajda kanynlardan, nişan vyrmakdan ƣarətƣərliqdən sɵhbət edər. Naçalniqin ona əqinçiliq və ja ticarət ilə məşƣyl olması uçun etmiş oldygy məsləhəti sɵjlər. Hejdər bəj by sɵzləri o kədər həjəcanla danışır qi, əsqi bəjliq devri insanın nəzərlərində tamamilə canlanır.

Hacı Kara ac ƣɵz bir alverçidur. Var kuvvəsilə dɵvlətli olmaga çalışır. Ajiləsini bir karın ac, bir karın tox byrakıb hər cur fırıldak və jalan ilə mallarını satıb kaçak mal ƣətirməq uçun İrana ƣedər. Ɵzu avam bir adamdyr. Ɵz arvadına hejvana bakan qibi bakır.

Hacı Kara qibi adamların istibdad hөqumətinə səjcənərəq surunduƣunu, Mirzə Fətəli kədər bizə ajdın və aşqar ƣөstərən olmamışdyr.

O zaman hөqumətin ədalətsiz kanynlarını həjata qeçirməq uçun, tə'jin olynmyş kyllykçylar: naçalniq və pristavlar da pis təsvir olynmamışdyr.

By komedijaların dөrduncu məclisində ƣunahsız və taksırsız jerə həbs olynmyş qəntlilərlə naçalniqin danışıƣı ƣөstərilir. Byrada qəntlilər: «Rys silisti beş illərlə surur. Onların işinə bakılana kədər onlar өlərlər» dejirlər. O zaman qəntlilər naçalniqə başka cur bakırlar. Qəntlilərin hөqumətə karşı bəslədiqləri mudhiş korky, çar istibdadı nə dərəcədə ədalətsiz oldygyny ƣөstərir.

«H a c ı K a r a»d a k a d ı n t i p l ə r i . Mirzə Fətəli kadın məsələsini camaat həjatının tərəkki və inqişafı ilə sıkı və mөhqəm syrətdə baglajır.

«Hacı kara»da təsvir olynan Sona xanım, Hejdər bəjin nişanlısı, olyb əsqi adətləri tapdalajan səbatlı və davamlı bir kadındyr. Ujecə jarılarında belə heç bir şejdən korkmaz, laqin təəssuf qi savadsız və dar fiqirlidur. Amma nə kədər avam olsa da, həjatın nə kədər baha oldygyny kijmətləndirir.

Sonra xanım zirəq və hazırcavabdyr.

Umymijjətlə Mirzə Fətəlinin jaratdıƣı kadın tipləri, avam, laqin saf kadındyrlar.

«Hacı Kara» əsərində iqinci kadın tipi, Hacı Karanın arvadı, Tuqəzdur. Tuqəzin zamanında kızlar, koçy adamları, sevərmişlər. Laqin, Tuqəz bynlardan yzakdyr. Ərini kaçaklıga ƣetməqdən korxyjyr. Tuqəz cəsarətli və korkmazdyr. Tuqəzin by xasijjətləri Hacı Karının dediƣi sөzlərdən anlaşılır.

Hacı Kara tufənq, tapanca ilə ojnadıkda, Tuqəz: «by tufənq tapancanın şirmisini ustumə kaldırsan, mən arvadlıƣım ilə səndən korkmaram» dejir.

Tuqəz ilə onyn arasında olan danışıklardan maraklısı bydyr: qişi: «mən dunjada qimsəni incitməmişəm qi, murdar olym» dediqdə, Tuqəz: «bir qimsəjə zərər verməmiş, amma xejir də verməmişsən. Ondan otru murdarsan qi өz malını nə өzun jejirsən, nə də əjalına sərf edirsən» dejir. By sөzun həjat uçun nə kədər yjgyn və kijmətli oldygy aşqardyr.

Tuqəzin dili və fiqri kuvvətlidur.

Hacı Kara, «arvad-yşagım zəhirmar jesin!» dediqdə Tuqəz: «sənin evində zəhirmar da tapılmaz» dejə dəjərli cavab verir. By tiplərlə Mirzə Fətəli, ƣələcəqdə kadınların azad olması ilə elm və

mədənijjət jolynda cəmijjət həjatına nə dərəcədə mənfəətlər verəcəƣini ƣөstərməq istər.

Jykarı nucəba sınfının ejiblərini, agılsız və duşuncəsizliƣini, çirqin adətlərini, çuruqluqlərini, iqi uzlu və tamahqarlıklarını, by komedija, tamamən açmışdyr.

Mirzə Fətəli, əsərlərini ƣeniş xalk qutləsinin anlaja biləcəƣi sadə bir dillə jazmışdyr.

SYALLAR:

1—«Hacı Kara»da kəhraman tiplər qimlərdən ibarətdir?
2—Mirzə Fətəlinin kadına bakışını sөjləjin?
3—Mirzə Fətəlinin lisanını və sajir kijmətlərini sөjləjin.
4—Azərbajcan əməqçi xalkı və Mirzə Fətəli?

———

XVII

PRAKTIQ IƷLƏR NUMYNƏLƏRI.

Ərizə numynələri.

«S» qənt əhalisi tərəfindən.

ƏRIZƏ.

Azərbajcanın ʒəhərləri və qəntləri ƣet-ƣedə eleqtiriq ıʒıƣı ilə ıʒıklanır. Bizim qənt isə, zylmat içindədur. Zylmatdan kyrtarmak uçun qəndimizin janından akan çajdan istifadə etməq mumqundur. Bizim qəntlilər, by ərizəmiz ilə baʒka mədənijjətli qənt qibi bizim də eleqtiriq ıʒıƣı ilə ıʒıklanmaƣımız uçun qəməqdə bylynmanızı təvəkke' ediriq. Sizin bizə edəcəƣiniz qəməƣə karʒı biz dəxi var kuvvəmiz ilə çalıʒacaƣımıza səz veririq.

Imzalar:

Qənt ʒyrası, imzaları təsdik edir:

Sədr:

Vəqalətnamə.

Mən Əhməd Husejnov Lenin fabriqi kassasından ijyn ajı maaʒını almak uçun vətəndaʒ Rəhimovy vəqil edirəm.

By xusysda imza etdim:

Imza:

Ə. Husejnovyn imzası təsdik olynyr.

Fabzavkom sədri:

Mohur jeri

Kəbz.

«N» qəndində olan malarija naxoʒlygilə mubarəzə uçun qəntlilərə pajlamakdan ətru sihhijjə komisarlıƣından bir qilo xinin dərmanını aldım.

«N» qəndi feldʒeri:

ICLAS XUSYSYNDA.

Bildiriʒ.

Bibi-Hejbət dajirəsinin byryg ʒo'bəsi nəzdindəqi, Volodarsqi namına klybda avgyst ajının 12-ndə akʒam saat 7 tamamda jolykma xəstəliqləri və onlarla mubarəzə hakkında, doktyr Qazımof tərəfindən turq dilində muhazərə olacakdyr. Muhazərədən sonra «Bismillah» qinosy tamaʒaja kojylacakdyr. Turq iʒçilərinin ƣəlmələri lazımdyr.

Mədəni məarif komisiony.

Akt

1928-nci ilin 10 majında Əli Həsənof, Gylam Əhmədov və Nəsir Kylyjevdən ibarət olan komisjon zavod komitəsinin kassasını təftiʒ etdi. Nəticədə kassada iʒlər və lazımi orderlər jerli jerində duzƣun oldygy, laqin nəkd paradan iqi juz altı manat çatmadıƣı ƣoruldu. Xəzinədarın ƣostərdiƣinə ƣorə, by paralar idarə uçun alınmıʒ olan ləvazımata sərf edilmiʒ; laqin hələ kəbz alınmamıʒdyr. Komisjon by iʒin butun məs'ylijjətinin xəzinədarın ohdəsinə duʒməsini kərara alır:

Komsion uzvləri: { 1 2 3

Məqtyb numynələri.

(Neft mə'dənində iʒləjən bir iʒçinin joldaʒına məqtyby).

Əziz joldaʒım Səlim!..

Çokdan sizə ƣondərdiƣim uç qaƣızdan bir xəbər ala bilmədim. Kardaʒım!... nə var nə jok, qəndimiz səlamətdurmu?.. Mən, Baqı neft mə'dənində dartajçılık iʒi ilə məʒgylam. Əzun bilirsən qi, qeçmiʒlərə nisbətlə indi iʒlərimiz çok ƣozəldur. 18 saat iʒlədiƣimiz ƣunlər, indi jokdyr. Ƣundə 8 saat iʒləjib byndan sonra da cur-bə-cur təʒqilatlarda əz mə'lymatımızı artırmak uçun çalıʒırık. Hələ by jakınlarda daha da azaltmak uçun, iʒ ƣununu 7 saata çevirirlər. Bizə çok ƣozəl rahat otaklar veriblər. By jakınlarda bizi və bir neçə joldaʒımı, iʒçi sanatorjasına ƣondərməq uçun adımızı jazdılar. Hər halda jakında sizə iqinci məqtybymy sanatorjadan jazacaƣam. Duʒmənlərimiz javaʒ-javaʒ kırakdan baʒ kaldırır. Bizim qibi namysly iʒçilər, ƣərəq iʒçi sınfının rəhbəri olan kommynist firkəsınə daxil olsynlar. Bynyn uçun mən indi kommynist firkəsinə ƣirdim. Əzumdən xoʒbəxt adam dunjada jokdyr, zənn edirəm.

Məndən kohym kardaʒlara və qəntdə olan butun joldaʒlara salam səjlə. Qəndimizin halından və ɵz jaʒajıʒından mənə tez-tez qagız jaz.

Joldaʒlık salamilə:

Sizin Həmid Kylyjev

Baqı, 28—VI—28 il.

Səlimdən Həmidə.

Joldaʒ Həmid!

Çokdan bəri ƣɵzlədiƣim qagızın ƣəldi. Uç qagız ƣɵndərdiƣini jazırsan; hal by qi, bizə jalınız axırıncı qagızın çatdı. Məndən xəbər soryrsan, nə jazım bilməjirəm. Sənin xoʒbəxtliƣin məni və joldaʒlarımı çok ʒad etdi. Bizim qəntdə hɵqumət məqtəb və ƣecə kyrsları açdı. Vaktımın qeçməsinə bakmajıb, mən də kyrsa okymak uçun ƣetməƣə baʒladım. Məni by iʒə vadar edən sənin qagızların oldy. Çunqu bir məqtybyny okymak uçun nə kədər zəhmət çəqdiƣimi ancak ɵzum bilirəm. Qəndimiz indi jakʒılaʒmıʒdyr. Traktorymyz var. Əqin iʒlərimizi indi onynla aparırık. By jakınlarda qəntdə qənt təsərrufat bankı açılmıʒdyr. Hamı oraja uzv jazıldı. Hər bir lazım olan ʒeji oradan alırık. By ilqi məhsylymyz əvvəlqilərə nisbətən birə iqi artmıʒdyr. By məqtybi qəndimizin muəllimin jazdırdım. Butun tanıʒların və kohym-konʒyların salamətdur.

Kardaʒın Səlim.

28-V-28 il.

Vəsikə forması.

By vəsikə sahibi joldaʒ Kylyjev Agdam kəzasının «B» qəndində bədən tərbijəsi iʒləri təʒqil etməq uçun ƣɵndərilmiʒdur. Butun təʒqilatlardan bədən tərbijəsi iʒlərində jaldaʒa qɵməqliqdə bylynmaları rəca olynyr.

Kəza maarif ʒɵ'bəsi
mudiri: Imza.

Mɵhur jeri.

Qatib: **Imza.**

Rəsmi qagız numynəsi.

AGDAM KƏZA ICRAIJJƏ KOMITƏSI SƏDRINƏ.

29-aprel tarixli 4903 numrəli tə'likənizə cavab olarak mə'lym edirəm qi, Xocalı qəndində tə'mir olynacak məqtəb binası uçun qafi

mikdarda daʒ, kym və qirəc qəndin əhalisi tərəfindən hazır edilmiʒdur.

Həmin ləvazımat, toprak komitəsi, məqtəb binası uçun ajırdıgı jerdədur. Məqtəb binasının tə'cili syrətdə tə'mirinə baʒlanması xusysynda lazımi təʒəbbusatda bylynmanızı rəca edirəm

Xocalı qənt ʒyrası sədri: *Məhəmmədzadə.*

Q a t i b: *Vəiizadə.*

Numrə 174

17 avgyst 1928 il.

Telegraf numynəsi.

Baqı, Lenin fabriqində Əhməd Həsənova. Anam azurlıdyr, tez qəl.

Vəli.

BƏRATULKEVL №8.

Bəratulkevl kopijasından numynə.

1928-nci ildə aprel ajının 5-ndə Agdam kəzası «B» qəndi əhalisinin umym jıgıncagının bəratulkevli.

Gundəliq məsələlər: 1—Qəntdə olan malarija xəstəliqinin aradan kaldırılması uçun mərqəzdən qɵməq istənilməsi barədə.
2—Cari məsələlər.

Sədr: **Əhmədli.**
Qatib: **Rahmanov.**

Eʒidildi:	**Kərarə alındı:**
Birinci məsələ barəsində joldaʒ Həsən Məhəmməd ogly qəntlilərə qəntdə olan malarijanın verdiƣi jamanlıklardan danıʒıb, tezliqlə hɵqumətdən qɵməq istənilməsini bildirdi.	Mə'ryzə barəsində bir çok qəntlilər çıkıʒda bylyndykdan sonra, bir səs ilə aʒagıdaqı kərar kəbyl edilir: qəndimiz bataklık kıragındadyr; isitmə milçəqləri qəntdə malarija xəstəliƣini mejdana qətirirlər. By azardan əhalinin həm ɵzu və həm də mal karası çok zijan çəqir. Qənt əhalisinin vəzijjətini nəzərə alıb, qəndimizdə bir feldʒer mintəkəsi açılmasını və bataklıgın kyrydylmasını kəza Icraijjə komitəsindən rəca ediriq.

Sədr: *Əhmədli.*
Qatib: *Rahmanov.*

Əməli təqliflər.

1928-nci ilin 30-majında Baqı dəmirjol stansijasının mudiri tərəfindən verilən mə'ryzəni dinləjib ona karʒı əməli təqliflər hazırlamak uçun seçilmiʒ komisjon aʒagıdaqı maddələrdən ibarət ƣostərişlərdə bylynyr.

1—Baxti hadisəsi Ʒyralar Ittifakında əlaltı iʒləjən duʒmənlərin, içimizdə çok oldygyny bizə ƣostərmiʒdur. Son zamanlarda əmələ ƣələn dəmir jol hadisələri də, bynyn ejni qibidur. Bynyn jəkin olyb-olmadıgını ajdın etməli. Byna ƣorə də mudir və xusysən butun iʒçilər dikkətli olmalıdyrlar.

2—Bir çok iʒçi, iʒ vaktının çokyny biqar qeçirir. By isə, istehsalatın səmərələʒməsinə zijandyr. Istehsalatın səmərələʒməsi isə olqəmizdə sosjalizmin yzak bir vakta kalmasına səbəb olyr. By hal iʒçilərin nəfinə yjgyn dejildur. Bynyn uçun iʒçilər boʒ vakt qeçirməqdə olan joldaʒlarına məzəmmət etməli, onları ytandırmalı, və mudirijjət də kəti' tədbirlərdə bylynmalıdyr.

DIVAR GƏZETINƏ MƏKALƏ NUMYNƏSI.

Bir iʒçinin divar gəzetinə məkaləsi.

Iʒçilərin saglamlıgına dikkət jetirməlidur.

Bizim zavodda hifzussihhə iʒlərinə heç əhəmijjət verilməjir; halby qi, havalar ƣet-ƣedə istiləʒmiʒ, bir çok jerlərdə sylar və milçəqlər toplanmaga baʒlamıʒdyr; by da jakın zamanda iʒçilərin sihhətinə çok pis tə'sir edəcəqdur. Iʒçilər paltarlarını vaktılı-vaktında jydyrmajırlar; hamamlara bə'zən iqi uç həftədən bir ƣedirlər; by iʒlərin hamısı iʒçilərin saglamlıgına mane olyr. Iʒçilərin saglamlıgı barədə, doktyryn heç bir dəfə də mə'ryzəsi olmamıʒdyr. Iʒçi dajirəsinin feldʒeri by iʒlərdə səhlənqarlık edir. O, heç bir iʒə bakmajır. Jykarı təʒqilatların byna nə nəzər ilə bakdıklarını bilməjiriq; belə ƣedərsə, misri xəstəliqlər baʒlajacak və iʒçilər naxoʒlajıb istehsalata zijan tokynacakdyr.

Hər halda iʒçiləri by bəladan kyrtarmak uçun, fabriq-zavod Komitəsi, iʒə ətraflı bakmalı və iʒçilərin saglamlıgını pozan ʒəxsləri məs'ylijjətə cəlb etməlidur.

Iʒçi M. Əli ogly.

Hər iʒ muəjjən bir plan uzrə aparılır. Hər jazının və hər iʒin ozunə məxsys planı olmalıdyr. Bir heqajə və ja bir məkalə bir neçə hissədən əmələ ƣəlmiʒdur. Təq hissələrin bir jerə toplaʒması isə o heqajənin məzmynyny əmələ ƣətirir. Bir heqajənin ja bir məkalənin

məzmyny ilə durust aʒina olmak uçun, onyn kyrylyʒy planını duzəltməlijiq. Heqajə, məkalə və ja mə'ryzənin ajrı-ajrı hissələrini sıra ilə tərtib etdiqdə haman heqajənin, məkalənin və ja mə'ryzənin planı duzəlmiʒ olyr. Plansız ƣorulən iʒdən muvəffəkijjətli nəticələr ƣorməq olmaz.

Duzƣun plana numynə olmak uçun aʒagıda «mədəni inkilab» mevzyy uçun bir plan duzəq:

Mədəni inkilab mevzyy uçun plan numynəsi.

I—Mədəni inkilab hakkında Lenin tərəfindən kojylan məsələnin kyrylyʒy.

1—Sosjalizmin tam galibijjətindən ətru bizə çatmajan əsas ʒejlərdən birisi də mədəni inkilabdyr.

2—Mədəni inkilab iʒinin muvəffəkijjətlə aparılması uçun, lazım olan əsasları Oktjabr Inkilabı jaratdı.

II—Inkilabın birinci 10 ili ərzində mədəni kyrylyʒ sahəsində firkənin və Ʒyra hoqumətinin ƣorduqləri iʒi:

1—Savadlılıgın tərəkkisi və məqtəb iʒlərinin kyrylyʒy sahəsində qi muvəffəkijjətləri.

2—Sijasi məarifin qutləvi ʒəqilləri və tərəkkisi sahəsindəqi muvəffəkijjətlər.

III—XV kyryltaj xusysilə indiqi vakt uçun, firkənin dikkətini mədəni inkilabın vəzifələrinə cəlb etdi.

1—Muvafik syrətdə elm və mədənijjət cihətindən qutlə tərəkki etmədiqi təkdirdə məmləqətin sənaje'ləʒdirilməsi və sosjalist səmərələʒdirilməsi mumqun olamaz.

2—Qəntdə aparılacak kollektivliq iʒlərinin və qutləvi kooperativləʒdirmənin vəzifələri ƣeniʒ qəntli qutləsi arasındaqı mədənnijjətin tərəkkisinə sojqənir.

3—Qutlənin mədəni cihətdən juqsəlməsi,—burokratizmin aradan kaldırılmasının əsas ʒərtidur.

IV—Mədəni inkilab sahəsində firkənin vəzifələri:

1—Qutləvi savadlılık, savadsızlıgın təsvijəsi və umymi təhsilin artırılması iʒinin sur'ətləndirilməsi vəzifəsi.

2—Sosjalist təsərrufatını və cəmijjətini kyran kadroların iləri çəqilməsi: umymi tərbijə və təhsili, habelə mədəni cəbhədə olan kadroların artırılması vəzifəsi.

3—Məiʒət və iʒdə olan noksanlar ilə aparılan ʒiddətli mubarəzənin vəzifəsi:

a) Vəzifələrdə prinsipsizliq, ajiləvi və meʒʒan əsası uzərində japılan əlakəjə (iʒçilərin bir-birlərini əfv etmələri, ʒəxsi tənkidin jok-

lygv, vəzifədə səhlənqarlık və həvaji-həvəsi buryzə vermq və iləx) endirilən zərbə.

b) E'tinasızlık və nakallıga endirilən zərbə, əməq istehsalının və əməq xassəsini juqsəldilməsi ygrynda mubarəzə.

c) Məişətdə olan əsqi kalkılar (səjuş, sərxoşlyk, xylikanlık, əsil meşşanlıgın buryzə çıkması) ilə mubarəzə.

ç) Mevhymat və dini adətlər ilə mubarəzə.

d) Bizim təsərrufat və şyra təşqilatları, tərəfindən mədəni kyrylyşda byrakılan muxtəlif səhvlərin və kysyrların aradan kaldırılması.

TEZIS.

Əldə olan tərtib edilmiş planın hissələrinə və ja başlangıclarına ajid fiqirlərin muxtəsər syrətdə təsvir edilməsinə «tezis» dejilir.

Tesiz umymijjətlə mə'ryzəçinin nə barədə danışacagını bilməq uçun hazır edilir.

Aşagıda qostərilən, mədəni inkilab hakkındaqı mə'ryzə planının jalınız birinci maddəsinə ajid tərtib edilmiş tesiz, əsas tezisin nədən ibarət oldygyny bizə ojrədir.

MƏDƏNI INKILAB HAKKLNDA LENIN TƏRƏFINDƏN KOJYLAN MƏSƏLƏNIN KYRYLYŞY.

I-numrəli planın numynə tezisi.

1—Mədəni inkilab məsələsi dəfələrlə Lenin tərəfindən bir çok əsərlərində və bir sıra çıkışlarında mejdana kojylmyşdyr. Lenin vəfatına bir az kalmış jazdıgı, oz məkalələrində ələlxusys birinci plana mədəni inkilab məsələsini kejd edərdi. Çunqu onyn rə'jinə qorə by məsələlər: «Muqəmməl sosjalist cəmijjəti kyrylyşyndan» otru ən lazımlı şərtlər idi.

2—Əhalinin təmamilə kooperatifləşdirilməsi və aparatımızın jenidən duzəlməsi qibi muhumm məsələləri; Lenin joldaş işçi sınfının və qəntlilərin mədəni juqsəlişləri hakkındaqı məsələlərlə sıkı, syrətdə jetişdirirdi. Lenin Rysjada ola biləcəq mədəni inkilab işlərinin duzəlməsindən otru, təxminən 10-20 il muddət tə'jin edirdi.

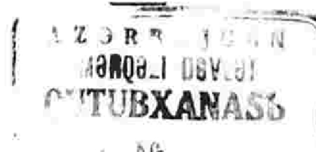
3—Sosjalizm kyrylyşyndan otru lazım olan mədəni dərəcənin əldə edilməsinə, Lenin belə nəzərlə bakırdı: işçi sınfı, tərəfindən hoqumət ələ alındıkdan sonra, mədəni inkilabın duzəlməsindən otru hər bir şej, hər bir əsas hazırlanmış olyr. Və by əsasları, heç bir vakt kapitalizm devrində, kapitalizm şərajitində işçilər əldə edə bilməzlər.

4—Zijalılar arasında aparılacak məfqyrəvi işlərin vəzifəsi.

5—Şəhərin işçi təşqilatları, tərəfindən qəndə qostəriləcəq mədəni jardım işlərinin artırılması, vəzifəsi (cəmijjətin işçi hamiliqinin canlanması, mə'zynijjətə qedənlər vasitəsilə qəntdə olacak nufyzyn quclənməsi və iləx).

6—Mədəni kyrylyşy para cihətdən qafi dərəcədə tə'min etməq uçun budcənin jenidən təksim edilməsi vəzifəsi.

7—Jeni mədənijjət ygrynda aparılan mubarəzə işlnə mumqun kədər çok komsomol cəlb etməq vəzifəsi.

QITABЬN IÇINDƏQILƏR.